

Az értelmiségi mediális alakja: Diagnózis a pusztulás egy formája

Schiller, Jan

Veröffentlichungsversion / Megjelent változat
Monographie / monográfia

Empfohlene Zitierung / Javasolt idézet:

Schiller, J. (2012). *Az értelmiségi mediális alakja: A rothadás egy formájának diagnózisa*. München: AVM.
<https://nbn-resolving.org/urn:nbn:en:0168-ssoar-355561>

Használati feltételek:

Ez a szöveg letéti licenc alatt áll rendelkezésre (Nincs újraelosztás - Nincs származtatott mű). A dokumentum használatára nem kizárólagos, nem átruházható, személyes és korlátozott jogot biztosítunk. Ez a dokumentum kizárólag személyes, nem kereskedelmi célú felhasználásra készült. A dokumentum minden példányán meg kell őrizni minden szerzői jogi és egyéb tulajdonjogi megjegyzést. Ezt a dokumentumot semmilyen módon nem módosíthatja, nem reprodukálhatja, nem mutathatja be nyilvánosan, nem adhatja elő, nem terjesztheti és nem használhatja más módon semmilyen nyilvános vagy kereskedelmi célra.

A dokumentum használatával Ön elfogadja a felhasználási feltételeket.

Használati feltételek:

Ez a dokumentum letéti engedéllyel hozzáférhető (nincs újraelosztás - nincs módosítás). A dokumentum használatára nem kizárólagos, nem átruházható, egyedi és korlátozott jogot biztosítunk. Ez a dokumentum kizárólag az Ön személyes, nem kereskedelmi célú felhasználására szolgál. A dokumentumok minden másolatának tartalmaznia kell a szerzői jogi és egyéb, a jogi védelemre vonatkozó információkat. A dokumentumot semmilyen módon nem szabad megváltoztatni, nyilvános vagy kereskedelmi célokra másolni, nyilvánosan bemutatni, előadni, terjeszteni vagy más módon nyilvánosan felhasználni.

A jelen dokumentum használatával Ön elfogadja a fenti felhasználási feltételeket.

Az intellektuális középső alakja

Jan Schiller

Az intellektuális középső alakja

A rothadás egy formájának diagnózisa

A Német Nemzeti Könyvtár bibliográfiai információi

A Német Nemzeti Könyvtár ezt a kiadványt a Német Nemzeti Bibliográfiában tartja nyilván; részletes bibliográfiai adatok az interneten a <http://dnb.d-nb.de> címen található.

AVM - Akademische Verlagsgemeinschaft München 2012

© Thomas Martin Verlagsgesellschaft, München Borítóillusztráció:

© JH-Photo - Fotolia.com

Minden jog fenntartva. Ez a mű, beleértve minden részét, szerzői jogi védelem alatt áll. A kiadó írásbeli hozzájárulása nélkül a szerzői jogi korlátokon kívüli felhasználás tilos és büntetendő. Ez különösen vonatkozik az újranyomtatásra, beleértve a kivonatokat, a reprodukciót, a sokszorosítást, a fordítást, a mikrofilmezést, valamint a digitalizálást vagy a hanghordozón és mindenféle elektronikus rendszerben történő tárolást és feldolgozást.

A könyvben található összes információt a legnagyobb gondossággal állítottuk össze és ellenőriztük. Ugyanakkor sem a szerkesztő, sem a szerző, sem a kiadó nem vonható felelősségre a könyv használatával kapcsolatos károkért.

Németországban nyomtatva

ISBN 978-3-86924-314-6

www.avm-verlag.de

Tartalom

.....	Elő
szó1	
I. rész: Az értelmiségi - Történelmi személyiség változóidő
kben3	
Fogalmi-történelmiala
.....	
pok3	
Azértel
.....	
miség újjáépítése12	
A ténylegesen kifejlesztetttípus
.....	
elméletielhel
.....	
yezkedése19	
Az újságírói terület ésszer
.....	
eplői48	
A médiamező szerkezetének és a televízióra
irányuló szellemi tevékenységek hatása59
Az elsőrész
.....	
következtetései68	
II. rész:Eset
.....	
tanulmányok69	
Améd
.....	
ium hatósugara69	
Minősítőpara
.....	
méterek71	
Azeset
.....	

tanulmányok kiválasztása	74
I. esettanulmány: "Anne Will	80
II. esettanulmány: "scobel extra	110
III. rész:	
.....	Követ
keztetés	125
A modernitáson túli szellemi fogalmak és tükröződésük a médiában .	125
Utószó	129
Szellemi cselekvési lehetőségek az internetalapú hálózatépítésen keresztül -	
A	
.....	kutat
ás perspektívája	129
.....	Irodal
om	131
I. függelék: Az internetalapú műsorszórás vételének	
.....	tec
hnikai és jogi körülményei	134
II. függelék: A lehetséges	
.....	esetta
nulmányok kiválasztása	135

Előszó

Az értelmiségi fogalma megjelenése óta irritáló pont a közbeszédben. A társadalomtudományok jelenlegi médiakutatásában a szókinccs a következő kontextusban jelenik meg

"médiáértelmiségi", ami látszólag pejoratív kifejezés a médiaesemények, különösen a televíziós események egy bizonyos típusú szereplőjére. Mivel nem gondoljuk, hogy az így leírt szereplők méltóak lennének a fogalomhoz, felmerül a kérdés, hogy ez az esetlegesen új típusú szereplő hogyan viszonyul az értelmiség klasszikus fogalmaihoz. Feltűnő, hogy maga a kifejezés a legkülönbélebb konnotációk szerteágazó hálózatára utal, amelynek tisztázása nélkül még az úgynevezett médiáértelmiségi is nehezen megragadható. Az értelmiség fogalma számtalan politikai és társadalmi vita tárgya, ami megnehezíti a pontos meghatározását. Az értelmiségi fogalma alá sorolt egyes, gyakran ellentmondásos szempontok sokféleségét tehát pontosabb elemzés tárgyává kell tenni annak érdekében, hogy egy valóban kialakult típus formájában a lényegéhez jussunk. A következőkben ezt három különböző nézőpontból dolgozzuk ki: Fogalomtörténeti, típustörténeti és rendszertörténeti. Mindezek a szempontok további strukturális jellemzőket tárnak fel az értelmiségi valós formájáról, normatív törekvéseiről és a különböző történelmi helyzetekben való működésmódjairól. A jelen munkában a fogalmi genezistől és fejlődéstől a történelmi típusjellemzőkön át az értelmiségi diagnosztizált haláláig ívet húzunk, hogy végül eljussunk a mai figurához és annak a médián belüli lehetőségeihez. Ehhez elengedhetetlen, hogy közelebbről megvizsgáljuk azokat a különböző területeket, amelyekben és amelyek között az értelmiségi nyomai nyomon követhetők, hogy kidolgozzuk a munkáját alkotó és elnyomó mechanizmusokat. A második részben a feltevéseket két esettanulmány segítségével támasztjuk alá. Megmutatjuk, hogy az értelmiségi figurája a médiában a hanyatlás egy formáját képviseli, amely egyrészt az értelmiség alapvető kategóriáinak feloldódásából, másrészt a médián belüli struktúra elsőbbségéből fakad.

Ezen a ponton meg kell jegyezni, hogy az itt kapott tudományos diskurzusok mindig *az* értelmiségekről vagy értelmiségekről szólnak. Mi itt amellet érvelünk, hogy a fogalmat a *szellemi emberi lény értelmében* értelmezzük, így a fogalom bármely nemet magában foglal. Ugyanez vonatkozik Bourdieu szereplő fogalmára, valamint annak a médiában használt megfelelőire, amelyek a rendszerszintű funkciók megszemélyesített megnevezéseit jelentik, például a moderátor, a beszélgetőpartner vagy a néző szerepében. Mivel az értelmiségről alkotott felfogásunk szempontjából a nemekkel kapcsolatos kategóriák nem relevánsak, a következőkben tartózkodunk a külön címkézéstől, amennyiben nem konkrét személyekről van szó.

I. rész: Az értelmiségi - Történelmi személyiség változó időkben

Fogalmi-történelmi alapok

Az értelmiségi fogalmának történelmi genezise van, amelynek vizsgálata első körben áttekintést nyújt az értelmiség mint tulajdonság, mint attribútum különböző értelmezéseinek szempontjairól. Nyilvánvalóvá válik, hogy az értelmiségi szókincs mindig is vitatott, többnyire negatív konnotációjú kifejezés volt a közbeszédben, különösen az európai totalitárius rendszerek korában. Az értelmiségi fogalmának 19. század végi franciaországi megjelenésétől kezdve, a nemzetiszocializmus idején történő használatára tett kitérőn keresztül, egy rövid történelmi áttekintés az értelmiségi fogalmát körülvevő szereplők és diskurzusok kezdeti helyét mutatja be, mindenekelőtt a hatalom és az úgynevezett közszféra viszonylatában elfoglalt helyét megvilágítva. A válság fogalma ezután kapcsolatot teremt az értelmiség átfogó strukturális fogalmának problémájához.

Az értelmiségiek - egy szitokszó története

Dietz Bering átfogó munkája *Die Epoche der Intellektuellen - 1898 - 2001. születése. Konceptió. Tomb, Dietz Bering az értelmiségi fogalmának keletkezésével és fejlődésével foglalkozik a 19. század végi megjelenésétől a 2000-es évekig. Ennek során tartózkodik attól, hogy megalkossa saját elméleti koncepcióját a valódi fejlett értelmiségről, hanem a fogalom empirikusan igazolható nyomait követi a 20. századon keresztül. A mű részben Bering korábbi munkáin alapul, különösen a "Die Intellektuellen. Geschichte eines Schimpf- worts" (Az értelmiségiek: egy becstelen szó története). Rögtön a könyv elején rámutat arra az alapvető problémára, amely minden olyan tanulmány középpontjában áll, amely az értelmiség típusával foglalkozik: Az értelmiségi fogalmának körvonalazása nagyon nehéz, mivel számos egymásnak ellentmondó meghatározás és különböző használat létezik. Számos kísérlet történt arra is, hogy a szót kiszorítsák a kollektív szótárból.*

Bering azonban azonosítja az intellektus egy központi, "fajspecifikus" kifejezési formáját: Tiltakozás, amely a "felkavaró manifaktorban" fejeződik ki.¹ Egy 1960-as évekbeli polémikus könyv példáján keresztül, amelyben a konzervatív szociológus, Schelsky a "demokraták" ellen szólal fel, "emancipátorok" és "abolicionisták", kísérletet tesznek a fogalom tisztázására is.² Ami az "értelmiségi" kifejezés funkcionalitását illeti, azt mondja, hogy ez a kifejezés már aligha használható, mert tudománytalan és polemikus-politizált tartalma van.³ Erre két érvet hoz fel: először is, a kifejezés politikai-agitációs jellegű, és a szociológián belül sokkal finomabb kifejezések is léteznek, amelyek a nagy, homályos egész helyett a konkrét, világosan körvonalazott dolgokat jelölik. Másodsor, minden olyan kísérlet, amely egy társadalmi csoportot vagy legalábbis egy társadalmi funkciót próbál megnevezni a kifejezéssel, kudarcot vall. Mindazonáltal a kifejezésnek van néhány előnye Schelsky számára, amelyek polemikus szándékaival függenek össze. Be- gyűrűs államok:

"Nagymértékben érzelemvezérelt, inkább szónoklat, mint komoly kifejezés, elkötelezett polémikák indítóállása és a dühös replikák garanciája".⁴

Ez a megközelítés nagyban elősegítette a könyv eladását, amelyet "bestsellernek" szántak. Bering azt állítja, hogy az értelmiségi fogalma akkoriban nagy polemikus és érzelmi erővel bírt. Ez azt sugallja, hogy ez a hatalom nem volt vadul szétszórva, hanem inkább egységesített vagy csatornázott volt a történelem során. A kifejezés tartalmát illetően ellentmondásosak a vélemények. A gyanú az lenne, hogy ez egy üres jelszó.⁵ Az értelmiség különböző korabeli definícióinak bemutatása után Bering arra a következtetésre jut, hogy a kifejezés tulajdonítása mindig a definíciótól függ, ezért a szót üres jelszónak tekintik.

"sokcélú fegyver".⁶ Bering tehát már 1967-ben összehasonlított két olyan eseményt, amelyekkel a következőkben találkozunk, és amelyekben az értelmiségi szókinccset sokféle jelentésben használják.

¹ Bering, Dietz: Die Intellektuellen, 4. o.

² Ibid. 7. o. Hivatkozás: Schelsky, Helmut: Die Arbeit tun die anderen. Klassenkampf und Priesterherrschaft der Intellektuellen, Opladen, 1975.

³ Ibid.

⁴ Ibid., 8. o.

⁵ Ibid., 10. o.

⁶ Ibid., 11. o.

találtam: Az 1898-as franciaországi Dreyfus-ügy és a németországi Spiegel-ügy, amely akkoriban még csak néhány éve volt.⁷ A vizsgálat célja az értelmiségi szó nyilvános használata. Elmagyarázza:

"A cél az, hogy megmutassuk, hogyan lehet a nyilvános, érzelmileg feltöltött tudatot egy szó segítségével becsatornázni és irányítani, és hogyan lehet ezt a potenciált politikai célokra felhasználni".⁸

Bering szándéka tehát távol áll e vizsgálat szándékától, ugyanakkor nagy történelmi értékkel bír. A kifejezés heterogenitása, amely gyakorlatilag a használatának teljes időszakában fennmarad, jelzi számunkra ennek a nehezen körülhatárolható, értelmiségiek fogalma alatt összefoglalt csoportnak a társadalmi helyzetét. Ezért van értelme először a kifejezés keletkezéstörténetét áttekinteni, mielőtt az értelmiség társadalmi szerkezetét elemeznénk.

A Dreyfus-ügy és az "intellektuelek" kialakulása

Bering elmagyarázza, hogy a szó csak a 20. század elején jelent meg a szótárakban; a vélemények szerint csak az úgynevezett Dreyfus-ügy idején jelent meg⁹. A Dreyfus-ügy kirobbanását 1898-ban Émile Zola "J'accuse" - *vádolom* - című, a francia köztársasági elnökhöz intézett nyílt levele váltotta ki, amelyet George Clemenceau "L'Aurore" című újságjában tettek közzé.¹⁰ A levelet eredeti szellemi alkotásnak tekintik, mivel elítéli a francia katonai apparátus önkényét, önrendelkezését és eltussolását. Rövid időn belül nagyszámú aláíró gyűlt össze a nyomtatvány alatt, köztük az értelmiség nagyjai közül sokan. Azokat a "Dreyfusardokat", akik ragaszkodtak a Dreyfus kapitány elleni ítélet felülvizsgálatához, később "intellektueleknek" nevezték, de a pontos körülmények tisztázatlanok. A Bering-öböl...

⁷ Ibid., 14. o.

⁸ Ibid., 15. o.

⁹ Bering, Dietz: Die Epoche der Intellektuellen, 15. o. 1894-ben Alfred Dreyfus zsidó vezérkari kapitányt azzal vádolták, hogy kémjegyzetet írt, amely "Bordereau" néven vált közismertté, mire a hadbíróság hamisított bizonyítékok segítségével elítélte. Több véletlen folytán azonban két évvel később bebizonyosodott az ártatlansága - a meghamisított ítélet azonban megosztotta a nemzetet.

¹⁰ Ibid., 28. o.

Vannak olyan feltételezések, hogy a neologizmus alkotója maga Clemenceau volt. Maurice Barrès, az "anti-intellektuális teoretikus" és a nacionalista "*Action française*" ¹¹ , Bering "első tanúja". Egy újságcikkben azt állítja, hogy Clemenceau megfelelő nevet talált a *Dreyfusardok* számára, az *intellectuels*. Nagyon kétséges azonban, hogy a szó valóban tőle származik-e; sokkal valószínűbb, hogy Barrès adta a szájába ellenséges szándékkal.¹² Ezzel és a Beringre vonatkozó egyéb bizonyítékokkal azonban bizonyítottnak tűnik, hogy a szó 1898-ban új volt a közhasználatban, még akkor is, ha irodalmi közegekben egyes esetekben már használhatták.¹³ Nyilvánvaló, hogy már a szó feltalálásakor is heves harc folyt a szóról és annak jelentéséről. Az 1902-ben megjelent *Scènes et doctrines du nationalisme* című művében Barrès egy egész fejezetet szentel az "értelmiségieknek", akik számára az ellenséget par excellence jelentik.¹⁴ Itt már megragad néhány olyan alapvetést, amelyek meghatározzák a fogalomról és a hozzá tartozó különböző definíciókról szóló későbbi diskurzusokat: Az értelmiségiek gondolkodása egy átfogó társadalomfelfogásra irányul, és ezt a gondolkodást alapvetően az akarás és a képesség közötti félreértés jellemzi¹⁵ . Ez már előrevetíti az értelmiségnek a hatalmi központokon és állami szerveken kívüli helyzetét, valamint az "átfogó koncepció" kifejezésben foglalt filozófiai, erkölcsi és hasonló érvelési sarokpontokra való utalásokat. Bering azonban aprólékosan rámutat azokra az ellenséges és polémikus konnotációkra is, amelyek már akkoriban is jelen voltak, beleértve a korszakra jellemző nacionalista pejoratív kifejezéseket, mint például az ösztöntelen, nemzetellenes, inkompetens, zsidó, dekadens vagy demokratikus.¹⁶ Ha közelebbről megvizsgáljuk a fogalomhasználatot a nemzetiszocializmus idején, amelyet a következőkben mélyreható történelmi példaként fogunk használni, kiderül, milyen különleges funkciót töltek be ezek a kifejezések a faszizmus rendszerében.

¹¹ Ibid., 31. o.

¹² Ibid., 39f. o.

¹³ Ibid., 34. o.

¹⁴ Ibid., 35. o.

¹⁵ Ibid.

¹⁶ Ibid.

Az értelmiségiek a Harmadik Birodalomban

Az értelmiségi kifejezést a nemzetiszocialista központi szervek, azaz mindenekelőtt a pártelit beszédeiben mindig is negatív konnotációval használták. Propagandus célokból kerülték a pontos meghatározást, mivel ez lehetővé tette volna az értelmiségi kifejezésben összegyűjtött negatív tulajdonságok ellenőrzését.¹⁷ Különösen Goebbels és Hitler beszédeiben épül fel egyértelmű ellentét az "egészséges nép" és az "értelmiségiek" homályos csoportja között. Hitler "a közösségből kiszakadt egyéneknek" nevezte őket, ők álltak szemben a "széles néppel"¹⁸, akiket a náci propaganda logikusan a faji gondolkodás által meghatározott nemzet megváltásaként magasztalt. Az ilyen vad fajelméletekre épülő államnak elkerülhetetlenül el kellett nyomnia minden olyan elemet, amely az *arányok alapján* érvelt. Bering az úgynevezett Harmadik Birodalomban az anti individualizmus egy határozott áramlatát ismeri fel, amelyet látszólag magasabb szinten propagáltak és védtek, különösen a nemzeti konservatív folyóiratokban.¹⁹ Ennek a gondolkodásmódnak az alapjai természetesen már a nemzetiszocialisták hatalomra kerülése előtt kialakultak. A "weimari évek" alatt a polgári centrumnak nem sikerült vagy nem volt célja, hogy megvédje a környezetét a bal- és jobboldali radikális csoportosulásokkal szemben. Egy új "értelmiséget" kerestek, amely az "értelmiségiekkel" ellentétben képes lenne megmenteni a gyengélkedő államot.²⁰ A nemzetiszocialistáknál azonban az "értelmiségi" kifejezés konnotációja és a homályos ellenségkép elleni agitáció radikálisabbá vált, analóg az "ellenséges" értelmiségi áramlatok tényleges elnyomásával. A központi szempont érthető módon mindannyiuk számára ugyanaz volt: egy nép csodája soha nem az agyban, mindig a vérben van.²¹ Az "irodalmi csőcseléket", ahogy Göbbels nevezte az értelmiségieket, halálos ellenségnek nyilvánította, mert belülről marják szét a társadalmi mozgalmakat, ami még rosszabb, mint a külső, kapitalista ellenség.²² Ezt kísérte

¹⁷ Ibid., 89f. o.

¹⁸ Ibid.

¹⁹ Ibid., 91. o.

²⁰ Ibid., 92. o.

²¹ Ibid., 93. o.

²² Ibid. Ebben az 1930-as szövegben Goebbels a nemzetiszocialista mozgalomra mint "valóban szocialista" mozgalomra utal, amely a "faj" által meghatározott "népközösségen" belüli szolidaritás eszméjén alapul.

egy sor egyéb negatív attribúció, amelyek az értelmiségiként megjelölt személyeket a legtöbbször érő ellenségeskedés felerősített formájának tekinthetők. Az értelmiségitől például megtagadták a művészet létrehozásának képességét, mert értelmiségiként hiányzott belőle a "szív", a "jellem" és az "ösztön". A "formalizáló" tekintete által létrehozott művészetnek tehát a "formalizmus túlzását" kell képviselnie, és így degenerált.²³ A "degenerált művészet" kifejezés tartalmaz néhány olyan negatív konnotációt, amelyet az értelmiségiekre is használtak. Ráadásul az értelmiségi politikailag alkalmatlan volt, mivel jellem- és ösztönhiánya miatt nem volt képes vezetni, és még ellenzékben is kudarcot vallott. Az értelem és a jellem náci által előrevetített antagonizmusában az értelmiségit olyan erősen a rossz oldalhoz kapcsolták, hogy a "történelmileg embernek nevezett ember" minden pozitív tulajdonsága nem az övé volt. Később ezt az ellentétet úgy oldották fel, hogy az értelmiségit lefokozták félművelt emberé. Túl sokat tudott ahhoz, hogy ösztönből helyesen cselekedjen, és túl keveset ahhoz, hogy tudásból higgyen a helyes dologban.²⁴ Az elferdült gondolkodásmód ezen a ponton nyilvánvaló, de még világosabbá válik. Annak érdekében, hogy ne kockáztassuk azt, hogy az értelmiségieknek olyan fokú intelligenciát tulajdonítunk, amely nem vonatkozik rájuk, az értelmiséggel együtt elítélt értelem fogalmát a "józan ész" fogalmával kellett helyettesíteni.²⁵ Ez a jellem és az intellektuális teljesítmény fentebb leírt szimbiózisát jelenti, amely a nemzetiszocialista eszményt jellemezte. Különleges képessége az volt, hogy felismerte a kor igényeit és kiszolgált azokat.²⁶ Ennek eredményeképpen a kifejezések egy skálán a legnegatívabb polémiától a pozitív túlzásokig terjedő skála szerint alakulnak. A legnegatívabb konnotáció a "szellemi fenevad" kifejezésben gyűlik össze, amelyet a náci az 1920-as évek végétől kezdve használtak²⁷, amelynek fokozatai jelentették a "Intellektuaille" és az "Intelligenzler", egészen az "Intellektual"-ig. Annak érdekében, hogy az ügymény a kifejezés használata nélkül is le lehessen írni, különösen a német nép egységének demonstrálása érdekében, az utolsó kifejezés az "értelmiségi" volt.

²³ Ibid., 98. o.

²⁴ Ibid., 98f. o.

²⁵ Ibid., 102. o.

²⁶ Ibid., 101. o.

²⁷ Ibid., 123. o.

A nemzetiszocialisták ezekben a munkásokban pozitív tulajdonságokat láttak, és Hitler "szellemi munkásoknak" vagy "homlok- és ökölmunkásoknak" nevezte őket.²⁸ Ezek feladata a "szellemi Németország", azaz a nemzetiszocialista mozgalom ideológiai alapját jelentő konstrukció kitöltése volt. A Hitler által használt kifejezésekben a megnevezés erősen proletár színezete is eltűnik. Így lehetővé vált, hogy

Az "értelmiséginek" számos attribútumot tulajdonítottak, például "hideg" és "vértelen". Mivel az imént leírt "völkisch" erények nem vonatkozhattak az értelmiségire mint ellenségképre, ezért ilyen tulajdonságokkal társították, amelyek a faji alapú gondolkodásból eredtek. A hideg a halott, steril biológiai metaforájaként funkcionál. Szintén vértelen, de a vér mint közösségformáló attribútum (metafizikai) szintjéhez kapcsolódik.²⁹ A nácik számára az értelmiséget jellemző kulcsszavak tehát szintén:

- "Művelt", azaz rosszul művelt, rosszul gondolkodó.³⁰
- "zsidó" mint általában negatív kifejezés, és a "német" pozitív kifejezéssel szemben.³¹ Az értelmiséget ezért a "német értelmiség" "nem német ellenfélként"³² is leértékelték, és az "értelmiségi" kifejezést mindig pozitív tulajdonságokkal állították szembe, mint negatív ellenfogalmat.
- "bomlás", mint a "vér" belső feloldódásának jellemzője, ill. "Volksgemeinschaft".³³
- "beteg" és "gyökértelen": a beteg alatt mindazokat a tulajdonságokat gyűjtik össze, amelyek ellentétesek a "józan ésszel", ahogyan a "bomló" esetében az intellektuális a "bomlás tünete".³⁴

²⁸ Ibid., 124. o.

²⁹ Ibid., 103. o.

³⁰ Ibid., 105. o.

³¹ Ibid., 106. o.

³² Ibid., 125. o.

³³ Ibid., 112. o.

³⁴ Ibid., 115. o.

Az értelmiségnek ezek a szélsőséges tagadásai megmutatják, hogy a polgári centrum és annak művelt polgári, demokratikus eszméi milyen mértékben estek áldozatul a fasizmusnak nagyon rövid idő alatt, amiben minden bizonnyal szerepet játszott e polgári centrum belső konfliktusa és meggyőződései, amelyek egyébként is nagyon ambivalensek voltak. Világossá vált, hogy az értelmiségi fogalmát "mindenre alkalmas fegyver" formájában, ahogyan Schelsky nevezte, minden bizonnyal mindenféle kellemetlen attitűd becsmélésére használták. A saját intellektuális vezetés legitimálásának ebből adódó problémáját most fogalmilag úgy oldották meg, hogy pozitív neveket találtak a saját értelmiségnek, amely a birodalmi elitet alkotta. A fogalom tartalmának megválasztásának hiánya egyértelműen rámutat arra a problémára, hogy politikai meggyőződésektől függetlenül azonosítani kell egy olyan társadalmi csoportot vagy osztályt, amely értelmiségiként megkülönböztethető más társadalmi csoportoktól vagy szféráktól, mind kívülről, mind belülről. A megkülönböztetés társadalmi problémája az értelmiségi fogalmának egyik alapvető jellemzőjének tűnik, amellyel a következőkben bőségesen találkozni fogunk.

Fogalmi és történelmi változások Németországban 1945 után

1945 után két alapvető áramlatban próbáltak foglalkozni az értelmiség fogalmával, amelyet a nemzetiszocialisták ellenségképpé változtattak. Az első irány a fogalmi tartalom újradefiniálásából, azaz a kollektív értékelésben történő megváltoztatásából állt. Ez azt jelenti, hogy reflektálni kell a nyelvre, tudatosítani kell a tartalmát, és korrigálni kell a kifejezések tartalmát. A második megközelítés a nyelvi tisztogatásra épített, amely sokkal kevésbé mélyen és kevésbé reflexszerűen a nemzetiszocialisták által "megmérgezett" kifejezések egyszerű eltörlését célozta.³⁵ Alapvetően azonban meg kell jegyezni, hogy a politikai átorientáció mellett a németországi gondolkodási rendszerek átorientálását is szükségesnek tartották, mégpedig minden politikai-kulturális táboron keresztül.³⁶ Ez az "értelmiségi" közeg hihetetlen számú kiadványt is eredményezett, mintegy 200 folyóiratot, amelyek példányszáma millió nagyságrendű.³⁷ 1945 után az "értelmiségi" szót egyelőre kerülték,

³⁵ Ibid., 275f. o.

³⁶ Ibid., 274f. o.

³⁷ Ibid., 273. o.

nem utolsósorban a következő okok miatt: Először is, politikailag a szövetségesek németországi uralma miatt nem volt klasszikus szellemi alap a cselekvéshez. Másodsor, aligha volt lehetőség arra, hogy a nemzetiszocialisták által megmérgezett kifejezést a száműzetésben kialakított pozitív konnotációval ellensúlyozzák, már csak azért is, mert ugyanezek az emigránsok nem tudták megvédeni a kifejezést a totalitárius erőkkal szemben. Megfigyelhető tehát, hogy a legtöbb szerzőt abban az időben nem érdekelte a fogalom a

Az "értelmiségiek" kifejezést használják, amikor értelmiségi jellegű szereplőkről beszélnek.³⁸ A harmadik ok az, hogy a politikai szféra lakosság általi elutasítása miatt, amelyet saját eredménytelenségük, de a náci rezsim tapasztalatai is tápláltak, ezek az értelmiségiek a szellemi szférák újrászervezésében elsősorban egy állítólag jobb múltra tekintettek vissza. A szellem és a politika kapcsolata nem közvetlenül a napi politikai eseményekhez igazodott vagy azokhoz igazodott; inkább a náci idők előtti értékrendek spirituális önreflexiójára tettek kísérletet. Mivel a politikusokra nem fordítottak figyelmet, ők viszont figyelmen kívül hagyták a szellemi fejleményeket. Ez Beringet ahhoz a tézishez vezeti, hogy a tömegek formálásán keresztül a ténylegesen szükséges szellemi vezetést, amely nem volt képes önrendelkező egyéniségeket kifejleszteni, nem lehetett kiépíteni, és minden kísérletet a tömegmédiá eléve megghiúsított.³⁹ Bering szerint ennek a gondolkodásnak háromféleképpen alakult ki a következménye: az egyik csoport a politikai szférából való kivonulását egy apró kisebbséggel indokolta, amely nem akarta feladni a "felvilágosodás projektjét"⁴⁰. A fő áramlatot azonban egy olyan csoport képezte, amely nem akarta feladni a "felvilágosodás projektjét", de nem akarta feladni a "felvilágosodás projektjét". A fő áramlatot azonban azok többrétegű csoportja jelentette, akik "enyhe, önvádoló pozitívát" képviseltek. Mindannyian "értelmiséginek" nevezték magukat, és javulást ígértek a jövőre nézve, amelyben nem akarják megismételni a náci diktatúra idején elkövetett hibákat, de konkrét politikai lépéseket nem tettek. Alaphangjuk az volt, hogy egyedül a szellem az egyetlen megbízható dolog a világon.⁴¹

Lepsius 1964-ben hasonló következtetésre jut, amikor megállapítja, hogy a közvéleményben úgy tűnik, mintha az értelmiségi és társadalmi mozgalom nem lenne közügy.

³⁸ Ibid., 284f. o.

³⁹ Ibid., 285. o.

⁴⁰ Ibid., 286. o.

⁴¹ Ibid.

Németországban a szellemi vita elsorvad.⁴² Ezt különösen az olyan értelmiséginek tekintett emberek jegyezték meg, mint Hans-Magnus Enzensberger. Lepsius megadja a közvélemény körében elterjedt okokat vagy magyarázatkísérleteket: az ideiglenesnek kikiáltott államiságot ~~vagy~~ a szövetségesek maradék befolyását, Adenauer kancellárdemokráciájának tekintélyelvű stílusát, a társadalmi milió hiányát a kormány fővárosában, Bonnban, valamint a német sajtó provincializálódását, különösen a nemzeti vezető médiumok és fókuszpontok hiányát. Végül a polgárok ideológia utáni, politikai apátiája, amelyet Bering az 1945 utáni első évekre is megjegyzett, és amely beleillett a kor materialista kultúrájába.⁴³

A szellemi rekonstrukció

Bering megállapítja, hogy az 1940-es évek végének és az 1950-es évek elejének folyóiratos miliójában a fent említett okok miatt az értelmiségi megfogalmazása éppúgy hiányzott, mint a mi definíciónk szerinti intellektuális agitáció. Inkább új alapokat kellett létrehozni, amelyek a szellemre épülnek a "elpusztult világ"⁴⁴, vissza akartak térni arra a talajra, amelyet Németországban mindig is a legbiztonságosabbnak tartottak: Szellem és kultúra, szemben a francia "civilizációval"⁴⁵ és a kereskedelem által finanszírozott Angliával.⁴⁶ Könnyen megállapítható, hogy a nyomtatott sajtón belüli német szellemi tevékenység későbbi klasszikus formájának alapjait ebben a folyóirat-milíriumban fektették le. Még ha a valutareform és a mesterséges gazdasági jólét úgynevezett "aranyéveinek" vége egyidejűleg számos folyóirat megszűnt is, a nyomtatott szó útján történő csere formái ugyanazok maradtak.

⁴² Lepsius, Rainer: Kritik als Beruf, p. 503.

⁴³ Ibid., 503. o.

⁴⁴ Bering, Dietz: Az értelmiség korszaka, 286. o.

⁴⁵ Norbert Elias *A civilizáció folyamatáról* című 1939-es művében arra a következtetésre jut, hogy a Nyugat önképe az egyes államokban eltérő. A különbségek kiemelése érdekében a német gondolkodásmódra a "kultúra" kifejezést vezeti be a társadalmi alapokkal kapcsolatban, amelyet megkülönböztet a francia "civilizációtól", mintegy ellentétpárt alkotva. Lásd erről: Elias, Norbert: *A civilizáció folyamatáról*, 89. o. és a továbbiakban.

⁴⁶ Bering, Dietz: Az értelmiség korszaka, 291. o.

A mi értelmünkben értelmiségi cselekvés történeti alapjainak e rövid bevezetője után a következőkben néhány példa segítségével nyomon követjük a valóságos beavatkozó értelmiségi fejlődését. A hangsúly itt kevésbé a koncepción, mint inkább az ügyön van.

A 47-es csoport

Az úgynevezett Gruppe 47 volt a háború utáni időszak legbefolyásosabb írószövetsége, ezért itt röviden meg kell vizsgálni. A laza szövetség alapja a "der Ruf" című újság volt, amely 1946 augusztusától jelent meg, amíg a szövetséges ellenőrző hatóságok 1947 márciusában be nem tiltották.⁴⁷ Alapítói a későbbi központi figurák, Alfred Anders és Hans Peter Richter voltak, akik mindketten írók és publicisták voltak. A 47-es csoport annyiban érdekes vizsgálati pont számunkra, hogy származási miliője különleges szerepet játszott a később Németországban értelmiséginek tekintett írók számára. Hans Peter Richter 1962-es "Almanach der Gruppe 47" című művében a következőképpen értékelte a helyzetet:

*"A Gruppe 47 eredete politikai-publicisztikai jellegű. Nem irodalmárok hozták létre, hanem irodalmi ambíciókkal rendelkező, politikailag elkötelezett publicisták. Szándékuk csak a Harmadik Birodalom összeomlásával és a háború utáni első évek légkörével magyarázható. Meg akarták akadályozni, hogy minden körülmények között és minden időkre megismétlődjön, ami történt, és egyúttal meg akarták alapozni egy új demokratikus Németországot, egy jobb jövőt és egy olyan új irodalmat, amely a politikai és az általános társadalmi fejlődéssel szembeni felelősségének is tudatában van."*⁴⁸

Ebben a vallomásban könnyű azonosítani azokat a központi szempontokat, amelyekkel eddig az intellektuális cselekvéssel kapcsolatban találkoztunk. A válság, jelen esetben a náci diktatúra totalitárius és önpusztító barbársága után szétesett és tartalmilag kiüresedett Németország miatt a tagok számára elengedhetetlennek tűnik, hogy megtalálják a válság leküzdésének módját.

⁴⁷ Ibid., 321. o.

⁴⁸ Richter, Hans Peter (szerk.): Almanach der Gruppe 47, 8. o.

Olyan gondolkodási formák és érvelési alapok kidolgozása, amelyek alapján a válság politikai megoldása folytatható. Esetükben ez a cél egy új irodalom mint a gondolkodó és a közönség közötti kommunikációs gyakorlat megteremtését is magában foglalja, amelyet a válság problémáira kell létrehozni és érzékenyíteni. Ebben az orientációban rejlik az alapja annak a jellegzetes kapcsolatnak, amely az értelmiségi és az írók fogalma között a háború utáni Németországban fennáll, különösen azért, mert a később értelmiségiként jellemzett személyiségek közül sokan a Gruppe 47-ben kezdték pályafutásukat.

A potenciálisan intellektuális szempontok nemcsak a csoport *működési módjában*, hanem a napirendjében is megtalálhatók. A válságok, amelyeken igyekeznek úrrá lenni, megfelelnek a közproblémák jellemzőinek. A 47. csoport programpontjai közé tartoznak különösen: A németek politikai önrendelkezési joga, a német egység fenntartása, a világgal való kulturális kapcsolatok újrafelvétele, egy új, a nemzetiszocializmussal élesen szembenálló elit létrehozása, továbbá egy új állam létrehozása, és nem utolsósorban egy új, a szocialista humanizmuson alapuló gondolkodásmód megteremtése.⁴⁹ Jelentős volt az új német és európai elitek felé való orientáció, szemben az "értelmiségiek" nemzeti gondolkodási iskolájával, amely a háború előtti kultúrára és annak a szellemre való összpontosítására emlékeztetett. A "Ruf" betiltása után, 1947. szeptember elején több író találkozott egy munkakonferenciára, amely a 47-es csoport első konferenciája lett. Ebben folytatódott a "Ruf"-ban megalapozott "engaging vita" irányultságának alapgondolata.⁵⁰ Más akadémiai-politikai csoportokkal, például a marxistákkal ellentétben a 47-es csoportnak nem volt sem alkotmánya, sem politikai kiáltványa⁵¹, ami azt is jelentette, hogy a csoportban bemutatott szövegek soha nem voltak elméleti jellegűek.

A következő időszakban Németországban az értelmiségi fogalmi és tartalmi szókincs körüli konfliktus alakult ki, amelyet mindenekelőtt a konzervatív és jobboldali tábor és a szocialista-kommunista baloldal ellentétes álláspontjai jellemeztek. Az 1960-as évek elejének egyik, tanulmányunk tárgya szempontjából jelentős eseménye kétségtelenül az úgynevezett "Spiegel-ügy". Rainer Lepsius is

⁴⁹ Bering, Dietz: Az értelmiség korszaka, 321. o.

⁵⁰ Ibid., 323. o.

⁵¹ Ibid., 328. o.

a "Causa Strauß"-ról szól, amely akkoriban igen aktuális volt, az értelmiségiekkel kapcsolatban. Lepsius számára úgy tűnik, hogy ez a német értelmiség újraébresztéseként hatott, visszaadva politikai öntudatát és a nyilvánosság figyelmét.⁵²

A Spiegel-ügy

Az úgynevezett Spiegel-ügy annyiban érdekes kontextus témánk szempontjából, hogy több olyan szempontot is felvonultat, amelyek a későbbi vizsgálatunk során ellentmondásosnak bizonyulnak. Miután a "DER SPIEGEL" 1962. október 10-én megjelentetett egy cikket a NATO védelmi képességéről a Varsói Szerződés erőivel szemben, amely mindenekelőtt arra a következtetésre jutott, hogy a megelőző katonai akciók doktrínája inkább veszélyezteti, mint támogatja a biztonságot, október 26-tól kezdve a magazin szerkesztőségét átkutatták, és a vezető beosztású vezetőket hazaárulás gyanújával letartóztatták.⁵³ Vizsgálatunk szempontjából a személyes következmények, nevezetesen Franz Joseph Strauß lemondása és Adenauer kancellár késedelmes lemondása kevésbé fontosak, mint a köznyomás kialakulása és az azt kiváltó szereplők. Bering szerint sok korabeli szemtanú számára itt állami válsághelyzet alakult ki, a sajtószabadságot veszélyben látták.⁵⁴ Mindenekelőtt a fő felelősök, Strauß és Adenauer fellépése, a hatóságok megkerülése és saját politikai érdekeik kíméletlen érvényesítése a náci szervek eljárás módjára emlékeztetett, és a társadalom számos rétegében felháborodást váltott ki. Rainer Lepsius szerint a nyilvános tiltakozás, amely végül a válság politikai leküzdéséhez vezetett, több szinten jött létre: írók és diákok, újságírók és professzorok, valamint a Bundestag tagjai és jogászok által. Következtetése szerint az alapvető értéknormákkal kapcsolatos rövid távú társadalmi konszenzus hiába fedte el az egyes kormányzati szervek azon kísérletét, hogy értelmezési monopóliumot hozzanak létre a folyamat felett.⁵⁵ Ez a tiltakozás központi intellektuális aspektusát érinti: Az értékeken alapuló és érvekkel alátámasztott fellépés, ahogyan az tiltakozó feljegyzések sokaságából is kitűnik.

⁵² Lepsius, Rainer: Kritik als Beruf, p. 503.

⁵³ Bering, Dietz: Az értelmiség korszaka, 356. o.

⁵⁴ Ibid.

⁵⁵ Lepsius Rainer: Kritik als Beruf, p. 517f.

professzorok, Bering számításai szerint akár 600-an is⁵⁶, kifejtették véleményüket. Még ha az "értelmiségi" kifejezést alig használják is a Spiegel-ügyről szóló, olykor heves vitában⁵⁷, az államválság nyilvános tiltakozással való leküzdése megfelel az eddig vázolt állításoknak.

A kritika különböző szintjei és azok hatásai lehetővé teszik az értelmiségiek társadalmi helyzetére vonatkozó első következtetések levonását, ezért a következőkben ezeket közelebbről is megvizsgáljuk. A kritika mint szakma Lepsius szellemi konstrukciója alapján aztán bemutatjuk a nézetünk valódi értelmiségi típusának kialakulását. Már Lepsiusnál találkozunk az értelmiségi fogalmának központi jelenségeivel: A válság, amely az értelmiségi cselekvés alapjának tűnik, valamint az "értelmiségiek" mint társadalmi csoport érthetőségének nehézsége. Ez utóbbit Bering tanulmánya már kimutatta, de közelebbről is meg kell vizsgálni, hiszen a kifejezésből nem könnyű következtetéseket levonni a valóban létezőre. Az is bizonyos azonban, hogy az értelmiségi többrétegű társadalmi entitást képvisel, ezért választja Lepsius az ambivalencia kifejezést álláspontja leírására.

Az értelmiségiek ambivalenciája

Lepsius úgy látja, hogy a Spiegel-ügy az értelmiségiek társadalmi helyzetének ambivalenciáját mutatja: Jogi normákra lefordítva ezek a sajtószabadsághoz való alapvető jog és a hazaárulás tilalma között álltak ellentétben.⁵⁸ Számára a Dreyfus-ügy "erkölcsi pátosza" az értelmiségről alkotott felfogás egyik alapvető jellemzője mindmáig.⁵⁹ Wolfgang Weyrauchot idézi, aki számára a kritika az íróhoz tartozik, mint a levél. Ráadásul az intellektuális kritika minden formáját több szinten is ellentétesnek látja: Nemcsak a politikai szférából, hanem a "saját" írói soraiból is.⁶⁰ Alapvetően úgy tűnik, hogy a kritika minden formája ki van téve a hűtlenség vagy árulás alapvető gyanújának. Ebben a pillanatban ez a gyanú a kritikát megfogalmazó személyre vonatkozik.

⁵⁶ Bering, Dietz: Az értelmiség korszaka, 360. o.

⁵⁷ Ibid., 361. o.

⁵⁸ Lepsius, Rainer: Kritik als Beruf, p. 503.

⁵⁹ Ibid., 504. o.

⁶⁰ Ibid.

mint személy. Számára azonban a kritika mint olyan megbélyegzése, amely a társadalom szerkezetét közvetlenül befolyásoló, meghatározatlan embercsoporttal szembeni hűtlenség gyanújának légkörét teremti meg, sokkal messzebbre ható következményekkel jár.⁶¹ Lepsius szerint a két meghatározás "keveredik a közös érvelésben": A kritikus azzal teszi tönkre a szabadságot, amelyet "részleges etikájának dogmatikus téveszméjében" próbál megőrizni, hogy szükségszerűen elárulja azt eszméinek politikai megvalósításában.⁶² Jó példa erre Strauß érvelése a Spiegel-ügyben, akinek az volt a véleménye, hogy a felforgató elemek veszélyeztetik a szabadságot.

Az értelmiségiek típusát tehát sajátos strukturátlanság jellemzi; maguk az értelmiségiek is szervezetlen, csak erkölcsi eszméiknek elkötelezett egyéneknek tekintik magukat.⁶³ Néhány szociológus azonban, akik maguk is értelmiségiek, hozzájárult volna ehhez az idealizáláshoz, egészen a mítoszig. Lepsius szerint az értelmiség szociológiájának nehézsége abban is rejlik, hogy az értelmiség elkerülte az osztályképződés Marx óta jellemző kategóriáit. Mivel nem lehet őket sem egy bizonyos osztályba sorolni, sem független, objektív osztálycélokat meghatározni, Lepsius Alfred Weber híres szlogenjére hivatkozik, miszerint az értelmiségiek társadalmilag viszonylag szabadon mozognak.⁶⁴

A hatalom és a szellem kettőssége

Az értelmiségi ambivalencia eközben a korabeli társadalomtudományok elméleti szembenállásában is tükröződik. Lepsius azt állítja, hogy a hatalom és a szellem között kibékíthetetlen ellentétet tételeztek fel, Theodor Geigerre és Alfred Martinra hivatkozva.⁶⁵ A két területet úgy választották el egymástól, hogy különböző viselkedési és erkölcsi attitűdöket rendeltek hozzájuk, amelyeket az értelmiségi nem tudott áthidalni anélkül, hogy feladta volna önmagát. Lepsius Max Webernek a szellem etikája és a felelősség etikája közötti különbségtételét is átveszi: Míg a politikusnak nem csak az indítékai, hanem a

⁶¹ Ibid.

⁶² Ibid.

⁶³ Ibid., 505. o.

⁶⁴ Ibid., 505. o.

⁶⁵ Ibid., 507. o.

Ha az értelmiséginek felelősséget kellene vállalnia tettei következményeiért, akkor etikusként elég lenne számára, hogy égve tartsa a társadalmi igazságtalanságot elítélő lángot. Tettei ezért csak példaértékűek lehetnek.⁶⁶ Így az értelmiségiek a hatalom kritikájának olyan szférájába szorulnának, amely szemben állna magával a hatalom szférájával; nem avatkozhatnának be a politikába anélkül, hogy feladnák pozícióik tisztaságát. Hogy miért tartjuk ezt a megközelítést túlságosan óvatosnak, az későbbiekben a politikai és a hatalmi mező részletesebb elemzése során válik világossá.

Az értelmiségiek közös, egyesítő eleme tehát Geiger számára úgy tűnt, hogy egy olyan életszemléletben rejlik, amelyben az azonosítás döntő kritériuma a céltól mentes szellemi tevékenység magatartása kell, hogy legyen.⁶⁷ Weber szerint ennek a gondolkodásmódnak a fő motivációja az volt, hogy az értelmiségi nem tudta elviselni a világ etikai irracionálisát.⁶⁸ Lepsius szerint ez a kissé ellentmondásos magyarázat nélkülözi a szocio- logikai elemzést, mivel egy embertípusra, az "értelmiségi" szociálpszichológiájára vagy személyes attitűdjére utal, amit Schumpeter alapvető értelmiségi típuselemzését követve próbál feloldani. A⁶⁹⁷⁰ című munkájából három megfigyelést merít, amelyek elvezetnek az értelmiségi mint hivatásos kritikus saját koncepciójához: Az értelmiségiek első jellemzője szerinte az, hogy a kimondott és írott szó hatalmát gyakorolják, azzal a különbséggel, hogy a gyakorlati ügyekért nem vállalnak felelősséget. Továbbá, nem rendelkeznének első kézből származó ismeretekkel, és a legnagyobb esélyük a sikerre a normális működés megzavarójaként lenne.⁷¹ Lepsius számára ezen a ponton fontos egy olyan körülmény, amely az értelmiség meghatározásában is alapvető lesz: Az értelmiségit nem a lelki beállítottsága vagy a társadalmi háttere alapján ismerik fel, hanem a tettei alapján. Schumpeterrel az egyén azáltal válik értelmiségivé, hogy olyan dolgokról beszél vagy ír, amelyek kívül esnek a hatáskörén.

⁶⁶ Ibid.

⁶⁷ Ibid. A kifejezés történetietlensége nyilvánvaló.

⁶⁸ Ibid., 508. o.

⁶⁹ Ibid., 509. o.

⁷⁰ Vö.: Schumpeter, Joseph A.: Kapitalizmus, szocializmus és demokrácia, 237. o.

⁷¹ Lepsius, Rainer: Kritik als Beruf, 509. o.

hazudik.⁷² Ez azt jelenti, hogy fellebbezései meghallgatásra találnak, tehát olyan közönséghez kell fordulnia, amely előtt előadja kritikáját. Azzal, hogy nyilvánosan kritizál olyan dolgokat, amelyek nem tartoznak a hatáskörébe, értelmiségivé válik. Egy differenciáltabb elemzés megmutatja, hogy ezek a körülmények miért alapvető fontosságúak a szellemi cselekvés értelmes meghatározása szempontjából.

A valós fejlett típus elméleti elhelyezkedése

Mivel az értelmiségi fogalma mindig is a legkülönbözőbb nézetek tárgya volt, és gyakran szöges ellentétben állt a meghatározásukkal, nem látjuk szükségét annak, hogy az értelmiségi itt posztulált fogalmát a történeti fogalmiság alapján ellenőrizzük. Ez strukturálisan kimutatható lesz a különböző történelmi szereplőkben, még akkor is, ha a szóban forgó személyeket maguk nem jelölték ki ilyenek. A fogalmi megfogalmazás itt egyértelműen összhangban van az értelmiségi definíció gyakorlatot minősítő elemével.

A közválság és Oevermann szellemi gyakorlata

Amint már láttuk, úgy tűnik, hogy a nyilvános válság az intellektuális cselekvés egyik alapfeltétele, kvázi konstitutív elemként és kiváltó tényezőként egyszerre. Oevermann számára e feltevések alapján az intellektuális cselekvés központi tárgya. Ez természetesen azt jelenti, hogy a tárgynak, a válságnak, amelyre az értelmiségi konstitutívan utal, közérdekűnek kell lennie, azaz minden polgárt mint olyat kell érintenie. Ebből az alapfeltevésekből könnyen levezethetők a szellemi cselekvés további szerkezeti elemei: Először is, az "értelmiségi" nem jelenthet szakmát: Sem a státusz, sem a szakma nem emelhet valakit értelmiségivé, ahogyan az intézményi ellenőrző szervek sem. Következésképpen bárkiből lehet értelmiségi, de természetesen vannak különböző előfeltételek. Úgy tűnik, hogy a művészek, írók, tudósok, újságírók és politikusok "agymunkásként" és közszereplőként vannak predesztinálva. Egy alaposabb elemzés azonban azt fogja mutatni, hogy itt is más előfeltételek állnak fenn, és hogy egy

⁷² Ibid.

A fejmunkások és a kétkezi munkások közötti különbségtétel nem lehet értelmezhető megkülönböztető jegy, még akkor sem, ha a szellemi tevékenység látszólag kizárja a megmunkálhatóságot.⁷³ Amint azt már Lepsiusnak a szellemi beállítottságon alapuló intellektuális definícióval szembeni kritikájában láttuk, differenciáltabb elemzésre van szükség ahhoz, hogy az intellektualitás jelenségét teljes mértékben megragadhassuk. Különösen az újságíró és a politikus számára derül ki a nyomozás során néhány olyan szempont, amely meglehetősen valószínűtlenné teszi az intellektuális tevékenységet. A politikát és a tudományt összehasonlítva Oevermann azt állítja, hogy a politika önmagában autonóm gyakorlat, míg a tudomány szükségszerűen elvonatkoztat a gyakorlattól, különben nem működne. Lepsiushoz hasonlóan tehát ő is az értelmiségi differenciáltabb elemzéséhez jut el, hiszen ez utóbbi nem helyezhető el egyszerűen a tudományos és a politikai cselekvési logika ellentétében.⁷⁴ Érvelésének alapja a gyakorlati és a módszertani kritika megkülönböztetése. Míg az előbbi a gyakorlatba ágyazott jobb érv logikáját képviseli, és mindig a tényleges társadalmi viszonyok javítására irányuló cselekvésre utal, addig a módszertani kritika az etikai maximák érvényességi igényét és a kijelentések logikusságát testesíti meg.⁷⁵ Oevermann szerint ezek elméleti felépítésükben a gyakorlati kritikákhoz hasonlóan nem állhatnak meg bizonyos cselekvési lehetőségeknél azok tabusításával, mint például az érvényes államérdek, mint Zola esetében. Számára az értelmiségi és a politikus közötti különbség inkább ebben rejlik: az értelmiségi, akárcsak a politikus, a gyakorlati kritika szférájában mozog, amelynek ők a főszereplői. A politikussal ellentétben azonban az értelmiségi csak a jobb érv logikája mellett kötelezi el magát; a tudóssal ellentétben azonban nem a cselekvéstől, hanem a döntéstől tehermentesen cselekszik.⁷⁶ Oevermann ezért a "szabadon lebegő értelmiségi" fogalmára hivatkozik, ahogyan azt már Lepsiusnál is megismertük, mivel ez nem feltételez rögzített helyet egy szakmához való tartozás révén, és jobban leírja az általános strukturális helynéküliséget.⁷⁷ A hírszerzés...

⁷³ Oevermann, Ulrich: Der Intellektuelle, 17. o.

⁷⁴ Ibid., 43. o.

⁷⁵ Ibid., 45. o.

⁷⁶ Ibid.

⁷⁷ Ibid., 14. o.

Az értelmiségi hajlamos egy hibrid pozíciót elfoglalni a tudós és a politikai cselekvési logikája között⁷⁸, bár ezt nem korlátozzuk a "tudományra", hanem inkább kiterjesztjük a tudás és a kulturális produkciók általános szférájára. Oevermann szerint ezek miatt az értelmiségi gyakorlatok bizonyos fokig elkerüli a rutinizálást és a szabványosítást. Az ember értelmiségivé válik valaminek a konkrét megvalósításában, amelynek közérdekűnek kell lennie. Ezért az értelmiségi gyakorlatok a karizmatikus tevékenységéhez hasonlítható, akinek hűséget kell kialakítani hívei iránt.⁷⁹ Mivel azonban e tanulmány középpontjában elsősorban az értelmiség és a nyilvánosság eszközei közötti kapcsolat áll, a követés kialakulásának mechanizmusai részletesen háttérbe szorulnak számunkra. Nem az értelmiségi és az egyes állampolgár közötti kapcsolat az elsődleges, hanem az értelmiségi hozzáférési lehetőségei a közszférához általában. Ezért itt nem kerülhet sor Weber karizmatikus uralom fogalmának differenciált elemzésére.⁸⁰

Oevermann szerint tehát kijelenthető: Az értelmiségi kapcsolati tárgyának a nyilvánosság és az állampolgárok általános érdekét kell szolgálnia, azaz intézményes kereteken kívül, például a szakmai nyilvánosságon kívül kell zajlania, a polgárokat egész személyükben kell érintenie.⁸¹ A szellemi témák és tartalmak következképpen a közösség nyitott és egzisztenciálisan befolyásolható jövőjéhez kapcsolódnak, ezért ellentmondásos viták tárgyát képezik, és értékdköntésekhez kapcsolódnak.⁸² Oevermann összefoglalja:

Az értelmiségi olyan személy, aki egy olyan aktuális, nyílt témáról szóló érvelés vagy példamutató előadás intellektuális teljesítménye révén, amely a nyilvánosságot mint egy politikai-kulturális közösség egészének fórumát önértékében központilag érinti, és ezért létében és érvényességében központilag érinti a számára konstitutív értékeket, képes és képes arra, hogy a nyilvánosságon belül ad hoc füle hallatára tegyen szert, ahol ez a követés nem tartalmi afirmáció, jóváhagyás és konformitás révén valósul meg.

⁷⁸ Ibid., 45. o.

⁷⁹ Ibid., 19. o.

⁸⁰ Eredetileg megjelent: Weber, Max: Herrschaft und Gesellschaft. Grundriss der verstehenden Soziologie, 1922.

⁸¹ Oevermann, Ulrich: Der Intellektuelle, 19. o.

⁸² Ibid., 20. o.

*A politikai vezető karizmáját nem a pro és kontra jelenléte jellemzi, mint a politikai vezető karizmája esetében, hanem a propositio és oppositio pro és kontra vitájának felidézése vagy folytatása.*⁸³

Ebből négy további következmény következik: Először is, a közügynek válságnak kell lennie, amelyre a válasznak a politikai döntéshozatal és az értékek átalakításának az egész társadalomra kiterjedő folyamatának kell lennie. A szellemi tevékenység a válságkezelés során zajlik, tehát ellentétes a rutinnal és annak gyakorlásával. Másodszor, az értelmiségi válságértékelés és -kezelés konstitutívan érték döntéseken és attitűdökön alapul. Harmadszor, a szellemi tevékenység az egész emberre, mint a társadalom részére irányul, azaz a polgári közönség személyére, nem pedig részleges személyekre, például a szakmai köreire. Negyedszer, az értelmiségi létezés a válság vagy annak témája időtartamára korlátozódik, mivel ekkor ér véget a karizmatikus gyakorlat sémáját követő konkrét végrehajtás. Az értelmiségnek mint a polgári nyilvánosság ideiglenesen korlátozott egységének ezt az alapkoncepcióját most egy nagyobb, átfogó társadalmi háttérbe kell ágyazni, ahogyan azt Bourdieu mezőelmélete kínálja. Annak érdekében, hogy követni tudjuk a tényleges intellektuális cselekvés nyomát, a mezőelmélet és fogalmainak vázlatos bemutatását a potenciális értelmiségi rendelkezésére álló eszközök strukturális vizsgálata követi. Az intellektuális agitáció útja ezáltal feltárja az ágens helyzetét a társadalmi intézmények közegeiben.

Bevezetés a mező fogalmába Bourdieu szerint

Bourdieu a társadalmat a társadalmi valóságok konglomerátumának tekinti⁸⁴, amelyben különböző területek azonosíthatók. A mezőelmélet tehát nem egy általános társadalomelméleten alapul. A központi tárgy nem a társadalom egészének makroszerkezete, hanem a társadalmi, amelynek dimenzióit a részterületeken végzett empirikus munka határozza meg.⁸⁵ A társadalmi elemzés középpontjában tehát annak empirikusan ellenőrizhető formája áll. Az egyes területekre vonatkozó megállapítások

⁸³ Ibid.

⁸⁴ Vö. Bourdieu, Pierre: A politikai mező, 41. o.

⁸⁵ Jurt, Joseph: Az irodalmi mező, 75. o.

gyakran más területekre is kiterjednek, de soha nem az időtlen, történelmietlen egyetemesség értelmében. A mező fogalma a vízszintes felületet írja le: olyan pozíciók jelölésére szolgál, amelyek kezdetben nem értékesek.⁸⁶ Ez természetesen nem jelenti a hierarchiák hiányát a területen belül. A társadalmi térben ma már viszonylag autonóm, saját törvények szerint szerveződő területek vannak. Ezeket azonban nem a társadalmi osztály fogalma határozza meg, mint Marxnál, vagy csak a gazdasági⁸⁷, hanem a hozzájuk tartozó egyének egymáshoz és más területekhez való viszonya. Ezek a viszonyok abban válnak láthatóvá, hogy minden mező mindig az erő és a hatalom mezője is, amelyek között és amelyekben konfliktusok zajlanak.⁸⁸ Az egyes mezőket mint társadalmi struktúrákat az emberekben rejlő és a gyakorlatuk által létrehozott ellentétek szervezik⁸⁹, ezért konfliktusos jellegük természetes eredetű. A területeken belül mindig léteznek strukturális törvények, amelyeknek a terület minden szereplője alá van vetve.⁹⁰ Egy szereplőnek egy mezőhöz való tartozása tehát arról ismerhető fel, hogy jelenléte vagy hiánya megváltoztatja a mező állapotát.⁹¹ Természetesen az újságírói és politikai területen is léteznek ilyen belső törvényszerűségek, de néhányuk a legtöbb terület alapstruktúrájára általánosítható. A következőkben a politikai terület példáján keresztül tárgyaljuk az alapvető mechanizmusokat, amelyek minden területen jelen vannak, és amelyek mindegyiknek megvannak a maga sajátos jellemzői.

Zárási mechanizmusok, kompetencia, habitus és tőke

Minden mező első alapvető jellemzője természetesen a határai. Ezek a társadalmi térben a mezőn belüli és kívüli szereplőkre ható zárómechanizmusok révén alakulnak ki. A politika területén például a hivatásosok, azaz a politikai terület esetében a hivatásos politikusok megpróbálják kizárni a laikusokat, azaz kizárni őket a fontos tisztségekből és hivatalokból.

⁸⁶ Ibid.

⁸⁷ Ibid., 77. o.

⁸⁸ Ibid., 81. o. és Bourdieu, Pierre: A politikai mező, 49. o.

⁸⁹ Bourdieu, Pierre: Theorem and Contradiction, 44. o.⁹⁰ Bourdieu, Pierre: The Political Field, 49. o.⁹¹ Ibid, 50. o. Ibid, 50. o.

kizárandó.⁹² Minél inkább függetlenedik egy politikai tér, annál inkább kialakul a saját belső logikája, és annál mélyebb a szakítás a laikusokkal. Minél inkább kialakítja a politikai tér a saját belső kompetenciáját, amelyet minden résztvevő internalizál, annál nagyobb a távolság és annál erősebb a zártság. Ugyanakkor a mezőn belül is kialakulnak lezárási mechanizmusok, amelyek hierarchiként működnek: A hatalmasok megpróbálják kizárni az újoncokat a mezőny elitjéből. Ez arra kényszeríti az újonnan érkezőket, hogy alávéssék magukat a társadalmi genezisben kialakult szabályoknak⁹³, amelyek lehetővé teszik a felemelkedést, alkalmazkodnak a terep-immanens habitushoz⁹⁴. Ez azt jelenti, hogy olyan viselkedésmintákat vesznek át és építenek be a saját cselekedeteikbe, amelyek lehetőségeket ígérnek számukra. Ily módon a terület habitusa megerősödik és továbbadódik. Ugyanakkor a zárómechanizmusok fenntartása érdekében felvetik a⁹⁵ sajátos hatáskörre vonatkozó igényt: A kompetencia fogalma jelenti a⁹⁶ honlapon azt a tőkét, amely meghatározó a terület számára. Az a sajátos kompetencia, amelyet a politikai terület szakemberei magukénak vallanak, mindenekeelőtt a következőkön alapul

⁹² Bourdieu ebben az összefüggésben "beavatottakról" és "nem beavatottakról" is beszél, hogy szemléltesse a vallási mezővel való nyilvánvaló párhuzamot. A mechanizmus azonban viszonylag sok területre általánosítható. Lásd: Bourdieu, Pierre: A politikai mező, 42. o.

⁹³ Ibid.

⁹⁴ Bourdieu a habitus fogalmát Panofskytól kölcsönzi, és a "testet öltött, következképpen individuálódott társadalmi", más szóval: "testté vált történelem" leírására használja. A habitus tehát szemben áll a mező fogalmával, a "dologgá vált történelemmel". Vö.: Jurt, Joseph: Das literarische Feld, 80f. o., valamint Bourdieu, Pierre: Die Regeln der Kunst, A habitus tehát mindazokra a viselkedésmintákra utal, amelyek a társadalmi geneziszből eredően egy terület belső vezérmotívumává válnak, és amelyek megszegése esetén szankcionálják a szereplőt.

⁹⁵ Bourdieu, Pierre: A politikai mező, 47. o.

⁹⁶ Bourdieu a tőke fogalmát Marxtól veszi át, de átalakítja és különböző típusokra bontja, amelyeket egy személy felhalmozhat: például gazdasági, társadalmi és kulturális tőkére. A piactudásban a gazdasági tőke felhalmozása gyakran lehetővé teszi annak átalakítását más tőkékké, például pénzből oktatásba vagy pénzből politikai téren belüli hozzáférési lehetőségekbe. Az újságírás és a politika területén a tőke egy másik formája is fontos, a szimbolikus tőke, egyfajta presztízstőke, amely egy személy megítéléséhez kapcsolódik. Egy személy felhalmozott hírnevéből áll össze, és kifejezi azt a képességét, hogy a hírneve alapján képes a cselekedeteinek hatékonyságot kölcsönözni. Lásd még: Jurt, Joseph: Az irodalmi mező, 78. o. és Bourdieu, Pierre: A politikai mező, 53. o.

Az irodalmi mező elsősorban a felhalmozott szimbolikus tőkén alapul, amely a mező belső folyamatai révén kollektív tőkévé fejlődött. A kollektív tőke fogalmát részletesen tárgyaljuk az irodalmi mező kialakulásával kapcsolatban. Ennek eredményeképpen a politikai terület szakemberei a terület elitjeként betöltött pozíciójukból adódóan olyan állítólagos különleges kompetenciát követelnek maguknak, amelyet a laikusoktól megtagadnak, és így legitimálják a terület elitjéből való kirekesztésüket.⁹⁷

Következésképpen kétféle zárási mechanizmus azonosítható: Külső, amely meghatározza a mező határait a társadalmi tér többi részéhez képest, és belső, amely meghatározza a mezőn belüli hierarchiákat és struktúrákat.

A mezőelméletnek és fogalmainak ezt a minimális bevezetését a következőkben az irodalmi mező példáján fogjuk kibővíteni, amelynek genezisében a mai kulturális termelés minden lényeges eleme már megjelenik, különösen azok az elemek, amelyek a szellemi tevékenységgel hozhatók összefüggésbe. A képzőművészet, mivel legfeljebb marginális szerepet játszik a politikai összefüggésekben és fejleményekben, itt nagyrészt kimarad. A legfontosabb szempont ebben az összefüggésben a modern újságírás fejlődése, amely máris feltárja a kérdésünk szempontjából rendkívül fontos mechanizmusokat. Az irodalmi mező fejlődése aztán a politikai mező és a hatalom mezőjének működéséhez vezet, hogy meghatározzuk azt a feszültségteret, amelyben az intellektuális cselekvések zajlanak.

⁹⁷ *A kritika mint szakma* című könyvében Lepsius különbséget tesz a kritika különböző típusai között, amelyeket a szakértelem mértéke szerint különböztet meg. A kompetencia fogalmát Bourdieuhez hasonlóan használja. Megkülönböztet kompetens, kvázi-kompetens és inkompetens kritikát, ahol a kompetencia fokát a hozzáértés, azaz a szakmaiság vagy a szakmai közelség mértéke határozza meg. Most az intellektuális kritikát mint inkompetens, de legitim formát helyezi el. Lásd erről: Lepsius, Rainer: *Kritik als Beruf*, pp. 510-516. Bár ez kezdetben megfelel a mi felfogásunknak, véleményünk szerint a mai média nyilvánosságának összetettsége és mechanizmusai miatt kudarcot vall, ezért egy differenciáltabb megközelítés tűnik szükségesnek.

Az irodalmi mező genezisééről Bourdieu-nál: autonómia és korlátozott termelés

Az irodalmi mező keletkezéséről szóló alábbi exkurzus egyrészt rövid történelmi betekintést kíván nyújtani a mai újságírói mező kialakulásába, másrészt mindenekelőtt empirikus alapstruktúrát kíván nyújtani a mező fogalmának és működési módjainak elméleti meghatározásához. Bourdieu empirikus szemléletével analóg módon a történelem menetére irányuló megközelítés jelenik meg, amely a fogalmi differenciálás alapját képezi.

A burzsoázia felemelkedése és társadalmi fölényének elérése együtt jár az irodalom átalakulásával, amely új termelési formákat és pénzkereseti lehetőségeket teremt. Mindenekelőtt azonban Bourdieu a művészetek "hanyatlását" diagnosztizálja az esztelenné, vulgárrá válásukkal.⁹⁸ Számára ez kétségtelenül összefügg a sajtó vagy az újságírás megjelenésével; úgyszólván antagonizmus alakul ki az esztelen polgári művészet és a régi, arisztokratikus művészet között.⁹⁹ Számára ez az antagonizmus a kulturális termelés területén bekövetkezett változásokban tükröződik általában: A termelők a mecénás, mecénás, arisztokrata közvetlen alárendeltségéből egy olyan strukturális alárendeltségbe kerülnek, amelynek korlátai és szankciói egyrészt a piac mechanizmusai és az iparilag előállított irodalom új formájának a sajtóban való kísérője révén, másrészt pedig az íróknak a gazdag osztállyal való közvetlen kapcsolata révén a szalonokban lépnek működésbe. A közvetlen kapcsolat a gazdagok közvetlen befolyását eredményezi az irodalmi produkciókra. Ez természetesen nem zárja ki az arisztokráciát, de ahogy az arisztokrácia egyre inkább a polgári ízléshez válik hasonlóvá, a hatások hasonlóak maradnak, de az alkotás termékei megváltoznak.¹⁰⁰ A feltörekvő polgárság ízlése a lapos regényt részesíti előnyben a penny dreadful vagy a folytatásos regény stílusában, a költészet szinte eltűnik az új körülményekhez alkalmazkodó, konformista írók javára, miközben a szellemes költők régi hagyománya felbomlik.¹⁰¹ A szalon a hatalom és az irodalmi mező között közvetít:

⁹⁸ Bourdieu, Pierre: A művészet szabályai, 86. o.

⁹⁹ Ibid.

¹⁰⁰ Ibid.

¹⁰¹ Ibid., 87. o.

Ez a két terület közötti materializált cserekapcsolat helye.¹⁰² Ezzel kezdődik a korabeli értelemben vett politikai és újságírói terület közötti kapcsolat: a hatalmon lévők megpróbálják ráerőltetni a dolgokról alkotott nézeteiket az irodalmárookra, különösen az úgynevezett "irodalmi sajtóban", hogy legitimációs hatalmukat biztosítsák. A két terület szereplői közötti kapcsolat nem újdonság, és az sem, hogy az írók viszont az állam vagy más hatalmasok által kiosztott anyagi és szimbolikus juttatások feletti ellenőrzés megszerzésére törekszenek. Most először azonban olyan *nyomásgyakorló csoportként* jelennek meg, amely produkcióin keresztül befolyást gyakorol a másik oldalra.¹⁰³ Ez a rendszer egyes szalonokban hermafrodita intézményeket hozott létre, amelyekben a félig-meddig befolyásos és félig-meddig fontos irodalmárok cseréje zajlott.

A sajtó modern típusú fejlődése alapvető mechanizmusok szerint zajlott: a kiadványok és kiáltványok tömege olyan, főként "vegyes hírekkel" teli folyóiratokat eredményezett, mint a "*Le Figaro*" vagy a "*Petit Journal*". Mivel ezek nem hivatalos politikai tudósítások, hanem főként szalonokból származó pletykák, egy hír most mindenekelőtt eladási értéket nyer, amit az ipari írástudók a közízlésnek megfelelő írásokkal szolgálnak ki.¹⁰⁴ Bourdieu megállapítja: "A sajtó fejlődése többek között a kulturális javak piacának soha nem látott mértékű bővülését jelzi".¹⁰⁵ Az újságírói szakma fejlődése, ahogyan ma ismerjük, kétségtelenül elképzelhetetlen a modern társadalmi struktúra fejlődése nélkül, amely a polgárság felemelkedésével kezdődik. Már ebben a fázisban olyan gondolatok merülnek fel, amelyek hasonlóak a mai elméletekhez az intellektuálisan értékes kulturális produkciók természetéről. Mint már említettük, a Dreyfus-ügy természetesen nem a kulturális termelés területén belüli szellemi áramlatok teljes forradalmát jelenti; inkább egy olyan társadalmi folyamat eredményének tekintendő, amelynek gyökerei a francia forradalom előtti időkre vezethetők vissza. Hivatkozással Flaubert Ernest Feydeau-nak írt, 1859. május 15-én kelt levelére,

¹⁰² A hatalmi mező fogalmát a későbbiekben részletesebben is megvizsgáljuk; itt a domináns pozícióban lévő szereplők csoportjára utal.

¹⁰³ Ibid., 89. o.

¹⁰⁴ Ibid., 92. o.

¹⁰⁵ Ibid., 93. o.

amelyben Flaubert a nyugdíjjal biztosított társadalmi pozíciójának jelentéktelenségét hangsúlyozza műve értékéhez és igényéhez képest, Bourdieu-t is megkérdőjelezi:

*"Talán itt, aki akarja, kezében van egy egészen vitathatatlan kritériuma minden művészi és nagyrészt minden szellemi produkció értékének, nevezetesen a munkába való befektetés, a foglalkozás, amely a ráfordított erőfeszítéssel, mindenféle áldozatokkal és végső soron az idővel mérhető, és amely ezért együtt jár a kívülről és - ami még rosszabb - belülről ható erőkkel és kényszerekkel szembeni függetlenséggel: a divat csábításai vagy az etikai vagy logikai konformizmus kényszere - például a kötelező problematika, az erőltetett témák, a berögzült kifejezési formák stb."*¹⁰⁶

Az intellektuális értéknek ebben a koncepciójában világosan megmutatkozik a "L'art pour l'art", a művészet önmagáért való művészet, mint a bourdieui értelemben vett intellektuális tevékenység alapja megközelítése.

Összehasonlítható a mi értelmezésünkben a potenciális értelmiségi szüntelen függetlensége az újságírói vagy politikai terület kötöttségeitől. A következőkben Bourdieu szembeállítja a tehetséges polgárság és a hagyományos arisztokrácia eltérő produktív szemléletmódját, különösen a "tisztá író" Flaubert¹⁰⁷ egyfelől, és az "ipari író", aki finoman szocialista felhangokkal szeret nagyobb presztízst vagy súlyra szert tenni, és ezért "társadalmi művésznak" számít, másfelől.¹⁰⁸ A 19. század végén az irodalmi mező elsősorban e két ellentét szerint szerveződött, de a kulturális termelés piacához viszonyítva: Egyrészt vannak olyan produkciók, amelyek csak a termelői köröknek, mint fogyasztóknak készülnek, éppen a magas színvonalú lírai, másrészt pedig olyanok, amelyek a tömegek ízlésére és az eladási értékre orientálódnak. Az előbbi a tömegtermeléssel szemben a korlátozott termelés részterületére utal, amely szintén a gazdasági renddel való szakításon alapul.¹⁰⁹ Visszatekintve Bourdieu kommentárjára egy szellemi mű potenciális értékéről, a megnyilatkozások kontextusában a

¹⁰⁶ Ibid., 140. o.

¹⁰⁷ Lásd például: Ibid., 144. o.

¹⁰⁸ Ibid., 141. o.

¹⁰⁹ Ibid., 198. o.

Flaubert számára a korlátozott termelésnek ez a részterülete kell, hogy legyen a szellemi termelés legnyilvánvalóbb forrása. Ennek további bizonyítékait a következőkben találjuk. Mint minden területen, a kulturális termelés területén is léteznek sajátos lezárási mechanizmusok. A 19. század végének színházi termelési struktúrájában ugyanazok a "puha" zárómechanizmusok figyelhetők meg, mint a mai politikai mezőben: a befutott színházigazgatók, a rendszeres szerzők és kritikusok egy csoportja, akik mind a polgárságból származtak, a kispolgári vagy a millió kívüli szerzőkkel szemben állította fel a belépési korlátokat.¹¹⁰

Hatalom és kulturális termelés: általános mezei mechanizmusok

Bourdieu az irodalmi mező empirikus, történeti vizsgálatából és geneziséből a kulturális termelés különböző területeinek következő általános jellemzőit vezeti le. Ezért a hangsúly a kulturális termelés általános mechanizmusain lesz, míg az egyes területek - például a vallási, politikai, jogi, filozófiai vagy tudományos - sajátosságai háttérbe szorulnak.¹¹¹

A hatalom mezeje

Bourdieu az irodalmi mező konstitúciójával kapcsolatban három vizsgálati szintet választ: először is az irodalmi mező pozícióját a hatalom mezőjéhez képest; másodsor az irodalmi mező belső struktúrájának elemzését; harmadszor pedig a mezőnek immanens habitus vizsgálatát. Ahhoz, hogy az irodalmi mező vagy a kulturális termelés más területeinek a hatalom mezőjében egy helyet megvitassuk, először is meg kell határoznunk a hatalom mezőjét. A kifejezést Bourdieu vezette be, hogy magyarázza az irodalmi vagy művészeti mezőn belül megfigyelhető hatásokat, amelyek különböző mértékben érintik a mező valamennyi szereplőjét.¹¹² A hatalmi mezőt a szereplők vagy intézmények határozzák meg, amelyek közös jellemzője a felhalmozott tőkének, amelyek szükségesek ahhoz, hogy domináns pozíciót foglaljanak el az adott területen. A szereplők hatalmi viszonyai láthatóvá válnak a harcban az értékek megőrzéséért folytatott küzdelemben az un-

¹¹⁰ Ibid., 195. o.

¹¹¹ Vö. ibid., 340. o., 1. jegyzet.

¹¹² Ibid., 342. o.

A cél a különböző tőkék egymáshoz való viszonyának meghatározása, mivel ez az alapja a saját domináns pozíció elfoglalásának vagy fenntartásának. Bourdieu e küzdelmek elsődleges helyszínéként a gazdasági és a kulturális mezőt említi.¹¹³ Ebből kiindulva azt lehet feltételezni, hogy a hatalom mezeje tehát egyfajta domináns mezőt képvisel, amely csak korlátozottan hasonlítható össze a többi, hétköznapibb mezővel. Nem tévesztendő össze a politikai vagy pusztán gazdasági területtel. Hartmann a következő képletben fogalmazza meg ezt a társadalmi elitről szóló tanulmányában Bourdieu kapcsán: Színészei a társadalom uralkodó osztályát képviselik, amely alulról határolja el magát a kispolgárságtól.¹¹⁴ Bourdieu természetesen lát egy bizonyos hierarchiát a különböző tőketípusok és tulajdonosaik között, ami ahhoz vezet, hogy a kulturális termelés területei domináns pozíciót foglalnak el a hatalom mezején belül, nevezetesen a gazdasági tőke felhalmozói között.¹¹⁵ Ennek az uralomnak a mértéke a konkrét mező egészének autonómiájában gyökerezik, vagyis abban, hogy a mezőhöz tartozó normák és szankciók milyen mértékben érintik a kulturális javak termelőinek összességét, különösen azokkal szemben, akik a hatalmi mezőben domináns pozíciót foglalnak el.¹¹⁶

Autonómia és hierarchizálás

Bourdieu szerint egy mező autonómiája a fordítási vagy fénytörési hatáson mérhető, vagyis azon, hogy a mező a külső hatásokat milyen mértékben veti alá belső logikája nyomásának.¹¹⁷ Amint az majd kiderül, ez az újságírói területre is vonatkozik.

Egy mező autonómiája történelmileg változékony, és attól függ, hogy a mező szereplői milyen szimbolikus tőkét tudnak felhalmozni vagy sem. Az olyan megnevezések "értéke", mint például a "filozófus" vagy az "író", ezzel együtt csökken és emelkedik.¹¹⁸ Az autonómiával összefüggésben kialakul a terület kollektív tőkéje, ami a terület elismertségi fokában tükröződik.

¹¹³ Ibid.

¹¹⁴ Hartmann, Michael: Elitesoziolegie, 90. o.

¹¹⁵ Bourdieu, Pierre: A művészet szabályai, 343. o.

¹¹⁶ Ibid., 344. o.

¹¹⁷ Ibid., 349. o.

¹¹⁸ Ibid., 350. o.

a terület egésze. A kollektív tőke mértéke természetesen minden szereplőre hatással van, és így meghatározza cselekvési módjukat is.¹¹⁹ Mai szemzőből nézve, az egyik példa lehet a történészek hírnevük alapján a világ és az emberiség magyarázójaként betöltött szerepe a közéletben, amelyet átvettek a szociológusoktól és amelyet most úgy tűnik, hogy elveszítene az idegtudósoktól.

Az autonómia mértéke tehát dominál a kulturális termelés belső konfliktusaiban, amelyek a hierarchia két ellentétes elve körül zajlanak: A heteronóm elv, amely a gazdasági és politikai tőke hordozóinak kedvez, és az autonóm elv, amely szemben áll a gazdasági elvvel, és csak a szellemi értéket, mint szimbolikus tőkét engedi be a hierarchiába.¹²⁰

Empirikusan a hierarchizálás két különböző elve megfelel egy kulturális termelési mező két almezőjének: a tömegtermelés almezőjének, amely a gazdasági tőkére orientálódik, és a korlátozott termelés almezőjének, amelynek szereplői elsősorban saját versenyükre termelnek, amely a szimbolikus tőke autonóm elvét ismeri el. Minél nagyobb a mező autonómiája, annál mélyebb a vágás a belső, azaz autonóm hierarchizáció és a külső hierarchizáció két különböző termelési formája között, amely a gazdasági mező működési módjainak megfelelő mennyiségi termelésre irányul.¹²¹ A külső hierarchizálás elve természetesen arra a nyomásra utal, amelyet a hatalom vagy a gazdaság területéről érkező külső szereplők gyakorolnak a kulturális producerekre, akik külső sikerkritériumokhoz igazítják a produkciót, például a szerzők eladási számaihoz vagy - mint témánk esetében - a műsor nézettségéhez. Ezzel szemben a belső hierarchizálódás elve a kulturális termelés egyes szereplőinek a szimbolikus tőkéjük értékének növelésére irányuló erőfeszítéseire utal, amely a gazdasági termelés elveinek elutasítását jelző gesztusként a pénzügyi siker leértékelésével jár együtt.¹²²

Annak érdekében, hogy meghatározzuk egy szereplő pozícióját a mezőn belül, a közönség hatókörét és a hozzá kapcsolódó társadalmi minőséget Bour szerint-

¹¹⁹ Ibid.

¹²⁰ Ibid., 344. o.

¹²¹ Ibid.

¹²² Ibid., 345. o.

Ez az egyik legmegbízhatóbb mutató, mivel a keresletnek, azaz a gazdasági piaci mechanizmusnak való alávetettséget vagy függetlenséget mutatja. A szereplők eltérő hajlandósága a piac elutasítására vagy a piacnak való behódolásra a "társadalmi" vagy üzleti sikerhez való viszonyukban tükröződik.¹²³ Bár egyesek elismerik a gazdasági siker elvét, az autonóm hierarchiát az is meghatározza, hogy a kulturális termelők munkái először a közönségüket teremtik meg.

Bourdieu szerint a belső harcok, amelyek most a két "tábor" között zajlanak¹²⁴ elkerülhetetlenül definíciós harcok formájában jelennek meg.¹²⁵ A különböző szereplők az egész terület irányultságát a saját elvük szerint próbálják alakítani, amit a szimbolikus tőke felhalmozásával érnek el. Egy adott terület ismert és elismert szereplői felhalmozott szimbolikus tőkéjüket használják fel arra, hogy termékeik - jelen esetben irodalmi, tudományos stb. művek - számára a legkedvezőbb értékrendet határozzák meg. Ebben az esetben irodalmi, tudományos stb. művek.¹²⁶ A feltételek elfoglalásáért folytatott harc tehát egyben a mező dimenzióiért és a bejutás feltételeiért, bizonyos értelemben a mező alapvető szabályaiért folytatott harc is.¹²⁷ A legalizáció, azaz a szimbolikus tőke válási törvénye révén egy perspektíva univerzális, abszolút álláspontot vehet fel, hivatalos állásponttá válik, és így további intézkedésig kivonul az értelmezési küzdelmek relativitásából.¹²⁸ Egy másik nézőpontból ez egyben a legitimitás monopóliumáért folytatott harc is, azért, hogy a saját hatalmából meghatározhassa az "író" stb. definícióját.¹²⁹ Ez a küzdelem is bemutatásra kerül számunkra az elemzés a journa-

¹²³ Ibid. Bourdieu a "sajtóval vagy a modern kommunikációs eszközökkel szembeni szolgálékúság" példáját hozza fel, amely az újságírói területről szóló tanulmányunk számos szereplőjénél is megtalálható lesz.

¹²⁴ Mivel a pozíciók sohasem oszlanak meg egyértelműen, és a legtöbb esetben vegyes formák fordulnak elő, a fogalom természetesen nem az intézményesített vagy magasan szervezett csoportok értelmében értendő. Azért választottuk, hogy szemléltessük a hierarchizálási elvek közötti kettősséget.

¹²⁵ Ibid., 353. o.

¹²⁶ Bourdieu, Pierre: Beszéd és válasz, 149. o.

¹²⁷ Bourdieu, Pierre: A művészet szabályai, 353f. o.

¹²⁸ Bourdieu, Pierre: Beszéd és válasz, 150. o.

¹²⁹ Bourdieu, Pierre: A művészet szabályai, 354. o. Vö. a "valódi" tudósok és a "médiafilozófusok" megkülönböztetése vagy elhatárolása.

Ebből természetesen az értelmiség fogalma sem marad ki.

Egy mező jelenlegi formája természetesen a kialakulási folyamat, a meghatározásért folytatott küzdelem eredménye. A különböző nézetek szereplőinek szimbolikus, terep-specifikus tőkéjével kapcsolatos konfliktus vezet a Gestalthoz. A mezőépítés előnye most abban rejlik, hogy a kulturális produkciók halmazának heterogenitását egy koherens részeként magyarázza: Bármilyen nagy is az ellentét az egyes szereplők között a területen belül, gyakorlatuk összeköti őket. Azzal, hogy a hierarchia értékelési kritériumaiért harcolnak, az adott terület szereplőiként határozzák meg magukat, még akkor is, ha indítékaik szöges ellentétben állnak egymással.¹³⁰ Ez azonban azt jelenti, hogy a területnek nincs általános érvényű meghatározása.

"író", hanem csak a területen belüli definíciós szuverenitásért folytatott küzdelem jelenlegi állása.¹³¹ Ez a szellemi terület meghatározásánál a következőket jelentené: Ebben az esetben a szellemi mező a különböző definíciók és hierarchiák széles skáláján mozogna, amelyeket vagy kívülről, vagy a mező szereplői önállóan jelölnek ki. Sok különböző típust lehetne azonosítani, amelyek a különböző korszakokban a meghatározásért folytatott küzdelem állapotából erednek, és amelyek megfelelnek a Bering munkájában látható szellemi fogalmak sokféleségének. Még ha el is utasítjuk az értelmiségi mező konstrukcióját, a következtetés akkor is lényegében összhangban marad a valósággal: az értelmiségi fogalma soha nem lehet egyetemes, soha nem lehet egyértelmű, és mindig ki van téve a legkülönbözőbb frontvonalakon folyó küzdelmeknek. Dietz Bering azonosítja ennek a küzdelemnek a szereplőit, és nyomon követi az értelmezési szuverenitásért folytatott küzdelmet a konceptualizációkban. Bourdieu úgy látja, hogy egy lehetséges mező empirikus felmérésekkel való átfogásának nehézségét az itt leírt értelmezési küzdelmek mechanikája váltja ki.¹³²

¹³⁰ Ez a körülmény az újságírói terület különböző szereplőinek megkülönböztetésében és általában a közvélemény megítélésében is újra fel fog tűnni.

¹³¹ Ibid., 355. o.

¹³² Ibid., 355. o.

A szellemi terület

A mezőépítés előnye az intellektualitás fogalmával kapcsolatban nyilvánvaló, de az áttekinthetőség kedvéért a következőkben Bourdieu további, kifejezetten az intellektuális mezőre vonatkozó megjegyzéseit vesszük figyelembe, nem utolsósorban azért, hogy megmutassuk ezek társadalmi téren belüli elhelyezkedését.

Bourdieu számára az intellektuális univerzum csak egy kis pont a teljes társadalmi téren belül, de mégis egy sajátos univerzum¹³³, egy sajátos jellemzőkkel rendelkező mező. Számára az intellektuális térnek (mint minden más területnek) vannak uralkodói és uralkodói, és az egész társadalmi tér az intellektuális mikrokozmoszban tükröződik.¹³⁴ Természetesen vannak harcok a mezőn belül is a szereplők között, de ezeket gyakran összekeverik a társadalom egészének szintjén zajló harcokkal, például a kívülállók a burzsoá értelmiségiek ellen a proletariátusnak a burzsoázia ellen folytatott harcaival.¹³⁵ Bourdieu az értelmiségieket a hatalom mezején helyezi el, de dominált pozícióban, mivel általában alárendeltek a gazdasági tőkével szemben.¹³⁶ Az ő hatalmuk uralt hatalom, mivel sajátos tőkéjük, a kulturális, vagy ebben az esetben inkább az információs, a gazdasági tőkéhez képest alárendelt helyet foglal el a hatalom mezején. Mivel ők a burzsoázia megnyilvánulása, természetesen történelmileg a *munkásság* felemelkedésével hatalomra jutnak¹³⁷. Az értelmiségiek most a burzsoá hatalom artikulációs eszközeként, az uraltak szószólóiként tekintenek magukra a harcban.

¹³³ Bourdieu, Pierre: Tétel és ellentmondás, 38. o.

¹³⁴ Ibid.

¹³⁵ Ibid., 39. o.

¹³⁶ Ibid. Ez tükrözi a társadalmi térben elfoglalt, általánosan állított instabil helyzetüket, ahogyan azt fentebb Lepsius "szabadon lebegő értelmiségi" fogalmában láttuk.

¹³⁷ Georges Duby-ra hivatkozva Bourdieu a középkori társadalomban különbséget tesz az *oratores*, az imádkozók és a beszélők, és a *bellatores*, a háborút vívók között. Az előbbiek domináns pozíciót foglalnak el az utóbbiakkal szemben, de rendelkeznek azzal a hatalommal, hogy legitimálják vagy elítélik a világi hatalmat. Bourdieu szerint minden társadalom minden uralkodó osztályában állandó harcok folynak a hatalom e két instanciája között, amelyek természetesen a legitim uralom egészéért folytatott harcok. A középkori társadalom harmadik tagja, a *laboratores*, a munkások, most már tétje van ezeknek a küzdelmeknek.

az uralkodók ellen par excellence.¹³⁸ Bourdieu azonban hangsúlyozza ennek a pozíciónak a sajátos konstellációját. Ez minden bizonnyal történelmi konstellációnak is tekinthető, hiszen az értelmiségi valóságosan fejlett típusa, mint fentebb láttuk, számtalan küzdelemben jutott el a különböző területeken belüli pozíciójához. Bourdieu az értelmiségi genealógiájáról, egy történelmi alak fejlődéséről számol be. Az értelmiséget "szinte francia specialitásnak" nevezi.¹³⁹ Bourdieu szerint az értelmiségi egyfajta történelmi intézmény, amely fokozatosan alakult ki. Számára ennek a genealógiának a vizsgálata azért fontos, mert felszínre hozza azt a történelmi szükségszerűséget, amely a társadalmi tér jelenlegi konstitúciójának eredete, annak minden egyes területén, minden szereplőjével és habitusával, szavaival élve "ami mi vagyunk".¹⁴⁰

Ahhoz, hogy szélesebb képet kapjunk erről a történelmi genealógiáról, célszerűnek tűnik, ha közelebről megvizsgáljuk az értelmiség korszakát, ahogy Bering nevezte, társadalomtörténeti szempontból. A következőkben Panajotis Kondylisnak a polgári gondolkodás és életmód hanyatlásáról szóló magyarázatai alapján kísérletet teszünk egy olyan tendencia azonosítására, amely az egész társadalmi teret áthatotta, és döntő hatással volt a különböző típusú szellemi szereplők történelmi konstitúciójára.

A polgári gondolkodás- és életmód bukása Panajotis Kondylis szerint

Annak érdekében, hogy megértsük, hogyan jött létre a mai újságírói mező, és milyen óriási jelentősége van a mai értelmiség lehetséges formái számára, most egy exkurzusban bemutatjuk a posztmodern tömegdemokrácia gondolkodási alakjainak Panajotis Kondylis által azonosított geneziséjét. Ennek során számos párhuzam Bourdieu-vel válik nyilvánvalóvá, amelyeket gyakran részletesen tisztázunk. A különbség elsősorban Kondylis makroperspektívájában rejlik; tanulmányának tárgya ezért természetesen történelmileg kevésbé élesen körülhatárolt, mivel az általa megfigyelt társadalmi fejlemények sok különböző szférában párhuzamosan, de természetesen nem egységesen zajlanak.

¹³⁸ Ibid., 39. o.

¹³⁹ Ibid., 28. o.

¹⁴⁰ Ibid.

Átalakulási folyamatok a filozófiában és a tudományban

Az elején felvázolja a polgári filozófián belüli önképet és a fizikán belüli fejlődést, amelyből aztán a posztmodern gondolkodási minták kialakulása következik. Kondylis a kultúra és a technológia fejlődését egy olyan kölcsönös párhuzamos fejlődésnek tekinti, amely a klasszikus polgári gondolkodásmódnak egy új, posztpolgári tömegdemokratikus gondolkodásmóddá való átalakulásának több aspektusát is magában foglalja.

Kondylis szerint a polgári filozófusok nem tekintették magukat egy réteg filozófusainak, hanem elméleti megközelítéseikben inkább egyetemes igazságokhoz és eszmékhez nyúltak vissza. Ebből a szempontból tevékenységi területük "a szellemtörténet viszonylag önálló területét" képviseli, amelyet a filozófiai diskurzus technikai követelményeinek autonómiája jellemez.¹⁴¹ Ez a megfigyelés jól tükrözi Bourdieu elképzeléseit a tudományos vagy kulturális területek autonómiájáról. Kondylis szerint a polgári filozófia rendkívül heteronóm.¹⁴² Ennek következtében olyan folyamatnak van kitéve, amelyet döntően a modern természettudományok kialakulása alakít, és amelyet a modern természettudományok időbeli késéssel dolgoznak fel. A polgári filozófiát a természettudományok eredményei és a metafizikáról való lemondás jellemzi. A központi pont itt mindig a szubsztancia eszméjétől való elfordulás és a szintézisnek mint gondolkodási formának a feloldása, illetve annak a matematikából átvett funkció eszméjével való helyettesítése. Az anyag felbomlását a természetben (-filozófia) követi az anyag felbomlása az emberben.¹⁴³ Ez a filozófia elfordulását jelenti a világ hagyományos magyarázataitól, amelyet a feltörekvő természettudományok kiszorítanak a területéről. Az emberre vonatkozó normatív következtetései ezt követően az új elképzelésekhez igazodnak. A természettudományok további fejlődése elkerülhetetlenül megváltoztatja a polgári filozófia világgképét.

Kondylis ezt az átmenetet úgy írja le, hogy az egyik uralkodó gondolkodásmódot egy másik váltja fel, nevezetesen a polgári, szintetikus-harmonizáló gondolkodásmódot a tömegdemokratikus-analitikus-kombinatorikus gondolkodásmóddal. Míg az előbbi az egész fogalmát képviseli, addig a

¹⁴¹ Kondylis, Panajotis: A polgári gondolkodás és életmód hanyatlása, 134. o.

¹⁴² Ibid., 135. o.

¹⁴³ Ibid., 140. o.

A tömegdemokratikus gondolkodásforma ezt feloldja egy olyan strukturális modell javára, amelynek végső részei egymáshoz való viszonyuk révén alkotják a struktúrát. Az egészel ellentétben azonban az egyes elemek viszonya nem előre meghatározott vagy rögzített.¹⁴⁴ Kondylis számára a hagyományos fizikának a mikrofizikába való átmenete az új gondolkodásforma fejlődésének központi állomását jelenti, hiszen a láthatón túli belátásoknak, a matematikai számításoknak és a világ funkcionális véges részekre való felbontásának meg kellett ingatnia a ~~fa~~ élelénkségének polgári világképét.¹⁴⁵ A fizikán belül az anyag kiiktatása a régi, állandókra irányuló magyarázatokat a lehetséges kötések és az egyes részek funkcióinak összetettsége miatt kiegészítő magyarázatokkal váltotta fel. A kauzalitás elvének, amely a megszokott eleveválasszal, a megfigyelésen mint a tudás forrásán alapult, át kellett adnia helyét az absztrakt mint gondolati kategória szükségességének.

Ez a folyamat azonban nem korlátozódott a természettudományokra, hanem kiterjedt a polgári gondolkodási kategóriák teljes szférájára. A kialakulóban lévő szociológia felváltotta a történelmet, mint az emberi fejlődés magyarázatának elsődleges tudományát. Kondylis ezt úgy látja, hogy a történelmi tudományt egy olyan ahistorikus tudomány váltja fel, amely negligálja az időt, és csak a térben mozog.¹⁴⁶ A magyarázat alapjául most már a strukturális jellemzők szolgálnak, nem pedig a történelmi szempontok. Ahogyan a klasszikus fizikából a modern fizikába való átmenet is a felbomlás folyamatát jelenti¹⁴⁷, úgy a szubjektum is alámerül viszonyainak és predikátumainak összességében.¹⁴⁸ Kondylis a nyelvészetben is hasonló fejlődést tapasztal.¹⁴⁹

A tömegdemokrácia kibontakozása és az analitikus-kombinatorikus gondolkodásforma továbbfejlesztése

Ahogy a tudományokból kialakult új, analitikus-kombinatorikus gondolkodásmód az élet minden más területére is beszivárog, a

¹⁴⁴ Ibid., 153. o.

¹⁴⁵ Ibid., 161. o.

¹⁴⁶ Ibid., 149. o.

¹⁴⁷ Ibid., 158. o.

¹⁴⁸ Ibid., 142. o.

¹⁴⁹ Ibid., 153. o.

a klasszikus polgári liberalizmust kiszorítja a tömegdemokrácia. Ez gyakran inkább a régi gondolkodási minták új értelemben vett módosítása, mint teljes lecserélése. Az elmozdulás központi pontja minden bizonnyal az ekvivalencia eszméje, ahogyan azt már fentebb a fizika esetében leírtuk. A végleges, egyenlő részek vagy atomok felfogása, amelyek tetszés szerint kombinálhatók, és így különleges tulajdonságokat szerezhetnek, megfelel a tömegtársadalomban az egyén képének, aki elvileg bármilyen pozíciót elfoglalhat. Természetesen ez a körülmény nem állt fenn a klasszikus liberalizmusban, amely a család minden tagját elvileg egyenlő személynek tekintette, de természetesen csak a családfőnek adott rendelkezési jogot vagy bizonyos jogokat. A családon belüli rögzített szerepek a családot a "társadalmi szervezet sejtjévé" tették.¹⁵⁰

Ennek politikai megfelelője az volt, hogy csak a családfők rendelkeztek politikai jogokkal, és általában csak a vagyonnal rendelkezők.¹⁵¹ A választójog következő évtizedekben bekövetkezett változásai a felfordulás jelenségeinek tekinthetők, amelyek az új gondolkodási struktúrák megvalósulását mutatják. Az egyének egyenlősége a törvény előtt is logikus következménye volt a funkcionális gondolkodásmód fejlődésének.¹⁵² Az uralkodó birtokos társadalommal szemben az individualizmus és az egyenlőség kapcsolata alakult ki¹⁵³, amely filozófiai megfelelőjét az ember természeti állapotának vagy az eredeti szerződésnek a konstrukcióiban találja meg, amelyeket szembeállítottak az istenadta birtokos renddel. A fennálló egyenlőtlenséget, különösen a tulajdon vagy a jogok tekintetében, a liberalizmusban mindenekelőtt a magánszemély és a közszemély szétválasztása legitimálta; az arra irányuló demokratikus törekvések, hogy ezt az ellentmondást mindenki tényleges egyenlősége révén feloldják, következésképpen csak a posztpolgári gondolkodásmód következetes megvalósítását jelentik. A társadalmi pozíciók elfoglalásában egyesek tényleges előnye különleges intézkedésekkel érhető el.

¹⁵⁰ Ibid., 170. o.

¹⁵¹ Vö: Polanyi, Karl: A nagy átalakulás, 1978. 1944-ben megjelent és később lefordított fő művében Polanyi részletesen elemzi a liberalizmus korának társadalmi szerkezetét, különösen annak legnagyobb fejlődésének helyszínén, Angliában. Elsősorban az átalakuló termelési rend társadalmi összefüggéseire összpontosít.

¹⁵² Kondylis, Panajotis: A polgári gondolkodás és életmód hanyatlása, 170. o.

¹⁵³ Ibid., 172. o.

A piac "láthatatlan kezének" kellene szabályrendszerként szolgálnia.¹⁵⁴ A piac "láthatatlan kezének" kellene ehhez szabályrendszerként szolgálnia.¹⁵⁵

Művészet és kultúra a tömegmédiában

Ebben a fejezetben Kondylis a posztmodern avantgárd művészet jellemzőit tárgyalja, mivel ezek jelentősen tükrözik a gondolati struktúrákon belüli átalakulási folyamatot; a posztmodern avantgárd itt a tömegdemokratikus művészet klasszikus típusává válik.

A posztmodern avantgárd alapvető jellemzője a dinamizmus és a spontaneitás hangsúlyozása, a modern polgári művészet formáságainak elutasítása.¹⁵⁶ A művészet és a tömegtársadalom között kölcsönös kapcsolat áll fenn: a tömegfogyasztás mint a tömegtársadalom elsődleges módja a posztmodern művészet mozgatórugójává és egyben meghatározó elemévé válik. Ily módon a társadalom logikája a művészetben valósul meg, amint azt a pop art példája is mutatja.¹⁵⁷ Egyrészt a fogyasztói világ a művészet tárgyává válik¹⁵⁸, másrészt a művészet árucikk formájában fogyasztói tárggyá válik.¹⁵⁹ A "játékos kombinatorika" eljárása megfelel a polgári komolyságról, a polgári korszak művészetének velejárója a formai minőségi követelményekről.¹⁶⁰ A művészet eltörlése a művészet világával való keveredésben történik.

¹⁵⁴ Ibid., 175. o.

¹⁵⁵ Polanyi meggyőzően írja le e "láthatatlan kéz" "kudarcának" mechanizmusait. Ez nem a társadalmi szabályozási eszközök kudarca, hanem inkább az egész társadalmi struktúrát uraló piacgazdasági termelési rend közvetlen következménye, amely az emberi lényeknek a működésének kényszerei alá rendelését eredményezi. Az uralmi rendszert legitimáló piacgazdasági elméletek megjelenését a liberális hitvallás születésének nevezi, amelyet osztályérdekek által generált hazugsággként leplez le. Kondylis itt nem foglalkozik az egyenlőtlenségek állandósulásának vagy de facto megkeményedésének mechanizmusával. Vö: Polanyi, Karl: A nagy átalakulás, 187-189. o.

¹⁵⁶ Kondylis, Panajotis: A polgári gondolkodás és életmód hanyatlása, 240. o.

¹⁵⁷ Ibid., 241. o.

¹⁵⁸ Ebben az összefüggésben Matzker rámutat Warholnak a művészet és a rekultiváció keveredésére. Lásd erről: Matzker, Reiner: Ästhetik und Medialität, 183. o.

¹⁵⁹ Kondylis, Panajotis: A polgári gondolkodás és életmód hanyatlása, 241. o.

¹⁶⁰ Ibid. 242. o. Ezek a formai minőségi állítások a Bourdieu által összegyűjtött tendenciákat jelentik, amelyek a *L'art pour l'art* koncepcióban jutnak kifejezésre.

világ. A tömegfogyasztás esztétikai felértékelődését hozza magával, mint tárgyat¹⁶¹, amely egy hedonista-finom dimenzióval bővül.¹⁶² Ezzel párhuzamosan minden műtárgy potenciális árucikké válhat, mivel nagymértékben árucikként kereskednek velük. A művészetnek az áruforma teljes felszívódása révén megfelel a valóságnak, amelynek jellegét az áruszféra totalitása alakítja.¹⁶³ Ugyanakkor ezek a fejlemények a művészeti alkotók önképében is tükröződnek és szándékoznak megjeleníteni.¹⁶⁴

A burzsoá művészetben belüli hierarchiákat, amelyeket Bourdieu fogalmaival a művészet területén a szimbolikus hatalom által alkotott externalista hierarchiaként azonosíthatunk, a tömegdemokrácia logikája kiegyenlíti.¹⁶⁵ Ez azonban az egyetlen állítólagosan igazságos piaci mechanizmuson keresztül történik. A posztmodern avantgárd szemléletében a művészetnek eggyé kellett válnia a környező valósággal¹⁶⁶ és azzá vált azáltal, hogy árucikké vált.

¹⁶¹ Matzker itt is utal a kultúraipar fogalmára Horkheimer/Adorno

"A felvilágosodás dialektikája". Arra a következtetésre jut, hogy a popművészek hibája az, hogy a kultúraiparral szemben olyan művészetet állítanak, amely kultúraipari jellegéből adódóan végső soron könnyen kisajátítható, és így csak az árukészítés módjának javulásához vezet, miközben a tartalom a technológia fejlődésével párhuzamosan elvész. Lásd még: Matzker, Reiner: *Ästhetik der Medialität*, 185. o.

¹⁶² Kondylis, Panajotis: *A polgári gondolkodás és életmód hanyatlása*, 242. o.

¹⁶³ Ibid. Véleményünk szerint az áruszféra teljessége egy régebbi fejlemény, amely azonban csak idővel talál befogadásra a közsférában, és ez alátámasztja Kondyli megállapítását. A liberalizmus idején már kialakulóban volt az áruforma olyan totalitása, amely képes volt áthatni minden társadalmi szférát, és fiktív áruként módosítani az emberi interakcióknak azokat a szféráit, amelyek a polgári felfogás szerint valójában ki voltak zárva belőle. Lásd még egyszer: Polanyi, Karl: *A nagy átalakulás*, 102-104. o.

¹⁶⁴ Matzker, Reiner: *A medialitás esztétikája*, 183. o. Ezen a ponton Matzker Warholt idézi, aki azt állítja, hogy sokkal jobb üzleti művészetet csinálni, mint művészetet, és hogy a jó üzlet a legnagyobb művészet. Az önfelfogás dimenziója így teljessé teszi a polgári-formalista és a posztmodern-tömegdemokratikus művészetfelfogás közötti ellentétet, mivel nem csupán véletlenszerű fejleményekről van szó, hanem a művészeti termelő által tudatosan előidézett változásról. Jelentős a Warhol művészettel kapcsolatos megnyilvánulásainak egyezése Bourdieu heteronóm és autonóm kulturális termelésről alkotott fogalmaival.

¹⁶⁵ Kondylis, Panajotis: *A polgári gondolkodás és életmód hanyatlása*, 242. o.

¹⁶⁶ Ibid., 243. o.

Ezzel párhuzamosan a művész válik az érdeklődés elsődleges tárgyává, mivel az új szemlélet szerint bármi lehet művészet, és ezért csak az tekinthető művészetnek (és csak annak van eladási értéke), amit a legtöbb szereplő elismer, különösen azok, akik magas szimbolikus hatalommal és pozícióval rendelkeznek a területen belül. Bourdieu szavaival élve erre a következtetésre juthatunk: A művész szimbolikus tőkéje határozza meg piaci értékét, a művészeti piacon a gazdasági és a szimbolikus hatalom szimbiózisa alakul ki. Hogy pontosan hogyan zajlik a televízió médiumában minden kulturális produkció árucikké válása, az egy differenciált elemzés tárgya lesz. Annak érdekében, hogy közvetlen betekintést nyerjünk a gondolkodás masz-broadcast demokratikus alakzatába és annak a közbeszédben való megjelenési formájába, a posztmodernizmus központi fogalmának minimális bevezetése után a "klasszikus" értelmiségi végét Lyortard szemszögéből fogjuk befogadni, aki 1983-ban az "értelmiségi sírját" hirdette meg.¹⁶⁷

A posztmodern

E megállapítások fényében úgy tűnik, hogy az "értelmiségiek" számára nem állnak jól a dolgok. A polgári gondolkodás hanyatlása, ahogy Kondylis leírja, nem elszigetelt megfigyelés.¹⁶⁸ A posztmodernizmusról folytatott filozófiai viták, amelyek némi késéssel kezdődtek, különösen Franciaországban, nagyon hasonló megfigyelésekre világítanak rá. A kezdeti tézis, amelyet Foucault egy 1977-es interjújában fogalmazott meg¹⁶⁹ nem jelentett mást, mint az egyetemes és szuverén egyén dekonstrukcióját, aki az értelmiségiekben látta magát megvalósulni. Ügyvédi pozícióját egzisztenciálisan veszélyeztette az alapul szolgáló kategóriák, a polgári nyilvánosság és annak mechanizmusainak átalakulása. Bering számba veszi az egyre erősödő posztmodern gondolkodási iskolák alapvetéseit a

¹⁶⁷ Először *Az értelmiségi sírja* címmel a *Le Monde* 1983. október 8-i számában jelent meg.

¹⁶⁸ A posztmodernitás fogalmának a kulturális termelés különböző területein, különösen a művészetben, az építészetben és a humán tudományokban való összetettsége és heterogén használata miatt itt nem lehet részletesen kitérni rá, ezért a következőkben egy-egy témánk szempontjából jelentős gondolatot veszünk elő. A fogalom átfogó fogalmi feldolgozása megtalálható például Rennernél. Lásd még: Renner, Rolf Günther: *Die Postmoderne Konstellation*, Freiburg, 1988.

¹⁶⁹ Igazság és hatalom, interjú Alessandro Fontanával és Pasquale Pasquinóval, in: Foucault, Michel: *Dispositive der Macht*, Berlin, 1978, pp. 21-54.

értelmiségiek: Ha a polgári korszak metanarratívái elveszítik legitimitásukat, akkor ez természetesen azt is jelenti, hogy az intellektuális cselekvés klasszikus formájának is el kell tűnnie.¹⁷⁰ Az egalitarizmus tömegdemokratikus gondolati alakja a pillanat szingularitásában fejeződik ki, amelynek az egyén ki van téve. Ha minden egyes pillanatot egy életrajz független pontjaként értelmezzük, akkor a múlt és a jövő között már nincs kontingencia, és így nem lehet belőlük normatív cselekvési irányvonalakat levezetni.¹⁷¹ Ez nem jelent mást, mint a klasszikus értelmiségi típus teljes felbomlását, aki az irodalmi közegben van otthon, és a saját szakterülete auto- nomijának mechanizmusai révén hatékony. A tömegtársadalom és az egyéneket bombázó, exponenciálisan megnövekedett információáradat következményei olyan alanyokat eredményeztek, akik túl gyengék voltak ahhoz, hogy egyértelmű szelekciós döntéseket hozzanak.¹⁷² Ez egyben az intellektuális cselekvés utolsó alapvető szempontját, a rögzített, értékalapú döntéshozatali elvekre való hivatkozást is dekonstruálja. Lyotard intellektus-fogalmának rövid recepciója tisztázza ezt a gondolatmenetet. Nyilvánvalóvá válik, hogy a regresszió, amely már Kondylisnál is nyilvánvaló volt, központi szerepet játszik.

Lyotard: Az értelmiségi sírja

Lyotard értelmiségi fogalma világosan elhatárolódik az értelmiség más tevékenységi területeitől: Egyrészt vannak tervezők, szakértők, döntéshozók, azaz olyan embercsoportok, akiket egyszerre jellemez az intelligencia és az adminisztratív, gazdasági, társadalmi vagy kulturális felelősség.¹⁷³ Másrészt vannak olyan értelmiségiek, akik ilyen felelősség nélkül az ember, a nemzet, a nép, a proletariátus vagy hasonló entitások álláspontját képviselik.¹⁷⁴ Lyotard szerint az értelmiségiek így az általános

¹⁷⁰ Bering, Dietz: Az értelmiség korszaka, 492. o.

¹⁷¹ Ibid., 493. o.

¹⁷² Ibid.

¹⁷³ Lyotard, Jean-François: Az értelmiségi sírja, 9. o.

¹⁷⁴ A két szféra megkülönböztetése Lepsiusra emlékeztet, aki Schumpetertől kölcsönözte a felelősséggel járó intelligencia és a

intézmények vagy értékalapok. Azonosításuk tárgya egy egységes szubjektum, amelynek megvalósításához cselekedeteiknek hozzá kell járulniuk; mindenkinek szól, aki ennek a szubjektumnak a része. Az értelmiségi felelőssége tehát sohasem választható el az egyetemes szubjektum (általánosan osztott) eszméjétől, amelyre hivatkozik, és amely tekintélyt ad neki.¹⁷⁵

A társadalom változásai, ahogyan azt Kondylis tömegdemokratikus gondolkodási alakzatra való áttérésében megismerhettük, ma már azt a típusú döntéshozót követelik meg a vezető felelősségteljes pozíciókban, akinek legfőbb előfeltétele a hatékonyság az erőforrásainak, itt az intelligenciának a felhasználásában. Hivatása gyakorlása során nem kell aggódnia az egyetemes alany eszméje miatt, hanem csak azért, hogy a lehető legnyereségesebb legyen a cselekedetei *bemenete* és *kimenete* közötti kapcsolat.¹⁷⁶ Horkheimer instrumentális ész fogalmához hasonlóan itt az intellektuális teljesítmények technikai értékeléséről van szó, amely a cselekvés etikai értékalapjaitól vagy következményeitől függetlenül történik, amennyiben ezek nem jelennek meg tényezőként a mérlegben. Lyotard szerint az ilyen felelősségi körben való munka arra készíti a szereplőket, hogy kitalálják saját diszpozícióikat, amelyek lehetővé teszik számukra, hogy a lehető leghatékonyabban dolgozzanak a saját szférájukban.¹⁷⁷ Ennek központi eleme, hogy soha nem kérdőjelezzik meg a területük határait vagy az elért eredmények természetét, mivel technikai megértésük nem teszi lehetővé az egyetemes szubjektum felé irányuló intellektuális kiterjesztett szemléletet. Az egyes területek elkülönítése és az összes cselekvés értékelésére vonatkozó normák adottnak tekinthetők, és nem kérdőjelezhetők meg.¹⁷⁸ Az új típusú döntéshozó tehát a társadalmi fejlődés mentén kialakult, megváltozott észfelfogás terméke: ez a posztmodern észfelfogás a technicista társadalomé, amelyben a több képesség a legitimáció alapja a kijelentésekkel szemben: "*Amit én mondok, az igazabb, mint amit te mondasz, hiszen én "többet tudok" azzal, amit mondok*".

értelmiségiék ilyen etika nélkül. Ugyanilyen egyértelműek a párhuzamok Webernek a felelősség etikája és az attitűd etikája közötti különbségtételével.

¹⁷⁵ Ibid.

¹⁷⁶ Ibid., 11. o.

¹⁷⁷ Ibid.

¹⁷⁸ Ibid.

tud¹⁷⁹ , azaz időt nyerhet, más birodalmakba juthat. Ez ellentétet jelent a korábbi korok észfelfogásával szemben, és az értelmiség formájára is következményekkel jár: míg a korábbi időkben a tudós alakját a hivatás vagy a cél határozta meg, azaz az észnek az árucikkek és az értékalapú gondolkodás szférájától független fogalma volt, addig a mai tudósnak mint *szakembernek*, mint tudományos dolgozónak¹⁸⁰ , folyamatosan védekeznie kell a deprofesszionalizáció veszélye ellen. Ezt az a tény generálja, hogy a kutató elme mint szakma egy olyan célnak van alárendelve, amely idegen a tárgytól¹⁸¹ , a többletértéknek, amely kizorítja a megismerést mint egyetemes jószágot.

Lytard valami hasonlót alkalmaz a kulturális termelés területére: a kulturális felelősség, vagyis ebben az esetben a produkciókért való felelősség sikerét a sikerben méri, amely a címzettek minden esetben pozitívnak értékelt viselkedésváltozásában, vagyis abban a magatartásban fejeződik ki, amelyet elő akarnak állítani.¹⁸² Ez a felelősség tehát alapvetően különbözik a "művészi alkotástól"¹⁸³ , amelyet Lyotard számára az határoz meg, hogy a művész, író stb. "a sivatagba küldi üzenetét", hiszen nem ismeri alkotásának címzettjét, hanem csak "magának az írásnak" a kérdésében elkötelezett.¹⁸⁴ Semmiképpen sem próbál nevelni vagy formálni, inkább kísérletezik. Lyotard így fogalmaz:

"Az az igény, hogy cselekedeteit kulturális céloknak vagy céloknak rendelje alá, joggal tűnik számára elfogadhatatlannak".¹⁸⁵

Ezért ő sem intellektuális, nem az egyetemes szubjektumnak, hanem csak a teremtés termékének elkötelezettje. Leltárfelvétel azonosító-

¹⁷⁹ Ibid., 36. o.

¹⁸⁰ Ibid., 37. o.

¹⁸¹ Ibid., 36. o.

¹⁸² Ibid., 12. o.

¹⁸³ Ibid. A művészi alkotás fogalma itt Bourdieu *L'art pour l'art* fogalmához hasonlít, amely szerinte némileg tudatosan csak a termelők szűk köre számára alkot, de amelynek motivációja a kulturális felelősségvállalás "sikerének" alapjaira vezethető vissza.

¹⁸⁴ Ibid., 13. o.

¹⁸⁵ Ibid.

Lyotard tehát három típust különböztet meg az értelmiségen belül: a szakértőt, a művészt és az értelmiségit.

Emellett létezik egy negyedik dimenzió is, amelyet Lyotard polgárnak nevez. Benne a legjobb közösség és annak megvalósításának kérdése fogalmazódik meg¹⁸⁶, azaz a társadalmi felelősségvállalás szférája. Talán ez a legnagyobb eltérés az értelmiség más koncepcióival szemben, amelyek mindig a társadalmi felelősségvállalást, a hátrányos helyzetűekkel való szolidaritás diktátumát fogalmazzák meg az értelmiségi önértelmezés központi pilléréként. Lyotard szerint azonban a szakértői, művészi vagy értelmiségi képzettség nem ad tekintélyt az állampolgári feladatra való tekintettel.¹⁸⁷ Ezt abból a következtetésből vezeti le, hogy sem a hatékonyság, sem a művészi alkotás, sem az egyetemességre való hivatkozás nem elegendő feltétel ahhoz, hogy választ adjunk a történelmi helyzetben a közösség legjobb formájának kérdésére.¹⁸⁸

Az értelmiség szerencsétlensége most abban áll, hogy az ilyen "állampolgári kérdésekre" csak akkor tudnak választ adni, ha a különböző kompetenciákat és igényeket egymáshoz tudják kapcsolni egy olyan rendszerben, amelyet az egyetemesség eszméje jellemez. Lyotard szerint azonban egy ilyen "totalizáló egység"¹⁸⁹ a gondolkodásban a 20. század közepe óta létezik.

19. században már nem. Az intellektuális cselekvés alapja tehát felbomlik, amikor egy egész csoport vagy társadalom cselekvésének alapjául szolgáló egyetemes cél, az eszmény, amely őrzőt kíván, elvész¹⁹⁰.¹⁹¹ Kondylis tömegdemokratikus gondolkodási alakzatáról alkotott elképzeléséhez képest tehát az egyetemes szubjektum eszméjével szemben álló hedonista partikuláris érdekeket lehetne felfogni, hiszen az egalitarizmus inkább a meggyőzések önkényében, semmint az ideológiák összecsapásában fejeződik ki. Lyotard számára ennek a feloldódási folyamatnak a jele az iskolarendszer fejlődése, amelyhez senki sem azzal az elvárással közelít, hogy érett és felvilágosult polgárokat hozzon létre, hanem amely éppen ellenkezőleg, már nem az egyén nevelésének eszköze.

¹⁸⁶ Ibid., 14. o.

¹⁸⁷ Ibid., 15. o.

¹⁸⁸ Ibid.

¹⁸⁹ Ibid., 16. o.

¹⁹⁰ Ibid.

¹⁹¹ Vö. ibid., 65. o.

A cél az, hogy az iskola az iskola része csak egy olyan hely legyen, ahol kompetenciákat közvetítenek egy szakma megszerzéséhez¹⁹², amely a legjobb esetben is szakmunkásokat képez.¹⁹³

Liotard "az intellektuális sírja" így az azt megalapozó kategóriák feloldásával ragadható meg: Az egyetemes szubjektum feloldódása az emberi gondolkodásban, vagyis olyan formában, amelyben még mindig jelet vagy segélykiáltást adhatna, megfosztja az e gondolkodás ellen irányuló sérelmek vádját attól a lehetőségtől, hogy valamivel hozzájáruljon azok megoldásához. Szerinte ez a feladat nem az értelmiségiekre hárul, hanem a közvéleményre, annak etikai és állampolgári felelősségében, helyi és szűkebb szinten.¹⁹⁴ Lyotard szerint az egyetemesség felbomlása megszabadíthatja a gondolkodást egy olyan totalitástól, amely számára egy elavult gondolati alakzat megszállottságát jelenti. Szerinte a mai, erősen differenciált társadalom inkább decentralizált megoldásokat, a felelőségek sokféleségét és kölcsönösségét követeli meg, amelyek egymással való esetleges összeegyeztethetlenségükben olyan rugalmasságot, mozgékonyt és egyben toleranciát követelnek meg a hordozóiktól, amelyet az értelmiségiek univerzális gondolati alakja nem tud biztosítani. Ezért ennek a fejlődésnek a pozitív lépését abban látja, hogy az értelmiséget összeegyeztetik a modernitás által rájuk rótt felelősséggel.¹⁹⁵ Számára azonban ez a megbékélés csak akkor valósulhat meg, ha a közigazgatási szintű felelősségi körök ugyanilyen mértékben búcsút vesznek az egyetemesség elveszett eszméjétől, azaz a kulturális tervezés központosításától. Ahhoz, hogy felvázolhassuk az új típusú polgár cselekvési területét, aki az értelmiségiek feladatát örökli, rövid betekintést kell nyújtani a kapitalista kultúrpolitikáról alkotott felfogásába. Ez (mint minden más) elidegenedett, és a szellem tevékenységeit a hatékonyság kritériuma szerint választja ki. Ennek megfelelően a könyvek értékét az eladási számok, a műsorokét a nézettség, a tudományos találmányok vagy felfedezések értékét azok közvetlen használhatósága stb. határozza meg.¹⁹⁶ Lyotard szerint, hogy megvédjük a társadalmat a következményektől, csak néhány neuralgikus ponton, ahol a piac törvénye veszélyezteti a szabadságot.

¹⁹² Ibid., 17. o.

¹⁹³ Ibid., 66. o.

¹⁹⁴ Ibid., 18. o.

¹⁹⁵ Ibid., 19. o.

¹⁹⁶ Ibid., 28. o.

törvényeket hoznak, mint például a könyvtárak rögzítéséről szóló törvényt.¹⁹⁷ Lyotard szerint azonban e törvények célja nem a beruházások visszaszorítása, hanem inkább ösztönzése. Nem a nyereség kedvéért, hanem olyan befektetésekért, amelyek megtérülnek abban a dicsőségben, hogy kutatóintézetet vagy hasonlót alapítottak. A jogszabályoknak ezt a magatartást kellene ösztönözniük.¹⁹⁸ A kulturális produkciók értékét, beleértve az iskolarendszerben tanítottakat is, többé nem az eladhatóság, azaz a "használati érték" mércéjével kell mérni.¹⁹⁹ Az 1970-es évek és az azt követő évek kultúrája és nevelése sokkal inkább a határok megkérdőjelezéséből és a kísérletezésből áll; Lyotard szerint sokkal filozofikusabb, mint a korábbi korszakokban.²⁰⁰ Lyotard követelése a kultúra támogatására szánt közpénzek regionálisan szervezett elosztási rendszerének bevezetése, amely szabad kezet ad az egyes intézményeknek. Számára ez a rendszer egy nem-kulturális politikát jelöl²⁰¹, azaz a kulturális termelést központilag szervezett kultúrpolitika nélkül, mint a 20. századi pártállamokban.

Lyotard tehát úgy látja, hogy az értelmiségi ki van téve egy olyan felbomlási folyamatnak, amelyet a gondolkodás és a társadalmi szerveződés azon formáinak dekonstrukciója indít el, amelyeken alapul. A társadalmi felelősséget most a polgár váltja fel, akinek az a feladata a rendkívül differenciált tömegtársadalomban, hogy kiálljon a hátrányos helyzetűek jogaiért. Ennek közléséhez a központi kapcsolóknak a következőknek kell lenniük

¹⁹⁷ Ibid. Ahogy fentebb Polanyira hivatkozva már megjegyeztük, a piac elszabadult logikájának következményei rendszerszerűen megragadhatók és mesterségesen szabályozhatók, ezért ezen a ponton el kell határolódnunk Lyotard eredeti liberális álláspontjától, még akkor is, ha a kultúrpolitika egy viszonylag korlátozott témakör. Bár nem akarjuk támogatni az egyetemes *homo oeconomicus* gondolatát, a hatalom területén tevékenykedő szereplők stratégiái hasonló irányba mutatnak, amennyiben gazdasági tőkéjük felhalmozását a hatalom fenntartása érdekében más érdekek fölé helyezik.

¹⁹⁸ Sajnos Lyotard ismét nem ismeri fel, hogy egy ilyen projektnek elkerülhetetlenül meg kell buknia a kulturális termelés gazdasági mechanizmusai miatt, amelyek a termelők kiélezett versenyhelyzete miatt a pénzbeli haszonról való lemondást szentesíti a nyilvános elismerés javára. Néhány ember narcizmusa nem tudja elfedni azt a szabályt, amely a produkciók tömegére vonatkozik, különösen mivel a kulturális produkciók értékelési kritériumai, ahogy Lyotard maga is megállapítja, útját állják az ilyen magatartásnak.

¹⁹⁹ A marxi értelemben vett "használati érték".

²⁰⁰ Ibid., 30. o.

²⁰¹ Ibid., 31. o.

Az új megközelítés az érték közvetítés különböző formáit, az iskolarendszert és a kulturális termelés egyéb formáit egy újfajta igazgatásnak rendeli alá, amelyet a posztmodern egyén fejlettségi szintjének megfelelően decentralizált sokféleség jellemez. Mai szemmel nézve ez csak korlátozottan sikerült: A kulturális magántermelők egyre nagyobb számának köszönhetően, akik a piacukat a magán műsorszolgáltatókban találják meg, a termelési helyszínek és a belső szervezeti-politikai ~~modell~~ bizonyos fokú decentralizálódása következett be, ugyanakkor minden termék egy egységes pépben egyenlővé vált, amelyet a piac ítélete hozott létre. A hátrányos helyzetűek érdekeiért való kiállítás értelmében vett szellemi cselekvésnek is az állampolgárra kell hárulnia, nem pedig a hanyatló, kognitív szakmák szereplőire²⁰², azaz a személyiség azon részének, amelyet minden ember magában hordoz, függetlenül szakmájától vagy irányultságától. Bár ez megfelelne a médiatér szereplőire vonatkozó megfigyeléseknek, mégsem a várt eredményre vezet. A társadalmi felelősségvállalás "securitizációjának" remélt hatása ugyanannak a mechanizmusnak esett áldozatul, amelyet Lyotard eredeti liberális nézetében a "totalitás rögeszméje" alóli felszabadulásként várt. Az iskolarendszer is minden korábbinál inkább a technikailag közvetített szakmai képzés helyszíne, amint azt a német oktatási rendszer elmúlt 15 évének reformjai világossá teszik.

Az újságírói terület és szereplői

Az értelmiség korszaka, ahogyan eddig tekintettük, természeténél fogva egyfajta közvetített információ korszaka is. Az írott szó, amelyet Zola éppúgy használt, mint a 47-es csoport vagy az összes többi fentebb vizsgált szereplő, a szellemi cselekvés központi eszköze, mint a polgári nyilvánosság alapja. A polgári gondolkodási alakzat leváltásával ez a nyilvánosság is megváltozik, és kétségtelenül látható, hogy a modern média megjelenésével a körülmények ismét megváltoztak. Éppen a közvetített információ minőségének általánosan diagnosztizált romlása, különösen a televízióban, vet fel néhány kérdést a témánkkal kapcsolatban: Do

²⁰² Mint fentebb már láttuk, Lyotard az értelmiségit többé-kevésbé egy professziószerű színésznek tekinti.

az újságírói mezőn belüli szerkezeti változás, a közvetített információk monopolhelyzetbe kerülése és általában a posztmodern tömegdemokrata gondolkodási alakzat megjelenése annak minden következményével együtt szinte lehetetlenné tette az értelmiségi tevékenységet? Ha igen, milyen mechanizmusok tehetők felelőssé ezért az érintett területeken? Létezik-e még a mai médiaszférában a szellemi tevékenységet konstituáló nyilvánosság? És tovább: Mennyiben befolyásolja mindkét oldalt a potenciális értelmiségi és az újságírói terület közötti feszültség? Milyen típusú szereplők azonosíthatók ma, akik részt vehetnek a szellemi folyamatban? E kérdések némelyikére már találtunk olyan jeleket Kondylisban, amelyek válaszhoz vezethetnek. Úgy tűnik azonban, hogy elkerülhetetlen a *medias res* mélyebbre hatolni, hogy a tényleges összefüggéseket Kondylis makroperspektívájától függetlenül ellenőrizni lehessen. A központi kérdés tehát a médiatér változása lesz, amely együtt jár a médium és a fogyasztó közötti kommunikációs gyakorlat változásával.²⁰³ Ezt most differenciáltan fogjuk bemutatni, hogy láthatóvá tegyük azokat a mechanizmusokat, amelyek a mai médiaformákban működnek, és amelyek döntően meghatározzák az intellektuális cselekvés lehetőségeit. Ezután az újságírói mező struktúrája alapján egy sor olyan mechanizmust kell megragadni, amelyek a kommunikációs gyakorlat következményeként a médiatartalmak előállításához való hozzáférést és ezáltal a mi értelmezésünkben a nyilvánosság előállításának lehetőségeit is szabályozzák.

A kommunikációs gyakorlat fejlődése a médiában

A technikai átviteli lehetőségek fejlődésével minden médiumra kialakul egy olyan kommunikációs gyakorlat, amely eltérő követelményeket támaszt a küldővel és a befogadóval szemben. Bár a két fejlemény időben viszonylag párhuzamosan zajlik, mégis külön kell őket vizsgálni, mivel semmiképpen sem determináltak.²⁰⁴ A polgári nyilvánosság klasszikus formája, ahogyan a 19. században kialakult, a nyomtatott szón keresztül folytatott folyamatos párbeszéd. E korszak olvasótermeivel és szalonjaival szemben a napilapok megjelenése lehetővé teszi egy valódi polgári nyilvánosságot, amely egy olyan szférát kínál, amely

²⁰³ Oevermann, Ulrich: Az értelmiségi, 61. o.

²⁰⁴ Vö. *ibid.*, 61. o.

Oevermann a fejlett polgári nyilvánosság klasszikus formájának tekinti.²⁰⁵ Ebben a közegben a legkifejezettebb az olvasó mint autonóm, önmagát alakító szubjektum tisztelete: A közzétett vélemény olvasója maga döntheti el, hogy mikor, hol és milyen gyorsan kívánja fogyasztani és feldolgozni a szöveget. A kommunikatív keretezés absz- trakt marad, nem jön létre megszemélyesítő kötődés. Az olvasót nem köszöntik vagy búcsúztatják, és a szöveg nem neki, mint egyénnek szól, hanem a címzettek csoportjának. Tehát nincs alközösségi²⁰⁶ a médium és a címzett között. Az információ és a kommentár világosan felismerhető szétválasztása révén a napilap nagymértékben teljesíti az információközvetítés és a vita fórumának igényét²⁰⁷ , ami megfelel a polgári gondolkodási forma formai követelményeinek. A kommunikációs rendszer szempontjából a média természetesen közvetett kommunikáció. Maletzke itt Oevermann kommunikációs gyakorlatra vonatkozó megfontolásait támogatja: különbséget tesz a kommunikáció különböző formái között, a fő különbségtétel a közvetlen és a közvetett kommunikáció között. A témánk szempontjából meghatározó forma a "egyoldalúan közvetett", azaz a tömegkommunikációra jellemző forma.²⁰⁸ Ez nem egy korlátozott vagy pontosan meghatározott embercsoportnak szól, tehát kvázi "nyilvános", és a címzettjei nem határozhatók meg pontosan.²⁰⁹ A napilapban mint tömegmédiumban tehát a polgári-modern és a tömegdemokrata gondolkodási alakzat egyaránt megtalálható, ami a dolgok természetéből fakad: A különböző területeken belül különböző formai megkötések érvényesülnek, mivel ezek a polgári gondolkodási alakzatból vezethetők le. Az egalitarizmus, amellyel a névtelen kon-

²⁰⁵ Ibid., 62. o.

²⁰⁶ Ibid. A kifejezés a médium azon kísérletét jelöli, hogy közvetlen hatást gyakoroljon a befogadó érzékelésére.

²⁰⁷ Természetesen nem szabad figyelmen kívül hagyni az egyes médiumok tulajdonosi és szerkesztői orientációból adódó alapvető jellegét. Ezt a körülményt azonban az újságírói terület működésével kapcsolatban a későbbiekben részletesebben kifejtjük, mivel úgy tűnik, hogy a televízióban és a nyomtatott médiában tapasztalható hatásnak általában hasonló okai és fejlődési mechanizmusai vannak.

²⁰⁸ Ez különösen igaz a televízióra, mivel a tömegkommunikációban a kapcsolat mindig egy technikai médiumon keresztül történik, és a kijelentések közlése mindig csak egy irányba történik.

²⁰⁹ Maletzke, Gerhard: Grundlagen und Grundbegriffe, 32f. o.

Az, ahogyan az irodalmi mező a fogyasztókhöz szól, néha feloldódik a nyilvános vitában, miközben a tudósításokban jelen van. A kapcsolatokat természetesen nagymértékben meghatározza az újság irányultsága és típusa, ahogyan azt Bourdieu irodalmi mezőre vonatkozó kutatásaiban láttuk.

A műsorszórás fejlődésével együtt jár a technikai lehetőségek sokfélesége, ami különböző eredményekhez vezet. Különösen a műsorszórás korszakának kezdetén még mindig nagy az átfedés az újságokkal. A média információforrásként betöltött funkciója előtérbe került, alig vannak valódi műsorszolgáltatási formátumok. Mindazonáltal a kommunikáció gyakorlata alapvetően megváltozik, ami elsősorban két újításnak köszönhető: Először is, az adások valós időben zajlanak, így a befogadó már nem önálló az adott információ fogyasztása és feldolgozása tekintetében. Továbbá a címzett most már az adás idejéhez és időtartamához van kötve. Ez elkerülhetetlenül együtt jár az információ sűrűségének csökkentésére irányuló tendenciával. Ez azonban nem állna teljesen az értelmiségi útjába, ha a koncepció megfelelő lenne.

A fontosabb újítás azonban a színpadra állítás: a szöveggel szemben a technikai lehetőségek most egy újabb dimenziót adnak. Az akusztikus előadások, mint például interjúk, beszélgetések, rádiójátékok stb. a műsorszolgáltató saját produkciói.²¹⁰ Ez megváltoztatja a kommunikatív gyakorlatot: ami létrejön, az saját formává válik, már nem egy már létező kommunikáló közönség szolgálatában áll, hanem maga állapítja meg a kommunikáció szabályait.²¹¹ Az információk címzettjei nem tudnak közvetlenül reagálni vagy részt venni a vitában, nincs (vagy alig van) lehetőségük arra, hogy közvetlenül reagáljanak az előadóra. A polgári közönség tehát kénytelen alkalmazkodni a műsorszolgáltatás kommunikációs formájához, ha ezen keresztül túl akar élni. Ez tekinthető a televíziózás előfázisának, bár itt a hangsúly kezdetben még egyértelműen a tartalomra helyeződik. Az élő közvetítés egy másik példa erre: Itt a kommunikatív gyakorlat eredeti formája megmarad azáltal, hogy egy eseményt a címzettek szélesebb csoportja számára is hozzáférhetővé tesz, bár időbeli korlátozással.²¹²

²¹⁰ Oevermann, Ulrich: Az értelmiségi, 62. o.

²¹¹ Ibid., 63. o.

²¹² Ibid.

A technikai fejlődés és a kommunikációs gyakorlat szempontjából a televíziózás fejlődése nagyrészt a műsorszórás vizuális dimenzióval kibővített formájának tekinthető. A televízióban rejlő kommunikációs formák már a műsorszórásban is megtalálhatók alapvető jellemzőikben. A televízió még mindig kínál bizonyos formáit a klasszikus tájékoztatásnak, mint az újság, például a politikai információkat a hírekben. A vizuális dimenzió azonban a valódi telemediális formátumok létrehozásának lehetőségeit is kiterjeszti, amelyek a műsorszolgáltatás színpadi hatásának megerősítését jelentik, és Oevermann szerint a nyilvánosság perverziónjához vezetnek:

*"A nyilvánosság perverziója ott kezdődik, ahol egyrészt azt, amit a média közvetít, és mint ilyen, e közvetítésen kívül nyilvános jelentőséggel bír, egy olyan kommunikációs gyakorlat keretezi, amely a közvetítésnek a kölcsönösség alapján közvetlenül zajló nyilvánosságként való öndramatizálását színleli, és ahol másfelől mind a közlendő, mind a tájékoztatni, szórakoztatni vagy nevelni kívánt közönség pusztán staffage-okká degradálódnak, a média közvetítő funkciójának a közösségi kommunikációs gyakorlat látszatát keltő öndramatizálására."*²¹³

A tartalom színpadra állítása tehát nemcsak a szándékolt észlelési fókuszot változtatja meg, hanem a szereplők egymáshoz való viszonyát is. Egy napilap olvasóját általában nem a szerző mint magánember érdekli, mint egy levélben vagy más információban, hanem a szöveg, amely az egyetemes érvényesség igényével eltávolodik az adás kommunikációs időkeretétől, ahogyan az a rádióban és a televízióban érvényesül. Nem zavarják meg az átviteli formák, és nem távolítják el a szöveges tartalomtól.²¹⁴ A rádió és a televízió esetében a szöveg befogadását mint önálló gyakorlatot a médium megsemmisíti.²¹⁵ Továbbá a televíziós kommunikációs gyakorlat kölcsönös kommunikációs kapcsolatot színlel, amely azonban a nyilvánosság értelmében nem váltható be. Nemcsak azért, mert a hallgatóknak vagy nézőknek technikailag nincs lehetőségük válaszolni, hanem azért is, mert a kölcsönösség csak színlelt. A kommunikatív perverziónja révén

²¹³ Ibid., 64. o.

²¹⁴ Ibid., 65. o.

²¹⁵ Ibid., 67. o.

gyakorlatban a kölcsönösség mint a nyilvánosság gyakorlata társadalmilag leértékelődik. A televízióban az öndramatizálást tovább fokozzák a vizuális lehetőségek, a néző és a műsor közös kommunikatív társadalmi terének látszatát pedig a műsorvezető személye és a befogadó folyamatos vizuális és nyelvi megszólítása.²¹⁶ A média öndramatizálása így a nyilvánosság kommunikációs gyakorlatának elferdítéséhez vezet, mivel a valódi kölcsönös kommunikációt egy elképzelt, valójában egyoldalú, közvetett, illuzórikus és valósnak színre vitt kommunikációval helyettesíti.

Peter-Ulrich Merz-Benz leírja, hogy a hamis kommunikáció milyen mértékben befolyásolja a nyilvánosságot. Oevermannhoz hasonlóan a médiában nem a tartalom vagy az érdekek hordozóit, hanem az effektorok autonóm rendszerét ismeri fel:

"Ami létezik, az úgy létezik, ahogyan a média hozza létre, pontosabban, ahogyan a média idézi elő az eseményeket".²¹⁷

Az újságírói vállalkozás autonómiáját teljesen más szemszögből írja le, mint Bourdieu, de hasonló megállapításokra jut: Számára a média mint effektorok mögöttes működési elve, az önfenntartó és önellenőrző kód, amely egyben a média hatalmát is adja, megalapozza a médium autonómiáját a tartalomtól és a termelők érdekeitől.²¹⁸ Ezen a ponton a kód a valóságot szabályozó és konstruáló elem, amelyet a programok operacionalizálnak²¹⁹, ezért Merz-Benz a média hiperrealitásáról is beszél. Ez a befogadók, a termelők és az e szereplők által függetlenné tett strukturális mechanizmusok többrétegű kapcsolati konstrukciójában létezik. Véleményünk szerint azonban a kódnak a *mainstream* televíziózásra korlátozott konstrukciónak kell maradnia, mivel csak a hierarchizálás heteronóm elvét ábrázolja Bourdieu fogalmaival, amely, mint látni fogjuk, szinte monopolhelyzetben van a televízióban, de más médiumokra nem alkalmazható ugyanúgy.

²¹⁶ Ibid.

²¹⁷ Merz-Benz, Peter-Ulrich: Die Hyperrealität der Medien, MS. 2.

²¹⁸ Vö. ibid.

²¹⁹ Ibid.

A kommunikációs gyakorlat átalakulása a modern médiatérben ily módon intézményesül, ami a televíziózás formáiban és formátumaiban is megmutatkozik, de az újságírói mező struktúrájában van az alapja. A következőkben ezért ezt a struktúrát mutatjuk be annak érdekében, hogy meghatározzuk a tartalom - például a stúdióműsor - fejlődése és annak gyártási rendje közötti oksági összefüggéseket.

Az újságírói terület szerkezete és a médiatartalmak előállítási mechanizmusai

Bourdieu alapvetően egyetért Oevermannal a kommunikáció gyakorlatának az újabb médiumok, különösen a televízió révén történő fejlődését illetően. Implicit módon ezeket az előfeltételeket használja fel az újságírói szakma kritikájához, amely beszámolója szerint számos tényező miatt a cenzúra állapotában van. Úgyszólván megvilágítja azokat az ökonomikus és területspecifikus tényezőket, amelyek a televíziós álkommunikáció jelenségéért felelősek, bár implicit módon, mivel inkább e fejlődés tartalmi következményeire összpontosít. Ugyanakkor arra az egyenértékű következtetésre jut, hogy a televízió manipulatív szimbolikus hatalmat, azaz dominanciát gyakorol, ami azt eredményezi, hogy a figyelem a nyilvánosság eredeti mediális közvetítéséről egy szórakoztató értékkel bíró illuzórikus nyilvánosságra terelődik.

Ami a történelmi fejlődést illeti, Bourdieu egyetért Oevermannal: az 1950-es évektől kezdve a televízió jelentősége folyamatosan növekedett, egészen a jelenlegi dominanciájáig az újságírói területen, ami azt eredményezte, hogy minden más médium a televízió struktúráihoz igazodott. Bourdieu példaként a "vegyes híreket" hozza fel, amelyek az újságoknál is a szaksajtóból a figyelem középpontjába kerültek.²²⁰ Bourdieu vizsgálatának központi eleme a médiában való intellektuális cselekvés lehetőségeivel kapcsolatban az általa leírt cenzúra mechanizmusai az újságírói területen belül, amelyek döntő befolyást gyakorolnak a tartalom minőségére és mennyiségére. Bourdieu különbséget tesz a nyitott

²²⁰ Bourdieu, Pierre: On Television, 59. o. Tanulmányunk tárgyával kapcsolatban itt kell megemlíteni a "vegyes hírek" bőségét a magánállomások hírformátumaiban.

látható és kevésbé látható mechanizmusok, amelyek közül éppen a kevésbé látható mechanizmusok azok, amelyek gyakran észrevétlenül hatalmas hatalmat gyakorolnak. Egy előadás bemutatja, hogy a cenzúrának ezek a formái milyen hatással vannak a közönségre és ezáltal a szellemi cselekvés lehetőségeire, elsősorban a televízióban.

Látható cenzúrázási esetek

Mindenesetre a legnyilvánvalóbb korlátozás minden médiumon belül a politikai cenzúra, amely elsősorban az újságírói területen belüli vezetői pozíciók odaítélésén keresztül működik, vagyis a termelő szakmákon keresztül (és Németországban a közszolgálati műsorszolgáltatók tanácsain és jogi megbízatásain keresztül)²²¹. Ezt a hatást erősíti a munkahelyi verseny, és ösztönzi a vállalaton belüli politikai konformizmust. Bár ez a leglátványosabb, korántsem ez a legfontosabb cenzúra-mechanizmus, amelyet külső érdekek (és azok hierarchizálódási tendenciái) vezérelnek. Emellett természetesen vannak gazdasági cenzúra esetei is: A műsorszolgáltatók tulajdonosi struktúrái²²², a reklámok elosztása, a különböző formátumok gyártási költségei²²³ és az állami al- és

²²¹ A németországi közszolgálati műsorszolgáltatók politikai struktúráját itt nem kell részletesen tárgyalni, de egy jelentős különbségre érdemes rámutatni: A Szövetségi Alkotmánybíróság 1986-ban hozott negyedik műsorszolgáltatási ítéletében kötelezte a közszolgálati műsorszolgáltatókat, hogy a duális műsorszolgáltatási rendszerben a lakosságot alaplású műsorokkal lássák el, amelyek kialakítása során a magán- és reklámfinanszírozású magánműsorszolgáltatókkal ellentétben a klasszikus műsorszolgáltatási megbízást kell betartaniuk, amely magában foglalja a tájékoztatást, az oktatást, a kultúrát és a szórakoztatást. A mi szempontunkból ez két dolgot jelent: egyrészt úgy tűnik, hogy a közprogramok kötelesek biztosítani a civil nyilvánosság alapjait, másrészt strukturális elemzésünk ennek ellenkezőjét fogja feltárni. Lásd erről: Maurer, Marcus/Reinemann, Carsten: Medieninhalte, 86f. o.

²²² A közszolgálati műsorszolgáltatók és a nagymértékben összefonódott magántulajdonú műsorszolgáltatók közötti átláthatóságbeli különbséget, amely különösen Németországban nyilvánvaló, ellensúlyozza az a tény, hogy minden magántulajdonú műsorszolgáltató törvényileg köteles nyilvánosságra hozni részesezését. Ugyanez vonatkozik a műsorok gyártásában és sugárzásában való részvételre is. § Az RStV 28. szakasza ily módon hivatott biztosítani a médiában a vélemény sokszínűségét és ellensúlyozni a véleménymonopóliumokat. Vö. a médiakoncentrációval foglalkozó bizottság honlapja: <http://www.kek-online.de/Inhalte/beteiligung.php>, elérés: 2012.07.12.

²²³ Vö: Beck, Hanno: Medienökonomie, 136. o.

ventions.²²⁴ Ezek a nyilvánvalóak, amelyek azonnal szemet szúrnak, és intuitíve nagyon súlyosnak tűnnek. Természetesen hatással vannak egy médium alapvető jellegére, az úgynevezett szerkesztőségi vonalra²²⁵ (egy adó vagy akár egy műsor, a nyomtatott sajtóhoz hasonlóan), de ezek nem állnak vizsgálatunk középpontjában, éppen azért, mert a cenzúra e formájának az egész területet érinti, mégis alig van változatosság. Az újságírói terület mikrokozmosza ellentmond a pusztán a tulajdonosi viszonyokon alapuló felfogásnak, még akkor is, ha azok természetesen bizonyos befolyással bírnak.²²⁶ Az újságírói mező autonómiájára és hierarchizálódására gyakorolt külső kényszerek hatásait, amelyeket már az irodalmi mezővel kapcsolatban is megfigyeltünk, nem szabad figyelmen kívül hagyni, de önmagukban véve nem magyarázzák meg az újságírói mező strukturális jellemzőit, habitusát, konfliktusait és mindenekelőtt megközelítéseit. A mezőn belül láthatatlan struktúrák, objektív hatalmi viszonyok vannak, amelyek feltárása elengedhetetlen a mező helyes megértéséhez.²²⁷

Láthatatlan cenzori esetek

A nyilvánvaló tulajdonviszonyok mellett léteznek rejtett cenzúra-intézmények, amelyek az újságírói területen a piaci mechanizmus működésére vezethetők vissza. Ha szem előtt tartjuk Kondylis megjegyzéseit a posztmodern tömegdemokrata gondolkodási alakzatról, akkor gyorsan feltűnik az egalitarizmus állítólagos demokratikus alap gondolata, amely azonban, mint itt is gyakran, csak tükrözi a terület gazdasági mechanizmusait. A versenyrendszer nyomást gyakorol a terület minden szereplőjére, például a műsorszolgáltatókra vagy a producerekre, hogy a lehető legnagyobb közönségarányt ériék el (a nyomtatott sajtóban ez a példányszámnak felel meg). Ennek eredményeként a műsor a lehető legnagyobb mértékben a közönség feltételezett preferenciáihoz igazodik.

²²⁴ Bourdieu, Pierre: A televízióról, 19. o.

²²⁵ Maurer, Marcus/Reinemann, Carsten: Medieninhalte, 130. o. A szerzők szerint a rádió- és televízióadóknak kevésbé hangsúlyosak a szerkesztői vonalak, mint a nyomtatott sajtóban, de egyértelmű tendenciák azonosíthatók.

²²⁶ Ibid., 55. o.

²²⁷ Ibid., 56. o.

illik.²²⁸ A nézettségen keresztül közvetlen szankciót alkalmaznak a fogyasztókra, a piac ítélete határozza meg a gyártási sorrendet.²²⁹

Ennek illusztrálására Bourdieu a "vegyes üzenetek" példáját használja:

Mivel a szenzációk mindig jól fogynak, a szenzációs tartalmak nagyobb jelentőséget kapnak, mint a kevésbé szenzációs tartalmak. Ez ahhoz vezet, hogy az úgynevezett "omnibuszhírek" központi helyet foglalnak el a hírekben.²³⁰ Ezek a riportok senkit nem szabad, hogy sokkoljanak, nem szabad, hogy nagy jelentőségű tartalmuk legyen, nem szabad, hogy megosztóak legyenek, inkább konszenzust kell teremteniük és mindenkit érdekelniük anélkül, hogy bármi fontosat érintenének²³¹, mivel ez elriaszthatná a nézőket, és így veszélyeztetné a nézettséget. Az újságírói szakma egésze hasonlóképpen a hírek romlandó árucikkének előállítására irányul.²³² A vegyes üzenetek azért fontosak a hírek szempontjából, mert mindenkit érdekelnek, anélkül, hogy bármilyen következményre adnának okot.²³³ Az újságírói terület termelési mechanizmusa aztán feltárják ennek a fejlődésnek a következményeit: a híreket az újságírók, mint azok előállítói az aktualitásuk és nem a jelentőségük alapján értékelik. A terület struktúrájában és mechanizmusaiban rögzült kvótanyomás azoknak a szereplőknek kedvez, akik időelőnyre tesznek szert a legaktuálisabb hírek felkutatásában. Ez a gyorsaság imperatívuszához vezet

²²⁸ Természetesen megfigyelhető, hogy a különböző produkciók különböző célcsoportokat akarnak megszólítani. Szempontoktól függően több kategóriát lehet megkülönböztetni, például a hírválasztás szerkesztői irányvonalai szerint, mint a következő példában a "vegyes hírek", különösen a bulvár televízióban. A médiaszpecifikus kiválasztási és figyelemfelkeltési kritériumok azonban másodlagosak az itt bemutatott koncepcióban, mivel a nyilvánvaló cenzúra-mechanizmusok közé kell sorolni őket, és a fókusz szükségszerűen le kell szűkíteni azokra a formátumokra, amelyekben a szellemi manipuláció legalábbis elképzelhető. Ezért a hírek kiválasztásának modelljeit itt nem tárgyaljuk tovább. Lásd továbbá: Maurer, Marcus/Reinemann, Carsten: Medieninhalte, 101-105. o.

²²⁹ Bourdieu, Pierre: A televízióról, 108. o.

²³⁰ Németországban ismét a nagy magántulajdonú műsorszolgáltatók hírműsorai szolgálhatnak bizonyítékul; ennek nyilvánvaló voltára való tekintettel aligha szükséges ezen a ponton egyedi bizonyítékokkal szolgálni.

²³¹ Ibid. A "fontos" itt politikailag relevánsnak és ezáltal értékhez kötöttnek tekinthető.

²³² Ibid., 109. o.

²³³ Ibid., 23. o.

és állandó innováció.²³⁴ A televíziós gyártás tehát dramaturgiát igényel, hogy az aktuális, de jelentéktelen híreket fontos hírekké alakítsák²³⁵ és növeljék piacképességüket. Az információt közvetítő formátumok mellett, amelyek úgymond a médiastruktúra áldozatai, a teljesség kedvéért röviden meg kell vizsgálni a piac és a műsor közötti kapcsolatot a valóban nem szórakoztató műsorok esetében is: Adorno már 1963-ban kijelentette, hogy ha a közönség saját akarata szerint választhatna, akkor vakon a rosszat választaná, ezért szigorúan ellenezte a népképviselői többség hatalmát a kulturális jelenségek eldöntésében.²³⁶ Azonban éppen ez vált nagymértékben valósággá, mivel a célcsoport akarata a piac ítéleteként funkcionál a program tartalmával kapcsolatban, és ugyanez az akarat az alapja a program kiválasztásának.

"Humor, ami megríkat"²³⁷ már régóta elfogadott, legalábbis a tisztán szórakoztató formátumokban. Matzker ebben az összefüggésben a tömegmédiára példaértékűen a giccs lekicsinylő kifejezést használja, ami a számos és sikeres *scriptelt* valóságshow-t tekintve igaz.²³⁸

Összefoglalva, az újságírói területen és annak dominanciája vagy formáló jellege révén a *struktúra elsőbbsége* érzékelhető, különösen a televízióban, amely meghatározza a terület összes produkcióját, még akkor is, ha Bourdieu rámutat arra, hogy ezeket az egyes szereplők valósítják meg.²³⁹ A struktúra eme elsőbbsége azt eredményezi, hogy a kulturális termelés tartalma a terjesztés mértékének növekedésével egyre inkább a piacképességük felé orientálódik, ugyanakkor a terület szereplői pozíciójuk növekedésével nagy befolyással fenntartják ezt a mechanizmust.²⁴⁰ Ez a nyilvánosság és így a szellemi cselekvés létrejöttének vagy megakadályozásának is döntő tényezője.

A megváltozott kommunikációs gyakorlat, valamint a piaci mechanizmus szerkezeti elsődlegessége az újságírói területen belül az újságírói tevékenységre gyakorolt következmények a lehetséges...

²³⁴ Ibid., 110. o.

²³⁵ Ibid., 25. o.

²³⁶ Matzker itt Adorno 1963-as "Akarhat-e a közönség" című esszéjéből idéz, egy olyan körülményből, amely a mi szemünkben úgy tűnik, hogy a *scripted reality* idején már régen *mainstreamként* elfogadottá vált. Lásd még: Matzker, Reiner: *Ästhetik der Medialität*, 186. o.²³⁷ Ibid.

²³⁸ Ibid., 188. o.

²³⁹ Bourdieu, Pierre: *A televíziózásról*, 112. o.

²⁴⁰ Ibid., 109. o.

A televíziós szellemi tevékenységek lehetőségeivel most ezen az alapon kell foglalkozni.

A médiamező szerkezetének és a televízióra gyakorolt szellemi tevékenységek hatása

Bourdieu cenzúra-fogalma a televíziós szellemi agitációra gyakorolt következményeiben könnyen összekapcsolható Oevermann perverz nyilvánosságra vonatkozó következményeivel: Az újságírói terület öncenzúrája a piaci mechanizmus diktálta öncenzúrának megfelel az információ szórakoztató érték alá rendelésének. A perverz nyilvánosságról alkotott koncepcióját a fentebb ismertetett színpadi eszközök archetipikus formátumával bizonyítja. Ezt követően a televíziós termelésen belüli néhány közvetlen funkcionális mechanizmust használunk fel az intellektuális cselekvést ellenző strukturális elemekkel kapcsolatos hipotézisek megvitatására, amelyeket az alábbi esettanulmányokban fogunk ellenőrizni.

A stúdióműsor mint a perverz nyilvánosság kifejezési formája

Oevermann a perverz nyilvánosság alapelemét, a megrendezett valóságot prototipikusan a stúdióműsorban látja kibontakozni.²⁴¹ A konfliktusmegoldások és a válságkezelés bemutatása a stúdióműsorokban, például a talk show-kban, elhomályosítja a műsor tényleges célját, amely a *szórakoztatás*. A magas szintű és fontos közbeszédnek a médium törvényei alá rendelése a talk-showban, különösen a politikai talk-showban, különösen súlyos, mivel a talk-show a közbeszéd látszatát kelti, amely azonban csak a szórakoztatás érdekében zajlik.²⁴² A kommunikatív gyakorlatot a nézőhöz való ima- gináris viszony perverziót okoz, a tartalom kilép a sorból, mert a

²⁴¹ Oevermann, Ulrich: Der Intellektuelle, 68. o.

²⁴² Ez a körülmény nem marad észrevétlen az újságírói szakma szereplői számára, amint azt a német televízió legnézettebb politikai beszélgetéseiről szóló kritikus cikkek nagy száma is mutatja. Ez azonban nem eredményez változást az újságírói termelés alapvető mechanizmusában, ezért e szakmai kritika következményei a legjobb esetben is marginálisak. Vö. például: Rossum, Walther van: Meine Sonntage mit Sabine Christian- sen, Köln, 2004.

Oevermann a kulturális termelést tisztán reprodukív vállalkozásnak tekinti: a kultúra előállítása nem a média előállításáról szól, hanem a médium vizuális lehetőségeiről, a belőle kialakuló műsorformátumokról és mindenekelőtt a nézettségről mint gazdasági nyomásgyakorlás eszközéről.²⁴³ Oevermann a kulturális termelést tisztán reprodukív vállalkozásnak tekinti:

"Ami az ál-gyakorlat és az ál-világ felerősödésének háttérében áll a televíziós műsorok változatában, az a következő: A tartalom és a néző egyaránt az autonóm és reprodukált televíziós kommunikációs gyakorlat személyi állományává válik. Már nem a közönség szolgálatában áll, mint olyan médium, amely méltó a nevéhez, amelyben a szerzőnek, mint értelmiséginek, az a feladata, hogy autonóm, érett polgárokat tájékoztasson egy-egy jelentős dolgról, vagy hozzájáruljon a szórakoztatásukhoz, hanem csak önmagát állítja színpadra."²⁴⁴

A televízió öndramatizálása a létező közszférától elkülönülő, ugyanakkor a kapcsolódást színlelő újfajta közösségformát hoz létre. Ily módon a műsor fogyasztóját, mint autonóm polgárt megsemmisíti; a műsoridő és a formátum diktálta teljes passzivitásra kényszeríti a televízió előtt, színlelt kölcsönösséggel.²⁴⁵ A televízió állandóan egy megtévesztő szerkezeti hazugságot reprodukál, és ezzel lerombolja a nyilvánosság alkotmányos feltételeit, amelyek minden szellemi cselekvés alapját képezik.²⁴⁶ Oevermann ezért arra a következtetésre jut, hogy a televízió alkalmatlan a jelentős tartalmak vagy diskurzusok fórumaként.²⁴⁷ Ez ahhoz a tézishez vezethet, hogy a televízió általában véve a kommunikációs gyakorlata miatt nem jöhet szóba a szellemi cselekvés médiumaként. Ezt most az újságírói területen belül a piaci-mechanikus struktúra elsőbbségének következményeit vizsgáló Bourdieu tükrében fogjuk alátámasztani.

²⁴³ Oevermann, Ulrich: Der Intellektuelle, 68. o. Oevermann szintén a közönségnyomást azonosítja a tartalom ellaposodásának okaként, de nem olyan mértékben, mint Bourdieu, mint a kulturális termelés meghatározó strukturális jellemzőjét.

²⁴⁴ Ibid., 69. o.

²⁴⁵ Ibid. A polgár fogalma ezen a ponton azt a felvilágosult, autonóm szubjektumot jelenti, amelyre Oevermann gondol.

²⁴⁶ Ibid., 70. o.

²⁴⁷ Ibid.

A televíziós gyártáson belüli antiintellektuális zárómechanizmusok

A televíziós tartalom piaci mechanizmus miatti ellaposodásának általános megfigyelése után részletesen azonosíthatók azok az egyedi okok, amelyek a műsorszolgáltatást és a formátumokat olyan módon szabályozzák, amely "nem éppen kedvez a gondolatok artikulálásának".²⁴⁸

A nézettség által generált verseny a televízióban az időnyomás jelenségét hozza létre, mivel a legértékesebb és egyben legromlandóbb árucikk, a hír piaci értéke elsősorban attól függ, hogy elsőként kerül-e adásba. Az újságírók mint producerek tehát állandó versenyben vannak a *szenzációért*, hogy első legyenek.²⁴⁹ A gyártók közötti kölcsönös nyomásnak köszönhetően, hogy mindig a lehető legaktuálisabb programot kínálják, minden szereplő állandó nyomás alatt áll, hogy gyorsan cselekedjen, és így gyorsan gondolkodjon.²⁵⁰ Természetesen a sebesség és a gondolkodás között negatív kapcsolat van. Ennek az akadálnak a leküzdése érdekében a szereplők "közhelyekben" való gondolkodást fejlesztenek ki.²⁵¹ A Bourdieu által *gyorsgondolkodóknak* nevezett szereplők csoportja, hogy gyorsan reagálni tudjon a megfelelő válasza vagy megjegyzésre, a tartalmakat banális, konvencionális gondolatokká általánosítja, amelyek annyira triviálisak, hogy megértésük problémája fel sem merül.²⁵² Az eredmény a "tökéletes" kommunikáció a nem-kommunikáción keresztül. Azáltal, hogy tartalom nélkül beszélgetnek egymással, az illuzórikus diskurzus mindig fennmaradhat, és így piacképes marad anélkül, hogy a formátumokat a tematikus tartalomhoz kellene igazítani. Bourdieu egyetértése Oevermann kritikájával a televíziós produkció öndramatizálásával kapcsolatban itt nyilvánvaló: a kommunikáció látszata megteremti a formátum függetlenségét a tartalomtól, amelyet a szereplők folyamatosan reprodukálnak. Ezeknek a szereplőknek most már az is lehetséges, hogy bármilyen témában megfelelő véleményt fogalmazzanak meg, hiszen ők is

²⁴⁸ Bourdieu, Pierre: A televízióról, 38. o.

²⁴⁹ Ibid., 37. o.

²⁵⁰ Ibid. Ez természetesen nem csak a hírekre, hanem a televíziós produkciók egészére is alkalmazható, és a különböző formátumok relevanciája eltérő mértékű.

²⁵¹ Ibid., 39. o.

²⁵² Ibid.

amúgy sem lép túl a "közhelyeken". A területen elfoglalt relatív pozíciójuk miatt kötelező interjúpartnerek jönnek létre²⁵³ témákban, amelyek a látszatkommunikáció fenntartását és a kvótakényszer teljesítését szolgálják a programban "prominens"²⁵⁴ személyeken keresztül. Ez feleslegessé teszi az olyan interjúpartnerek keresését is, akiknek valóban van mondanivalójuk a témáról.²⁵⁵ A tartalomtól való függetlenségük miatt feleslegessé válnak a műsorgyártás szempontjából. Wolfgang Herles, a ZDF egykori talk-show műsorvezetője egy interjúban a következőképpen utal a Vörös Hadsereg Frakció történetéről szóló német moziprodukcióra:

*"Akkor Moritz Bleibtreu majd nyilatkozik a RAF-ról".*²⁵⁶

A kvótanyomás a sztárszínészeket, és a látványosságot is kikényszeríti. A formátum és a tartalom szétválasztásának illusztrálására Bourdieu a hamis beszéd két formáját említi: Valódi hamis és hamisan valódi viták.²⁵⁷ Ezek a termelésben működő hatásmechanizmusok tünetei. A valóban hamis vitát a beszélgetés résztvevőinek rejtett cinkossága határozza meg: az egymást jól ismerő és egy-egy szerepet játszó szereplők a vitának egy meghatározott formáját hozzák létre, amelyben az álláspontok kezdettől fogva világosan körvonalazódnak, és a beszélgetés menete nagyjából meg van tervezve. A vita nem a tartalom kedvéért, hanem önmagáért folyik, vagyis azért, hogy egy látszatkurzust tartsanak fenn olyan beszélgetőpartnerek között, akik valójában nem állnak egymással szemben. A hamis valódi viták viszont a formátum saját mechanizmusainak szándékos befolyását jelentik a vita tartalmára: A formátum korlátai, mint például a felszólalási idő elosztása vagy a szabványosított struktúra, arra szolgálnak, hogy a tartalom kívül maradjon, és a szokásos résztvevők a szokásos álláspontokat képviselhessék.²⁵⁸ A moderátor szerepe egyúttal a végrehajtás egyik eszköze is.

²⁵³ Ibid., 40. o.

²⁵⁴ Mint látni fogjuk, a szóban forgó színészek egy része csak e szerep révén vált hírességgé a médiabizniszben.

²⁵⁵ Bourdieu, Pierre: A televízióról, 40. o.

²⁵⁶ DER SPIEGEL, 36/2011. szám, 150. o. Moritz Bleibtreu alakította Andreas Baadert a 2008-as "Der Baader Meinhof Komplex" című moziprodukcióban.

²⁵⁷ Bourdieu, Pierre: A televízióról, 41. o.

²⁵⁸ A szerkesztők befolyása is része ezeknek a mechanizmusoknak. Vö: Rossum, Walther van: Meine Sonntage mit Sabine Christiansen, 176. o.

ezeknek a korlátoknak, mivel elsődleges feladata a (képzeletbeli) kommunikáció fenntartása. Ő határozza meg a vita menetét a téma határainak kijelölésével, a kérdések vagy egyszerű közbeszólások megfogalmazásával, és a felszólalási idők kiosztásával önkényesen irányíthatja a vitát.²⁵⁹ Korlátozza és leszűkíti a beszélgetőpartnereket annak érdekében, hogy a megbeszélés tervezett menetét betartsák. Az arckifejezések és taktikák segítségével manipulálja a vendégeket²⁶⁰ annak érdekében, hogy a beszélgetésben a kívánt hatást váltsa ki, például egy másik témára való áttérést vagy egy túl mélyreható elemzés megszakítását.²⁶¹ Ugyanakkor ügyelnie kell arra is, hogy a program szórakoztató értéke ne maradjon figyelmen kívül. Wolfgang Herles egykori *talk show műsorvezető* két kérdésre redukálja elsődleges funkcióját:

"Hogyan tudnám feldobni? Hogyan sikerül félbeszakítanom azt, aki éppen beszél?".²⁶²

A moderátor tehát úgymond a struktúra végrehajtójaként működik, és meghatározza a játékszabályokat, amelyek természetesen nem minden résztvevő számára azonosak.²⁶³ A forduló résztvevőinek egyenlőtlensége eleve meghatározza a vita menetét és az egyén befolyásolási esélyeit: A kötelezően meghívott szakemberek, a *bons clients*²⁶⁴, a stúdióprogram működésének ismeretéből, valamint a korábbi meghívások során felhalmozott, terepen rejlő tőkájükből profitálnak. Képességük a műsor szabályainak betartására, és az ezzel járó bizonyosság a producerek részéről, hogy botrány és következmény nélkül beszélhetnek.

²⁵⁹ Bourdieu, Pierre: A televízióról, 43. o.

²⁶⁰ Ez a folyamat nem csak tudatosan, hanem tudattalanul is végbemehet, de ugyanolyan hatásokkal is járhat: Az olyan apró gesztusok, mint a fejbiccentés vagy a lélegzetvétel, a beszélgetőpartner számára tiszteletet vagy elutasítást jelezhetnek, amit a moderátor részleges példamutató hatása révén a közönség bizonyos mértékig reprodukál.

²⁶¹ Vö. *ibid.*, 45. o.

²⁶² DER SPIEGEL, 36/2011. szám, 150. o. Ez a cinizmus azonban nem akadályozza meg abban, hogy talk show-kban vendégként szerepeljen, például 2012. május 2-án Anne Willnél.

²⁶³ Bourdieu, Pierre: A televízióról, 45. o. Egy beszéd fontosságát az előadó különböző tényezőkkel határozhatja meg, például a hozzászólások sorrendjével, az egyénre szánt beszédidővel, a közbevágásokkal, a folytatással stb.

²⁶⁴ *Ibid.*, 49. o.

Az a tény, hogy az első alkalommal felszólalók a szokásos szakmai módon tudnak hozzászólni, bizonyos bónuszokat biztosít számukra a vitában, például hosszabb felszólalási időt vagy kedvezőbb pozíciókat. Ezért a vitákból általában ők kerülnek ki "győztesen", míg az első alkalommal meghívott vendégek álláspontja gyakran alig kerül bemutatásra. A kötelező vendégek mechanizmusa miatt azonban nem áll a divat- rátorok érdekében, hogy a tapasztalatlan vendégek támogatásával változtassanak ezen a körülményen.²⁶⁵

A látszólagos vita bohózatának tökéletesítése érdekében azonban a tényleges adás előtt előzetes megbeszéléseket tartanak, amelyekkel a fordulóból minden lehetséges valódi robbanékonyságot vagy mélységet kivesznek, hogy ne veszélyeztessék a szórakoztató értéket. Ily módon a vitában való intellektuális részvételre tett minden kísérlet eleve kudarcra van ítélve, mivel a vita előre eltervezett menetének megvalósítását a moderátor biztosítja.²⁶⁶

Az újságírói termelés struktúráját vizsgálva, amely minden formátumban benne rejlik, látható, hogy ez a körülmény nem korlátozódik a stúdióműsorokra: az újságírói terület társadalmi jelentőségét azáltal kapja, hogy nemzeti szinten monopolizálja az információ és a kulturális termelés eszközeit. Ez az újságírók uralmi formáit eredményezi az egész társadalmi térrel kapcsolatban: rendelkezési joguk van a nyilvánossághoz való hozzáférés, a nyilvános véleménynyilvánítás eszközei felett.²⁶⁷ Ezeket a hozzáféréseket ma már egy olyan terület szereplői ellenőrzik, amelynek szerkezete bizonyos értelemben az ellenkezője annak az autonómiának, amely szükséges, ha nem legalábbis elősegíti a klasszikus intellektuális cselekvést. Így az újságírói területen belül is nagymértékben csökken az értelmiségiek megtalálásának valószínűsége.

Oevermann és Bourdieu is arra a következtetésre jut tehát, hogy a televíziós intellektuális aktusok nehézségekbe ütköznek, de Bourdieu nem zárja ki őket azzal, hogy egy cselre mutat rá. Az újságírói szakmán belüli korlátok "ördögi körét" csak *puccsal* lehet megtörni: Medi-

²⁶⁵ Az esettanulmányokból kiderül, hogy ez csak korlátozottan érvényes a mai német politikai *beszélgetésekre*, mivel a műsorokon belül bizonyos mechanizmusok az első alkalommal meghívott vendégek hátrányát hivatottak kompenzálni, de van egyfajta ambivalencia is, mivel éppen ezek a mechanizmusok vezetnek ahhoz, hogy az ő hozzászólásaikat másképp értékelik, mint a professzionális stúdióvendégekét.

²⁶⁶ Ibid. 48. o. Ez esettanulmányaink esetében nem volt bizonyítható, de nem is zárható ki.

²⁶⁷ Ibid., 65. o.

A versenyhatás terjeszti az üzenetet a médiában.²⁶⁸ Kérdéses azonban, hogy egy ilyen megközelítés elegendő-e ahhoz, hogy elegendő figyelmet keltsen a nyilvánosságban egy sikeres szellemi akcióhoz.

A történelmi kitérő most azt hivatott differenciáltabban kifejteni, hogy az értelmiségi típus hogyan viszonyul a változó médiatérhez, és milyen közvetlen következmények vezethetők le ebből a fejlődésből. Ennek érdekében a művészet és a média viszonyát először Kondylis makroperspektívájából vizsgáljuk meg, mivel a posztmodernt alapvetően meghatározó tömegdemokratikus gondolkodásmódhoz viszonyítva képviseli a média megközelítését. Természetesen sok helyen feltűnnek majd a párhuzamok Oevermann és Bourdieu megfigyeléseivel a média szerkezetéről. Mivel megfigyeléseik olykor a médiatáj aktuális formáira is vonatkoznak, helyenként lehetnek kronológiai ugrások, amelyek azonban a kommunikációs gyakorlat, a médiatechnológia és a szellemi részvétel természetének éppen nem párhuzamos, de mégis kölcsönös fejlődése miatt nem kerülhetők el.

A művészet és a média kapcsolata a tömegdemokratikus posztmodern korszakban

Kondylis a posztmodern tömegkultúra hedonista jellegét tanúsítja; számára az avantgárd az etika "kiirtását" és az önkényesség hangsúlyozását testesíti meg.²⁶⁹ Ez mindenekelőtt kizárja művészetüket a mi értelmezésünk szerinti intellektuális igényből. E társadalom elsődleges kifejezési formája a kép, amely az írással ellentétben marketingcélokra jobban instrumentálizálható.²⁷⁰ A tartalmi kontextus háttérbe szorul, és vele együtt a jelentés is. Az írás maga is képpé válik a maga közvetített jelként való jellegében, mint a reklámszlogenben. A médiában mint üzenetben a közvetített nyelv a képpel kombinálva hagy nyomot.²⁷¹ Ez egy újabb jelét adja annak a médiastruktúrának, amely akadályozza az intellektuális cselekvést, mivel nem a kép, hanem az érvelés a fontos.

²⁶⁸ Ibid., 34. o.

²⁶⁹ Kondylis, Panajotis: A polgári gondolkodás és életmód hanyatlása, 247. o.

²⁷⁰ Ibid., 248. o.

²⁷¹ Ibid.

az, ami az értelmiséget alkotja. Az újságírói terület differenciált elemzése során már kézzelfogható bizonyítékokat találtunk erre a struktúrára. Kondylis szerint a tömegmédiatermészete megfelel a posztmodern gondolkodásmódnak; a társadalom és a művészet kölcsönös fejlődésének, azaz a tömegdemokráciának a terméke.²⁷² A képnek mint információhordozónak nincs szüksége közvetítőre, ez megfelel az egalitarizmus tömegdemokratikus eszméjének. Ez elkerülhetetlenül együtt jár a polgári formális kultúra, és így a közszféra felbomlásával is.²⁷³ Bourdieuhez hasonlóan Kondylis is a kulturális termékek minőségének és mélységének elkerülhetetlen hanyatlását diagnosztizálja, amely a kulturális termelés piacosításával jár együtt; az ő szóhasználatában a kulturális javak tömeges demokratizálódása a könnyen feldolgozható fogyasztási cikkek szintjére való leszorulásukhoz vezet:

*"A kulturális javak fogyasztási javakra való redukciója kettős értelemben szolgálja a demokratizációt: egyrészt a kulturális javakat ugyanolyan hozzáférhetővé teszi, mint a fogyasztási javakat, másrészt fellazítja vagy teljesen megszünteti a javak hierarchiáját általában, és így a fogyasztók hierarchiáját is. A kulturális javak azonban kétféleképpen válnak hozzáférhetővé: azáltal, hogy a pénzügyileg megfizethető kereteken belül maradnak, és azáltal, hogy nem lépik túl az egyén szellemi képességeit. Az öntudatos fogyasztó hajlamos meggyőződni arról, hogy elvileg minden érthető, ha csak "egyszerűen" és elitista misztifikáció vagy pedantéria nélkül mondják el, aminek következtében nő az általános hajlandóság arra, hogy a gyors megértést az adott anyagot frappáns kulcsszavakra redukálva tegye lehetővé, és e kulcsszavak alkotóit a tömegmédiában elismeréssel jutalmazza."*²⁷⁴

Ez világosan jelzi, hogy az újságírói terület strukturális mechanizmusai milyen erővel hatnak a szereplőkre. Kondylis azonban úgy látja, hogy a redukció folyamata nem rendkívüli abban az értelemben, hogy a kultúrát mint olyat veszélyeztetné. Bár számára továbbra is vitathatatlan, hogy a kulturális javak a tömegekhez vezető úton elkerülhetetlenül csökkenést tapasztalnak, ez számára nem ok a kulturális pesszimizmusra.²⁷⁵ Egyrészt, mert sok kulturális termék soha nem jut el a tömegekhez, és így a

²⁷² Ibid.

²⁷³ Ibid., 249. o.

²⁷⁴ Ibid.

²⁷⁵ Ibid., 250. o.

csökkentése, különösen azoké, amelyek egyáltalán nem népszerűsíthetők. Számára ezek alkotják a többé-kevésbé beavatottak részben zárt kultúráját, akiket Bourdieu az autonóm hierarchia szereplőinek nevez. Ugyanakkor nem látja, hogy ezeknek a kulturális javaknak a száma vagy aránya a tömegek számára alkalmas produkciókhoz képest jelentősen magasabb lenne a korábbi korszakokhoz képest.²⁷⁶ Mivel a tömegkultúra elsősorban azokat nyeri el fogyasztóként, akik amúgy sem jönnének szóba a mélyreható fogyasztóként, léte nem kerül veszélybe, annál is inkább, mert nem szabad túlbecsülni a tömegkultúra hatását ugyanezen tömegek gondolkodási és életmódbeli szokásaira. Másodszor, a "beavatottak" szférája, vagyis a Bourdieu szerinti autonóm kulturális termelés szférája soha, egyetlen korszakban sem vált el teljesen a tömegtermelés szférájától. A két szféra mindig is kapcsolatban állt egymással, hiszen a művészetet mindig is népszerűsítették. Kondylis azonban úgy látja, hogy a társadalmi ideológiák és a társadalmi viselkedés rendszerének működését a tömeg- és a magasabb kultúra közötti állandó egyensúlyozási folyamat biztosítja.²⁷⁷ A tömegdemokráciában ez a kiegyensúlyozó funkció a tömegmédiában és a populáris irodalomban valósul meg, amelynek fő hordozóit a középfokú műveltség egy rétegében azonosítja.

Ez újabb támpontot ad arra, hogy miért tűnik olyan valószínűtlennek az intellektuális cselekmény a mai televízióban. A kulturális termelés két szférája közötti közvetítő szerepében mintha létezne a különösen triviális szélsőség, de nem a túlzottan kifinomult. Ugyanakkor ellentmondásosnak tűnik, hogy a média minőségének folyamatos romlásáról beszéljünk, mivel a kulturális produkciók tartalma és igényei mindig is nagyon heterogének voltak.

A posztmodern gondolkodási alakzat immár számos olyan szempontot foglal magába, amelyekből következtetéseket lehet levonni az intellektuális cselekvés lehetséges formáira vonatkozóan. A polgári-kombinatorikus gondolkodási alakzatnak a posztmodern-analitikus gondolkodási alakzattal való felváltásával az intellektuális beavatkozás klasszikus formája, ahogyan azt Zolánál láttuk, fordulópont előtt áll. A beavatkozó hátterét, mindenekelőtt az értelmiségi tényleges kulturális tőkéjét kiszorítja az az igény, hogy a médiaüzletben szerzett szimbolikus tőkével rendelkezzen, ami azonban szükségszerűen engedményeket jelent a média elvárásainak. Az alternatívák nehéz helyzete

²⁷⁶ Ibid.

²⁷⁷ Ibid., 251. o.

A tömegmédiá intellektuális dilemmája az a nehézség, hogy a kulturális javak körét, vonzerejét stb. csökkentéssel növelni kell, vagy a kör elvesztésével meg kell őrizni a szellemi mélységet. Ennek a körülménynek a terméke, az úgynevezett "médiáértelmiségi", világosan megmutatja, hogy a gazdasági szféra milyen intenzív nyomást gyakorol a kulturális termelés szereplőire.

Az első rész következtetése

A médiában az értelmiségi alakja nem tűnik túl reménykeltőnek a kidolgozott adatok alapján. A karizmatikus színész, aki az újságírói és a politikai mező közötti feszültségterületen tevékenykedik, egyszerre látja magát kitéve egy belső és egy külső romlásnak. Nemcsak a klasszikus kategóriái oldódtak fel szinte teljesen a posztmodernizmus során, hanem az e polgári nyilvánosságra jellemző médiaforma is olyan átalakulási folyamatoknak van kitéve, amelyek egy olyan struktúrát szilárdítanak meg, amely ellentétes az intellektuális cselekvéssel. A következő esettanulmányok részletesen bemutatják azokat a mechanizmusokat, amelyek ehhez a domináns strukturális elsőbbséghez vezetnek. Ennek során az elemzés különböző szintjein számos bizonyítékot találunk a fent bemutatott érvelésre, amely szerint a televízió alkalmatlannak tűnik az intellektuális cselekvésre. Az eredményeket tekintve a klasszikus értelmiség egyfajta hanyatlására is utaló jelek lesznek, amelynek alapelemei már megtalálhatók a "médiáértelmiségi" vagy a "médiáértelmiségi" gyakran használt típusaiban. "szakértők" utalnak.

II. rész: Esettanulmányok

A két kiválasztott esettanulmányt ezen a ponton megelőzi a televízió alkalmazási körének rövid empirikus bemutatása, a kiválasztási kritériumok magyarázata és a kutatási eszközök leírása. Ennek alapján nyilvánvalóvá válik számunkra az esettanulmányok bizonyos szempontjainak relevanciája, ahogyan az az elemzés fent leírt kritériumaiban és paramétereiben tükröződik.

A médium elérhetősége

Németországban a televízió az a médium, amelynek potenciálisan a legnagyobb a hatósugara, a befogadók számával mérve. Az az idő, amelyet a statisztikailag átlagos állampolgár naponta televíziónézéssel tölt, jóval magasabb, mint az összes többi médium esetében, 2010-ben ez az idő 220 perc volt.²⁷⁸ Ez 2009-hez képest enyhe, nyolc perces csökkenést jelent, de továbbra is magas szinten van, megelőzve a rádiót, amelynek átlaga 182 perc.²⁷⁹ Megfigyelhető, hogy a különböző korosztályok nézési szokásai nagymértékben eltérnek egymástól. Míg 2011-ben a 14-29 évesek naponta átlagosan 141 percet töltöttek tévénézéssel, addig az 50 éves és idősebb nézők több mint kétszer annyi időt, 293 percet.²⁸⁰ Minden korcsoportban közös azonban a nézőszámok napi eloszlása: Az úgynevezett *főműsoridőben* este 8 és 22 óra között 45%-os csúcértékek tapasztalhatók, az 50 év feletti csoportjában pedig a hétvégi átlagos nézési idő hétvégén

²⁷⁸ Vö: Medienbasisdaten der ARD, basierend auf Erhebungen der AGF/GfK Fernsehforschung, online veröffentlicht unter: http://www.ard.de/intern/medienbasisdaten/fernsehnutzung/fernsehnutzung_20im232_20_3Bberblick/-/id=55024/bxj2vh/index.html, abgerufen am 08.05.2012.

²⁷⁹ Vö: ARD/ZDF-Onlinestudie auf Basis von Daten der Media Analyse, közzétéve: <http://www.ard-zdf-onlinestudie.de/index.php?id=189>, hozzáférés: 2012.05.08.

²⁸⁰ Vö: MedienDatenSüdwest, Basisdaten zu TV auf Grundlage von AGF/GfK TV Scope und der SWR Medienforschung, közzétéve: <http://www.mediendaten.de/index.php?id=fernsehen-sehdauer-d0>, hozzáférés: 2012.05.08.

//w

még a 70%-ot is elérte.²⁸¹ A műsorok kiválasztása ebben a nézettségi szempontból jövedelmező műsoridőben (emlékezzünk a nézettség és a bevételek fent említett összefüggéseire) tehát a nézettségi szempontból való alkalmasságon alapul. A műsorszolgáltatók alapvető jellemzőinek megfelelően (azaz a célcsoportok ízléséhez igazodva) a legnagyobb piaci részesedést ígérő műsorokat helyezik el. Az egyes formátumok közötti különbségek ellenére egy egyszerű pillantás a német programra azt mutatja, hogy ebben az időszakban a valóban szórakoztató műsorok vannak túlsúlyban: 2012. május 9-én este például a legerősebb csatornák, az ARD, a ZDF, az RTL, a Sat1, a Pro7, a Kabel1 és az RTL II²⁸² egy drámát, egy vígjátékot, két tévéműsort, egy sportközvetítést, amerikai gyártású sikersorozatokot és a fiatal nézők körében különösen népszerű úgynevezett *reality*-t mutattak be. Nyilvánvaló, hogy az ilyen programokban nem lehet helye az érvelő fellebbezéseknek. Az egyes műsorok elérhetősége a digitális televíziózás és a korszerűbb berendezések bevezetésével a csatornákínálat inflációnak tűnő növekedése ellenére szinte változatlan maradt, hiszen a legmagasabb nézettségű csatornák teljes műsorkínálatukkal nagymértékben tudják lekötni célközönségüket²⁸³ és a számtalan takarékos csatorna a nézettségi adatok tömegében néhány százalékponton osztozik. Bár ez a terület is meglehetősen heterogén, ezen a ponton túl messzire vezetne az állomások különböző gazdasági és programozási stratégiáinak közelebbi vizsgálata, már csak azért is, mert a hatótávolság továbbra is az intellektuális cselekvés központi konstitutív eleme. Az értelmiségi tehát vagy kénytelen megjelenni egy magas nézettségű műsorban, ha nem sikerül a bourdieu-i *puccs*, így érvei saját megjelenése nélkül is elterjednek, és nyilvánosságot teremtenek a témának. Hogy most jöjjön a mi

²⁸¹ Vö. a fentiekkel, TV-használat kategória, közzétéve:

<http://www.mediendaten.de/index.php?id=fernsehen-fernsehnutzung-d>, hozzáférés: 2012.05.08.

²⁸² Vö. ibid., kategória piaci részesedések, közzétéve:

<http://www.mediendaten.de/index.php?id=fernsehen-marktanteile-d0>, lekérdezve 2012.05.08-án.

²⁸³ A kifejezés azt jelenti, hogy a műsorszolgáltató a műsorok széles skáláját kínálja, hogy a lehető legtöbb nézői csoportot lefedje. A műsorokat ezután a célcsoport feltételezett preferált tévéideje szerint helyezik el. Lásd: Beck, Hanno: Médiagazdaságtan, 197. o.

Ahhoz, hogy a potenciális szellemi tartalommal bíró programok témájához eljussunk, szükség van egy osztályozásra és előszűrésre, hogy kiszűrjük a téziseink számára jelentős példákat.

Minősítő paraméterek

Mitől lesz egy program intellektuális? Értelmezésünk szerint a benne végzett szellemi tevékenység. Hogy ez nemcsak valószínűtlen, hanem szinte lehetetlen, azt az egyes esettanulmányok vizsgálata során mutatjuk be. Ezt megelőzően azonban ki fogjuk dolgozni, hogy egy műsornak milyen alapvető követelményeknek kell megfelelnie ahhoz, hogy az esetleges szellemi tevékenységeket lehetővé tegye, és hogy ez a német televízió mely műsoraira vonatkozik.

Az írott szó

Az intellektuális cselekvés alapfeltétele természeténél fogva a szállított szó. A különböző médiumok kommunikációs gyakorlata határozza meg a szó formáját, amint azt fentebb láthattuk. Az írott szó mint a szellemi tartalom klasszikus hordozója a televízióban látszólag háttérbe szorul a beszélt szóval szemben, és általában megmarad a túlzott információ hordozójának: mint például egy film vagy egy műsor főcímben, a szöveg olyan mennyiségű információt szállít, amelyet a befogadó nehezen tud feldolgozni, és amely így a médium követelményeihez igazodik. Az időkénszer és a néző feltételezett részleges érdeklődése a bemutatottak iránt megteremti a folyamatos szöveg formáját, amely ebben az esetben a produkció résztvevőiről tájékoztat. Az intellektuális tartalom természetesen nem közvetíthető ebben a formában, mivel az idő és az információ mennyisége közötti kapcsolat nem teszi lehetővé az érvelést vagy a véleményalkotást a néző részéről. A mi kontextusunkban az írott szó sokkal gyakoribb formája az idézet, amely a nem termelési információ vizuális hatásaként funkcionál. Az általában nem jelen lévő személy nyilatkozatát általában egy *képernyőn kívüli hang* mondja fel, miközben a szöveg megjelenik a képernyőn. A folyamat során az idézethez természetesen érzelmi lenyomat is hozzáadódik, ami nem feltétlenül

meg kell egyeznie a szerzőével. Ez a befogadó manipulálásának egy formáját jelenti, akit akadályoznak az adott információ önálló feldolgozásában, még ha esetleg tudattalanul is. A televízió mindenütt jelenlévő idő- és szórakozási kényszere azonban az ilyen idézeteket amúgy is néhány mondatra korlátozza, amelyek nem haladják meg az egy másodperces beszédidőt. A szellemi tevékenység klasszikus eszköze, az írott szó tehát marginális és jelentéktelen szerepet játszik a televízióban, ezért a következőkben annak audiomédiás megfelelőjére, a beszélt szóra fogunk koncentrálni.

A beszélgetés

A televízióban az elhangzott szó különböző formákban jelenik meg, amelyek közül csak néhány releváns a témánk szempontjából. A megrendezett film által kínált lehetőségeket itt mellőzni kívánjuk, mivel úgy véljük, hogy a politikai film elsősorban filmes ügy, és így külön vizsgálati tárgyat jelent a maga gazdag körülményeivel, amelyekkel e munka keretein belül nem lehet foglalkozni. A hosszú gyártási idő és a befogadó teljesen eltérő elvárásai alapvetően megkülönböztetik a televíziótól. Ugyanez vonatkozik a dokumentumfilmre egy másik okból is: politikai-mediális elérhetősége és politikai recepciója a legjobb esetben is marginális, ezért nem kap itt különösebb figyelmet, noha mechanikájából adódóan a legnagyobb szabadságot és alkotói lehetőségeket ígéri: a főszereplők filmre vett nyilatkozatainak a narrátorok hangjából vett részletekkel való ötvözésének sajátossága révén rengeteg információ, érv és következtetés rendezhető a néző számára hozzáférhető keretbe, ami nyilvános hatást vált ki. A filmkészítőnek önmagában általában nincs meg a befolyása qua karizma, azaz a megfelelő szimbolikus tőke, hogy ezt a hatást saját maga által produkálja, és nem utolsósorban a nézők szórakoztatásra vonatkozó elvárása az, ami a dokumentumfilmet ugyanolyan formákba kényszeríti, mint az összes többi formátumot, amit a belső műsorpolitikán keresztül reprodukálnak. A számunkra releváns televíziós produkciókban tehát kétféle szóbeli kifejezés dominál: Beszélgetés, amelyben gyakran csak egy főszereplő hallható.

nist, például egy *nyilatkozatban* vagy interjúban, és a narrátor hangját, amelyet off-hangnak is neveznek. Elvileg mindkettő teljes mértékben alkalmas a szellemi tartalom közvetítésére; ezért az esettanulmányok kiválasztásának alapjául a két forma differenciált vizsgálata szolgál.

Ahogy Merz-Benz állítja, a narrátor hangja a televízióban a legtöbb esetben jelentésadó elemként funkcionál, amely a megjelenített vizuális elemeket kontextusba helyezi.²⁸⁴ A manipulatív elem a jelentésközvetítésen belül immanens, de a néző általában kritikátlanul elfogadja.²⁸⁵ Az intellektuális manipuláció lehetőségei és akadályai egyaránt a vizualitás természetében rejlenek: Minden beszélt szöveget, függetlenül annak minőségétől, a vizuális komponens, a kép elősegítheti vagy semmissé teheti funkcióját.²⁸⁶ Ez a körülmény különleges szerepet fog játszani az esettanulmányok vizsgálatában. Kevésbé manipulatív (azaz Merz-Benz értelemben generáló) viszont az élő beszélgetés, amely sokkal átfogóbb képet ad a nézőnek a színészekről azáltal, hogy a kamerán keresztül valós időben közönséggé válik. Az azonban, hogy ez csak egy ideális elképzelés, és hogy az otthoni nézőt szinte ugyanúgy a színpadi eszközök sokasága irányítja, mint az előre gyártott műsorokban, az újságírói szakma és különösen a televíziós gyártás szerkezetének és működésének ismeretében nyilvánvaló, és az esettanulmányokban is bebizonyosodik. A beszélgetés, amellyel a televízióban az interjú vagy a beszélgető kör formájában találkozunk, az elvi lehetőségei miatt intellektuális szempontból a legérdekesebb formája az információközlésnek. Viszonylag rövid elkészítési ideje, közvetlen közvetítési lehetősége és - a dokumentumfilmekkel vagy a dokumentumfilmekkel ellentétben - a filmek

²⁸⁴ Vö. Merz-Benz, Peter-Ulrich: Die Hyperrealität der Medien, MS. 2.

²⁸⁵ Merz-Benz ezzel kapcsolatban azt állítja, hogy az általános (média-recepcióról szóló) doktrína szerint a médiumok a valóság nyomában vannak a néző számára, és hogy a befogadó és a médium közötti cserekapcsolat ennek az elvnek megfelelően alakul. Lásd erről: Ibid, MS. 1.²⁸⁶ Ahogyan fentebb tárgyaltuk, Merz-Benz a médiát olyan effektorokként határozza meg, amelyeken keresztül a valóságok végső soron artikulálódnak, amivel a média és a nyilvános valóság közötti különbség megszűnik. Az *off-hang*, például egy hírműsorban, tehát nem magyarázó, hanem valóságteremtő komponens, amely a képek értelmét adja. Vö: Ibid, MS. 2.

Elvileg a tematikus filmek viszonylag nagy hatósugara a²⁸⁷ médiumon belül magával hozza a szükséges jellemzőket ahhoz, hogy egy színészen keresztül nyilvánosságot teremtsen egy adott témának. A láthatatlan cenzúra mechanizmusaival már láttuk, hogy a struktúra elsőbbsége milyen erővel működik itt, és megakadályozza a nyilvánosság tényleges kialakulását. Mivel a lehetőségek és az anti-intellektuális struktúra a beszélgetésben a legkifejezettebbek, ez a munka olyan stúdióműsorokra korlátozódik, amelyek alapeleme a beszélgetés.

Az esettanulmányok kiválasztása

Az esettanulmányokat tehát az elvégzett specifikációknak megfelelően elsősorban két kategorikus megkülönböztetés alapján kell kiválasztani: Természetük a meghívott vendégekkel zajló stúdióműsorok és a szellemi cselekvés ~~ajánló~~ hatókörük.²⁸⁸ Az előválasztás helyességének ellenőrzése érdekében ugyanebben a lépésben a két program közül az egyiket a lehető legnagyobb elérés, a másikat a nézőkkel szembeni lehető legnagyobb igény szerint kell kiválasztani. Ez megmutatja, hogy a hatótávolság csak egy a szellemi cselekvés számos alapja közül. Az argumentatív indoklással való kölcsönhatása elengedhetetlen ahhoz, hogy az intellektuális cselekvést megkülönböztessük a heteronóm hierarchikus szereplők véleményalkotásától. Mivel a duplikáció hatása az újságírói mezőn belül, annak belső logikája szerint, csak a televízióban kvótahatékony tartalmakat érinti, a műsorszámok elérhetősége mellette nélkülözhetetlen, mert csak így juthat el a szellemi tartalom a széles közönség középpontjába. A botrány, a botrány, amely egy értelmiségi történetsházhoz köthető, és amely a szakterületen belüli marginális pozícióból a társadalmi inter- restek epicentrumába emelheti, szétzilálja annak intellektuális hatását, hiszen a riport kényszerűen bekövetkező csonkulása csökkenti az argumentatív mivoltát.

²⁸⁷ Ez különösen igaz az olyan úgynevezett politikai beszélgetésekre, mint az "Anne Will" vagy a "Günther Jauch", amelyek gyakran több mint ötmillió nézőt érnek el.

²⁸⁸ A II. függelékben található a számunkra e kategóriák alapján figyelembe veendő szállítmányok listája.

a szórakoztatás céljára történő levezetés elveszett.²⁸⁹ A televízió strukturális mechanizmusai tehát különösen a hozzáférés akadályait jelentik, amelyek minimálisra csökkentik a szellemi cselekvési lehetőségeket: Ha a csökkentett kvótanyomás miatt lehetséges az érvelési mélység, a tartalom a kvótahatékonyabb műsorok javára távol marad a közvélemény középpontjától; ha pedig a strukturális kényszerekhez alkalmazkodva eljut oda, akkor a tömegek számára való alkalmasság biztosítása érdekében rövidítéssel és vulgarizálással megfosztják intellektuális alapjától.

Következésképpen két formátum különösen alkalmas arra, hogy ezeket az összefüggéseket bemutassa: A nagy visszhangot kiváltó tárgyalási forduló, ahogyan azt az úgynevezett politikai tárgyalások kínálják, és a párbeszéd, ahogyan azt mindenekelőtt az alacsony nézettségű műsorokban találjuk.²⁹⁰ Az itt használt esettanulmányok esetében e strukturális paraméterek mellett természetesen a tartalomnak legalább a szellemi cselekvés lehetőségét is fel kell kínálnia.

Ahogyan az várható volt, a német televízióban a potenciálisan intellektuális témák keresése nem minden nehézség nélkül történik: Ahhoz, hogy a Bourdieu-féle értelmetlenségek dzsungelében, a "vegyes üzenetek" dzsungelében kiszűrjük az egyetlen releváns politikai vagy társadalmi programon belül a potenciálisan intellektuális tartalmakat, alaposan meg kell vizsgálni a formátumok és műsorok sokaságát, amelyek minősége és relevanciája gyakran a tartalommal együtt ingadozik. Továbbá az értelmiség fogalmának itt vázolt definíciós követelményei nehezen egyeztethetők össze a politikai szórakoztatás fogalmával. De a tematikus napirend is megnehezíti a vállalkozást: Az európai kohézió

²⁸⁹ A botrányok közös jellemzője az is, hogy a médiatudósításon belül olyan konsonancia alakul ki, amelyben a tömegmédiá egyes szereplői egyöntetűen negatívan számolnak be a botrányba keveredett személyiségről, függetlenül szerkesztői irányvonaluktól. A botrány ambivalenciája ebből a szempontból is nyilvánvaló: bár a botrányba keveredett személyiség rövid időn belül fokozott médiafigyelmet kap, mégis egy sérelem hordozójának vagy megtestesítőjének tekintik, miközben az általa megvilágított társadalmi válságra való saját hivatkozása mint potenciális értelmiségi háttérbe szorul. Vö. Maurer, Marcus/Reinemann, Karsten: *Medieninhalte*, 142. o. .

²⁹⁰ A magas politikai tisztségviselőkkel készített egyéni interjúk viszonylag magas nézettségét, mint például a "Berlini riport" vegyes műsorokban, vagy az olyan beszédeket, mint a "Wort zum Sonntag" a "Das Erste" műsorában, nem lehet ide hozzátenni a fent tárgyalt szereplők funkcióinak problémájára való hivatkozással.

Az Európai Unió például, amelyet a vezető médiumok szerint az úgynevezett európai adósságválság fenyegetni látszik, olyan sokrétű kérdés, hogy viszonylag időigényes megérteni a radikális vagy rövidített-vulgáris nézőpontoktól eltekintve. Oszama bin Laden 2011-es, amerikai katonák által a pakisztáni Abbottababban elkövetett meggyilkolása például azért illene ebbe a témakörbe, mert sokkal közvetlenebbül utal társadalmunk feltételezett alapértékeire, például az élethez való feltétlen jogra. Ez az írás azonban több okból kifolyólag egy aktuális témára összpontosít.²⁹¹

Az itt említett megfontolások alapján a nagy elérésű politikai műsor kiválasztása az úgynevezett "Anne Will" című politikai talkshow-ra esett, a műsorra nem szokatlan vendégpanelben. A legkedvezőbb szerkezeti feltételekkel rendelkező műsornak a Margarete Mitscherlich haláláról szóló "scobel" különműsört választották.

Minőségi vizsgálati paraméterek

Az esettanulmányok elemzése általános mintát követ annak érdekében, hogy biztosítható legyen a közvetlen összehasonlíthatóság, és hogy általánosan érvényes megállapításokat lehessen tenni. Az ehhez szükséges eszközök természetesen minőségi jellegűek, és kifejezetten a televíziós médiumra szabottak. Ahhoz, hogy más médiumokban lehetséges szellemi tevékenységekre vagy tartalmakra vonatkozó kijelentéseket lehessen tenni, ezeket úgy kell kiigazítani, hogy azok megfeleljenek az egyes esetek sajátos hozzáférési lehetőségeinek és technikai lehetőségeinek.

²⁹¹ Ez kevésbé az olvasó saját tapasztalataira és emlékezeti horizontjára vonatkozik, mint inkább a szóban forgó műsorok tárolásának és megőrzésének jogalapjára, amelyet az egyes műsorszolgáltatók eltérően kezelnek. Ennek alapja a műsorszolgáltatók, a szerkesztőségek és a külső produkciós cégek közötti többszörös kapcsolat is. Például az ARD médiatár sűgóoldala szerint:

"A hang- és videotartalom kizárólag magáncélú felhasználásra szolgál. Az újraelosztás vagy kereskedelmi felhasználás nem engedélyezett. Minden jog fenntartva!" Lásd: <http://www.ardmediathek.de/hilfe>. További információ az esettanulmányokról a II. mellékletben található.

Műsor típusa és sugárzási ideje:

Annak érdekében, hogy az esettanulmányok nagyjából körülhatárolhatók legyenek, a formátum és a sugárzási idő szerint történik a felosztás, amelyből első, bár nem túl pontos következtetéseket lehet levonni a struktúrájukra vonatkozóan. Itt a lehetséges értelmiségi vagy a közvetített értelmiségi tartalmak hozzáférési pontjai kerülnek előtérbe. Ugyanakkor azt is nagyon könnyű lesz kimutatni, hogy még a közepes mélységű műsorok is egyértelműen kikerülnek a főműsoridős, azaz a legmagasabb átlagos nézettségű műsoridőből. Bár ebből nem lehet azt a következtetést levonni, hogy a műsoridő szükségszerűen távolodik a beszélgetés teljességének növekedésével, egy bizonyos tendencia megfigyelhető.

Általános vendégválasztás:

Először a vendégek általános kiválasztásának bemutatására kerül sor, hogy a műsort elhelyezzük a formátumon belül, és megkülönböztessük a többi műsortól. A következő kérdések merülnek fel: A kiválasztás általában inkább harmonikus, azaz egyhangú, vagy inkább konfliktusorientált? Milyen magas a tudomány, a politika, az újságírás, az üzleti élet és a kultúra egyes területeinek képviselőinek aránya? Megállapítható-e a program alapvető politikai irányultsága? Továbbá, milyen a "profik" és az első alkalommal érkező vendégek aránya? A kiválasztott program vendégeiről a későbbiekben részletesen beszámolunk. Ezen észrevételek alapján alapvetően megvitatható, hogy a program a hozzáférési lehetőségek, azaz a meghívási politika révén elvileg lehetővé teheti-e a szellemi tevékenységeket. Ide tartozik az olyan rögzített anyagok lejátszása is, amelyekben az emberek közvetlenül beszélnek, például előre felvett interjúk vagy nyilatkozatok. Ezeket ugyanezen tartalmi szempontok szerint értékelik, de már a tapasztalatok alapján is elmondható, hogy időtartamuk és terjedelmük messze elmarad a jelenlévő vendégek nyilatkozatai mögött, és ezért jelentőségük a szellemi tevékenységek szempontjából inkább marginális. A teljesség kedvéért azonban ezeket is figyelembe kell venni.

A program általános mechanikája:

Ez a program általános szervezésére és végrehajtására vonatkozik, úgyszólván a gépezetre, amely döntően meghatározza a program előrehaladását.

és független a tárgytól vagy a tartalomtól. A mechanika tehát azt a speciális struktúrát testesíti meg, amelynek abszolút elsőbbségét a tartalmi kommunikáció igényeivel szemben itt kell majd bizonyítani. E struktúra legerősebb formájaként először a műsor általános felépítését mutatjuk be, majd az egyes elemekre összpontosítunk, például a tiszta beszélgetésre fordított időre, a beszélgetéshez nem kapcsolódó elemekre, például videoklipekre vagy egyéb megszakításokra, beleértve a reklámokat is. Fontos lesz továbbá a program gyártási helyszíne is: Ide tartozik különösen a stúdiófelépítés, a lehetséges közönség és annak szerepe, de a körök mérete és az emberek elosztása a teremben, valamint a bevezető párbeszéd vagy interjúk és a különleges vendégek. Itt is előzetesen feltárhatók azok a feltételek, amelyek meghatározóak a program szellemi cselekvésre való alkalmassága szempontjából.

Általános témaválasztás:

A programban eddig tárgyalt tematikus tartalom rövid leírása. Ebből egy durva alapjellemzést kell meghatározni, amely lehetővé teszi a program általános alkalmasságára vonatkozó következtetések levonását a vizsgálatunk tárgyát képező programra vonatkozóan. Ide tartozik különösen az epizód- vagy műsorcímek megfogalmazása, valamint a politikai vagy mechanikus jellegzetességekre utaló esetleges jelzések, például az, hogy egy műsor már a címében is különösen ellentmondásos vagy ellenzéki tartalmat ígér-e.

Az adott program témaválasztása:

Az általános besorolást a konkrét küldetés tematikus értékelése követi, amelyben bemutatásra kerülnek azok a megfontolások, amelyek alapján a konkrét küldetés alkalmas a vizsgálatra. Itt elsősorban az intellektuális cselekvés számára konstitutív, potenciális egyetemes érték döntésekkel való tematikus kapcsolódási pontok állnak a középpontban.

Az egyedi program vendégei:

Bevezetésként az egyes vendégek pályafutásának, szakterületi hovatartozásának és politikai irányultságának rövid bemutatására, valamint a megjelenés esetleges szakmaiságának fokára kerül sor. A részvétel különleges formáira kell itt különös figyelmet fordítani, mint például az úgynevezett "érintettek kanapéja" vagy a nem résztvevők nyilatkozatainak bevonása vagy beillesztése.

feladó. Az előbbi a vitacsoport esetében különös figyelmet kap, mivel ez a konstelláció, mint látni fogjuk, objektíve a legkedvezőbb feltételeket kínálja az intellektuális cselekvéshez. Ezen a ponton a többi vendég számára is felmerül a kérdés, hogy melyikük, és milyen okokból kifolyólag a legvalószínűbb, vagy éppen nem alkalmas az intellektuális cselekvésre. Ezeket a hipotéziseket a vizsgálat során kell majd bizonyítani.

A konkrét küldetés mechanikája:

A konkrét mechanika azokat a szempontokat foglalja magában, amelyek az esettanulmányban közvetlenül bemutatathatók. Ezek közé tartozik különösen a vágások száma, az, hogy kiket és milyen gyakran mutatnak, a kameramunka és annak fókuszja, valamint a közjátékok vagy a beszélgetés egyéb mesterséges megszakításainak szerkezete és szándéka. Ebből egyértelműen kimutatható lesz, hogy a programon belül a struktúra elsőbbsége milyen irányba mutat. Ez lesz az alapja a program konkrét kritikájának, amelyre a többi kiemelendő hatás többsége épül.

A konkrét beszélgetési folyamat elemzése:

Ez a tanulmány fő része, és az előzetesen tárgyalt strukturális hatások hatásának bemutatására szolgál. Ez magában foglalja mind a tartalmat, mind a vita általános kultúráját, azaz azt, ahogyan a vendégek és a moderátorok egymással beszélgetnek. Ez különösen a felszólalási idő részletes elosztását foglalta magában, azt, hogy ki mikor és mennyi időre kap szót, hogyan épül fel a program tematikusan, és az egyes felszólalások hogyan vannak felépítve és elrendezve. Ez lehetővé teszi annak megállapítását, hogy esetleg "valóban hamisak" vagy "hamisak".

"hamis valódi" viták.²⁹² Ebben az összefüggésben különös figyelmet kell fordítani a moderátor szerepére, mivel a moderátor, mint a struktúra végrehajtója, közvetlen hatást gyakorol az eseményekre a felszólalási idő kiosztásával és a téma irányításával, kérdésekkel és közbevetésekkel. A moderátor szerepének manipulatív funkciója a lehetséges intellektuális cselekvésekre itt is kimutatható.

²⁹² S.o.

I. esettanulmány: "Anne Will"

Aszad hagyja, hogy gyerekeket öljenek - meddig akarjuk még nézni? , 06.06.2012, 22:45, Das Erste, 72:54 perc.

Miután ismertté vált a szíriai Homsz tartományban, Hula (más néven Al-Hula) városában történt mészárlás, amely az ellenzéki erők és a kormánycsapatok között zajló fegyveres konfliktus egyik fő helyszíne, Anne Will meghívott egy vitakörre a témában, amelynek alaphangját már a szuggesztív cím is jelezte. Nem utolsósorban az ellentmondásos téma miatt a panel viszonylag gyakran keveredett zűrzavarba, ami nem utolsósorban a szereplők közötti eltérő érvelési frontvonalakat jelezte. A téma elvileg tökéletesen alkalmas volt a szereplők intellektuális cselekvésére, de az egyes műsorelemek elemzése feltárja azokat az összetett mechanizmusokat, amelyek strukturálisan az útjában álltak.

Műsor típusa és sugárzási ideje:

Az "Anne Will" egy úgynevezett politikai talkshow, amelyet az ARD megbízásából a Will Media GmbH készít a Das Erste című műsor számára, az NDR szerkesztőségének vezetésével.²⁹³ A Will Media irányítása a műsorvezetőre hárul, ami nem szokatlan ebben a formátumban. A szerdai 22.45-ös időpont a formátumra jellemző²⁹⁴, de a korábbi vasárnap esti 21.45-ös, közvetlenül a "Tatort" utáni erős *felvezetőhöz képest*, amelyről a Willnek 2011 szeptemberében le kellett mondania a "Günther Jauch" indítása miatt, ez veszteség. Ez tükröződik Németország egykor legsikeresebb politikai programjának nézettségében is, amely most a második helyen áll a "Günther Jauch" mögött.²⁹⁵ Azonban ez lesz

²⁹³ Lásd: <http://daserste.ndr.de/annewill/redaktion/index.html>, lekérdezve 2012.06.12-én.

²⁹⁴ A "das Erste" és a ZDF aktuális politikai *beszélgetési formátumainak* áttekintése azt mutatja, hogy a műsorok többsége csak jóval 22 óra után kezdődik. Lásd még: DER SPIEGEL, 36/2011. szám, 151. o.

²⁹⁵ Az ARD pontos adatokat tesz közzé honlapján, de csak az előző napra vonatkozóan. Részletesebb adatokat a fizetős iparági szolgáltatások szolgáltatnak, ezért itt a sajtóelemzéseket használjuk. Vö. például: "ARD: Jauch trumps Vor-

azt mutatják, hogy a műsorsáv vagy a késői adásidő megváltoztatása nincs hatással a műsor irányultságára vagy alapvető szerkezetére, mint tájékoztató jellegű szórakoztatásra. A műsor ismétlései a fő csatornákon hiánypótló műsoridőben kerülnek adásba, például a következő nap éjszakáján, vagy főműsoridőben a digitális, speciális érdeklődésű csatornákon.²⁹⁶

Általános vendégválasztás:

Az "Anne Will" vitakör általában öt-hat vendégből és a moderátorból áll, kis eltérésekkel és különleges vendégekkel megerősítve a szabályt. A szereplők származási területe megfelel az újságírói területtel kapcsolatos feltételezéseknek: A témától függően a nemzeti és nemzetközi politikából, az újságírói szakmából, a kulturális termelés és a tudomány területéről érkeznek. A stúdióprogrammal kapcsolatos fenti feltételezések közül néhány azonban igaznak tűnik: Az "Anne Will" vendégspektrumát nagyrészt *bons ügyfelek* alkotják. Nemcsak a műsor vendégválasztása tűnik úgy, mintha a médiában már bizonyított szereplők egyfajta *medencéjéből* táplálkozna, hanem úgy tűnik, mintha bizonyos témákhoz mindig bizonyos szereplőket hívnának meg, ami alátámasztja a kötelező interjúpartnerekről szóló tézisünket. A későbbiek során erre elegendő bizonyíték fog kiderülni, nem utolsósorban a beszélgetés konkrét menetének elemzése és a vendégek háttérének közelebbi vizsgálata során.

A program általános mechanikája:

Klasszikus stúdióprogramként a beszélgetés egy központi galérián, a közönség előtt zajlik, amely vizuálisan is folyamatosan jelen van, sőt gyakran fókuszban van. Tulajdonképpen keretstábként működnek, mivel nem vesznek részt közvetlenül a programban, de nagyon gyakran szerepelnek. Ez lehetővé teszi azt a tézist, hogy a közönség reakcióinak bemutatásával a beszédekre adott reakciókkal a jelenlévők érzelmi lelkiállapotát közvetítik.

gängerin Anne Will - höhere Quoten", cikk a Digital fernsehen-en, itt: <http://www.digitalfernsehen.de/ARD-Jauch-uebertrumpft-Vorgaengerin-Anne-Will-hoehere-Quoten.85004.0.html>, lekérdezve 2012.06.12.

²⁹⁶ Lásd a program honlapját a következő címen: <http://daserste.ndr.de/annewill/annewill/index.html>, hozzáférés: 2012. 06. 12.

A cél az, hogy a hazai televíziónézők és a stúdióközönség bizonyos fokú közösséggé váljanak. Ez a különleges mechanizmus a beszélgetés résztvevői között is megfigyelhető, ami alátámasztja ezt a tézist. A kameramozgás másik hatása, hogy a néző állandóan új benyomások megjelenítésével vizuális szinten folyamatosan bevonja a nézőt. Ebből következik az a tézis, hogy az effajta foglalatosság a néző figyelmét a beszélgetés tartalmáról a keretező mellékésekre tereli, ami viszont az imént leírt érzelmi szórakoztató értéket hivatott növelni, hiszen nyilvánvalóan feltételezhető, hogy a csak mérsékelten érdeklődő néző kikapcsol, amikor a képsorok leállnak, mert érdektelenné válik vagy unatkozik. Ennek a hatásnak a működését a konkrét mechanika elemzése során fogjuk jobban megvilágítani.

A vendégek egyfajta nyitott félkörben helyezkednek el, ami lehetővé teszi, hogy a kamera több szögből, többé-kevésbé frontálisan rögzítse az egyes résztvevőket. Érdekes módon a beszélgetőpartnerek attitűdjeik szerint vannak csoportosítva, és a moderátor két oldalán helyezkednek el, aki egy központi, középső pozíciót foglal el. A konfrontatív konstellációból kiolvasható az érzelmi közvetítés és ezáltal az érzelmi közösséggé válás további szándéka: Az ellentétes álláspontok szembesítése megkönnyíti a néző számára, hogy tartalmilag és szimpátiában azonosuljon az egyik oldallal.

Különleges eset az úgynevezett "érintettek kanapéja", egy, a csoport többi részétől elkülönített ülőhely, ahol egy különleges vendég és a moderátor interjúszerű párbeszédet folytathat. Ezt a lehetőséget különböző módon használják ki; az esettanulmányban egy példát mutatunk be.

A műsor több interjúrészletre oszlik, amelyeket előre gyártott anyagok beillesztése keretez. Ezeknek a közjátékoknak a pontos száma, időtartama és helye változó, de mint alapvető elemek, ezek adják a műsor szerkezetét, a kvótaszorítás szempontjából bizonyos mértékig megkülönböztetik a műsort a hasonló formátumú, hasonló eszközökkel készült műsoroktól. Ezek az alapelemek a program témájától függetlenül szerepelnek, a program során a struktúra nyilvánvaló irányítóit jelentik, mivel a pozíciójuk és a bennük foglalt állítások már a program előtt meghatározásra kerülnek. A beszélgetés konkrét menetének elemzése során világossá válik, hogy milyen módon.

Hogy mennyire jelentenek rejtett cenzúrákat a szellemi tevékenységekkel kapcsolatban.

A beszélgetés résztvevői mögötti stúdiófelszerelés nem a közönséget mutatja, ahogy az a formátumra jellemző, hanem egy, a hírműsorokban használtakhoz hasonló képernyőfalból áll, amelyre általános mintákon mozgó optikai effekteket vetítenek. Egyrészt a színvilág biztosítja a program felismerhetőségét, másrészt a szemet akkor is lefoglalja, amikor a kamera rövid ideig nyugalomban van. Az, hogy milyen céllal történik ez a szisztematikus nyugtalanság, a konkrét mechanika vizsgálata során fog kiderülni.

Általános témaválasztás:

Az "Anne Will" témaválasztása egyértelműen a politikai-társadalmi területre esik, még akkor is, ha egyes témák politikai relevanciája egyértelműen jelzi, hogy a műsor középpontjában a szórakoztatás áll. Az ARD Mediathek tájékoztató szövege szerint "politikai folyamatok, gazdasági összefüggések és társadalmi tendenciák"²⁹⁷ a vitakörök tartalma. Ennek során a szerkesztők szándékosan polemizáló vagy bugyuta címekkel próbálnak feszült várakozást kelteni a célcsoportban. Ez megerősíteni látszik azt a tézisünket, hogy a televízió vágyik az események dramatizálására, nem utolsósorban azért, hogy a kevésbé releváns témákból fontosakat hozzon létre. A korábbi adások témáinak áttekintése, irányultság szerint rendezve, világosan mutatja ezt:

Politika:

2012.05.23.: "*Spar-Angie kontra Spend-François - az utolsó euró összecsapás?*"

2012.05. 16.: "*Röttgen kirúgása - Merkel kiesési harcban?*"

2012.05.09.: "*A görögök és a franciák leszavazzák a megszorításokat - Németország egyedül fizeti majd az eurózónát?*"

Társadalom/Kultúra

2012.05.30.: "*Futballisten vagy komplett idióta - mennyire kegyetlen a futball-Németország?*"

²⁹⁷ Lásd: <http://www.ardmediathek.de/sendung/anne-will?documentId=328454>, lekérdezve 2012.06.12-én.

2012.05.02.: "Hitler *"Mein Kampf"*-ja az osztályteremben - biztosan szabad még olvasni? "

2012.04.25.: "Árőrület a kútnál - hamarosan megfizethetetlen lesz az autózás? "

A bulvárszókincs hamar világossá teszi, hogy a műsor szerkezetén milyen erősen áthatja a szórakoztatást elősegítő érzelmességre való összpontosítás. Logikusan nincs politikai pozicionálás; a megfogalmazások úgy tűnik, hogy többnyire a vezető médiumok álláspontjaihoz, felháborodásaihoz vagy kérdéseikhez igazodnak, amelyeket a vendégek átvesznek és megvitatnak. A dolgok szemlélete az állampolgáré, következésképpen a nézőé, akinek feltételezett elvárásait és érdekeit célcsoport-vonatkozású megkülönböztető jegyként használják.

A jelenleg domináló európai adósságválság mellett időről időre szóba kerültek az arab világban zajló fegyveres konfliktusok is. Éppen ebben a belső-társadalmi konfliktusokról szóló, nem utolsósorban az érintett nemzetek alapértékeiért vívott vitás témakomplexumban mutatkozik meg a program szuggesztív irányultsága, mint például a témában:

2011.02.27.: "Terror, halottak, menekültek - ki állítja meg az örült Kadhafit? "

A nemzeti politikával ellentétben az álláspont semlegességét itt teljesen feladják; az előítélet szuggesztív alaphangja még erőteljesebben jelentkezik, mint a nemzeti kérdésekben.

Az egyedi program témaválasztása:

A szíriai konfliktusról szóló esettanulmányt több okból választottuk: Először is, a téma egy viszonylag aktuális és kortárs esemény, amely politikai szempontból is nagy jelentőséggel bír. A téma relevanciája és a formátum terjedelme kiválóan alkalmas lenne arra, hogy a vita résztvevői intellektuálisan cselekedjenek. Másodsor, a fegyveres konfliktus különböző szereplőinek szerepére és a legitimitás különböző megközelítéseire vonatkozó konkrét kérdés a szóban forgó nemzet alapvető értékeit érinti. Egy olyan külső nemzet állampolgáraiként, amely azonban elvileg képes beavatkozni

nemzet, a német polgárok is véleményt formálhatnak, hiszen az arab világban zajló konfliktusok alapvető kérdései és hatásai közvetve és közvetlenül érintik Európát. Így nemcsak a szíriai helyzetet, hanem Németország helyzetét illetően is elképzelhető lenne az intellektuális fellépés.

Az egyedi program vendégei:

A műsor vendégei elvileg mindannyian kapcsolódnak az adott témához, de a különböző származási területek és a vitaalap összetettsége miatt a frontok nem olyan egyértelműek, mint például a napi politikai témák esetében, amelyek vendégei általában valamely politikai párthoz vagy szervezethez való tartozásuk alapján besorolhatók. A vita résztvevőinek többsége az újságírói területről érkezik, ami bizonyos mértékig előrevetíti a beszélgetés menetét. A terület habitusának megfelelően nyilvánvalóvá válik, hogy ezek a szereplők elsősorban kommentáló és osztályozó, nem pedig érvelő álláspontot képviselnek.

A rövid áttekintés ezen a ponton arra szolgál, hogy értékelési alapot képezzen a beszélgetés konkrét menetének leírásához, valamint hogy bemutassa az adást megelőző hozzászólásaikat vagy cselekedeteiket, amelyek meghívás és szellemi cselekvés alapjául szolgálhatnak. A sorrend a program honlapjának a sorrendje, ami a programra nehezedő piaci nyomást jelzi: Úgy tűnik, hogy a listát a vendégek ismertségi és szakmai színvonala szerint rendezték el, szemben a semleges ábécé szerinti felsorolással.

Peter Scholl-Latour: A német-francia újságíró és publicista nem ismeretlen a német médiában. Az ARD, a ZDF, a WDR és a Stern szerkesztőjeként számos saját megbízatása mellett gyakori vendég és interjúpartner nemzetközi témákban. Politikai és biztonsági elemzései gyakran válnak bestsellerré, amelyeket szinte évente ad ki a kortárs eseményekről, legutóbb "*Arabiens Stunde der Wahrheit. Turbulencia Európa küszöbén*" című könyvét 2011-ben.²⁹⁸ A régió és kultúráinak széles körű ismerete a terület szakértőjévé teszi.

²⁹⁸ Scholl-Latour, Peter: *Arabiens Stunde der Wahrheit. Aufruhr an der Schwelle Europas*, Propyläen, Berlin, 2011.

Az, hogy ő potenciális értelmiségi, az ő esetében azonban különösen világosan megmutatkozik, hogy a struktúra, a moderátor formájában, milyen módon dolgozik a megközelítései ellen.

Theo Sommer: Az újságíró, a "*DIE ZEIT*" című hetilap korábbi kiadója és főszerkesztője az úgynevezett vezető média képviselőjeként lép fel a körben. Nincs más közvetlen kapcsolat a témával.

Michael Wolffsohn: A Bundeswehrhochschule für neue Geschichte professzoraként egyértelműen tudományos háttérrel rendelkezik, de a végrehajtó hatalom tagjaként aligha alkalmas arra, hogy politikai vagy államilag releváns sérelmeket jelentsen fel. Hivatása és katona múltja miatt Scholl-Latourral együtt a katonai értékelések "szakértőjeként" működik. Maga az általa propagált emberfelfogás fogja megmutatni, hogy milyen módon, szándékosan vagy akaratlanul, a hivatalos külpolitika ügynökeként jár el.

Huberta von Voss-Wittig: A politikában és újságírásban is jártas írónt és nagykövet feleségét azért hívták meg a műsorba, mert Asma al-Aszad szíriai elnök feleségéhez fordult.²⁹⁹ Christian Springerrel együtt az alternatív beavatkozás oldalára áll, távol a hivatalos politikától. A brit ENSZ-nagykövet feleségével együtt az interneten keresztül közzétett videós felhívásának médiáhatása azonban világosan mutatja az újságírói és a politikai terület közötti kapcsolatot is, hiszen a valóságot teremtő média eszközeivel próbál beavatkozni a politikába. A beszélgetés konkrét menetének elemzése során értékelni fogjuk az intellektualitását.

²⁹⁹ 2012. április 16-án a hozzájárulás egy petíció részeként jelent meg a YouTube videoportálon. A change.org portálon közzétett petíció 2012.05.15-i lezárásáig 37 714 aláírást ért el. Lásd: <http://www.change.org/petitions/asma-al-assad-call-for-peace-in-syria>, lekérdezve 2012.06.14-én.

Julian Reichelt: Sommerhez hasonlóan a háborús riporterként bemutatott újságíró is a vezető média képviselője; a "BILD" újság főriportereként végzett munkája miatt a műsorban a "ZEIT" szerkesztőjének médiapolitikai ellensúlyaként működik. Ugyanakkor az utóbbi években az arab konfliktusos régiókba tett utazásai és az ezzel kapcsolatos újságcikkek vendégnek minősítik őt.

Christian Springer: A kabaréművész különleges helyet foglal el a műsorban, hiszen a műsorvezetővel együtt nyitja meg a műsort, mint különleges vendég az "érintettek kanapéján", majd csatlakozik a szokásos beszélgető körhöz. Az "Orientshelfer e.V." nevű, saját maga által alapított segélyszervezetével maga is tevékenykedett Szíriában, ezért Voss-Wittiggel együtt a közvetlen alternatív beavatkozás álláspontját képviseli a vendégek kiválasztásában. Ugyanakkor Reichelt és Scholl-Latourral együtt a régióból származó, első kézből származó információkkal rendelkező riporterként is fellép.

A konkrét küldetés mechanikája:

A mechanika alapján ezen a ponton ki lehet dolgozni néhány olyan mechanizmust, amely a műsor szórakoztató értékét hivatott garantálni, függetlenül annak tartalmától. Ebből a célból először a program makroszerkezetét mutatjuk be, hogy azután foglalkozhassunk az egyes részletes elemekkel.

A program összesen 14 részből áll, amelyek felsorolása az időbélyegekkkel együtt a program szerkezetének áttekintését szolgálja, és az érvelés alapjául szolgál.

[0:00-1:07] A bevezető, amelyben egy *off-air hang* bejelenti a műsort, valamint a műsor témáját és vendégeit. Ezt követően a műsorvezető rövid bevezetővel köszönti a közönséget, és ismerteti a műsor témáját, majd az első stúdióvendég bemutatásával zárul.

[1:08-2:00] Az első videó bemutatja az első stúdióvendéget, Christian Springert és munkásságát.

[2:01-8:14] A beszélgetés első része, amelyben a moderátor és Springer az "érintettek kanapéján" ül.

[8:23-10:35] Második videó bevezető a szíriai helyzetről és a konfliktus legújabb politikai következményeiről.

[10:36-18:36] A beszélgetés második része a teljes vitakörben. [18:37-19:36] Harmadik videóintermezzo az internetes portálon folytatott blogbeszélgetéshez.

a műsornak a műsor rejtélyes címével kapcsolatban.

[19:37-30:07] A beszélgetés harmadik része a teljes fordulóban.

[30:08-32:03] Negyedik videóintermezzo, amely egy 2012.03.17-i berlini Assad-párti tüntetésről készült.

[32:04- 40:21] A beszélgetés negyedik része.

[40:22- 41:56] Ötödik videóintermezzo Voss-Wittig Asma al-Assadhoz intézett hívásáról. [41:57-55:11] A kerek beszélgetés ötödik része.

[55:12-56:00] Hatodik videoklip, amely összehasonlítja a szíriai és líbiai politikai-katonai helyzetet.

[56:01-1:12:11] A beszélgetés hatodik része.

[1:12:12-1:12:54] Will búcsúja és a kreditpontok.

Ezen áttekintés alapján a következő időbeosztások adódnak: A műsor bevezetésére és befejezésére 1:49 percet fordítanak, a közjátékok együttesen 7:20 percet tesznek ki, így a tiszta beszédidő 63:45 perc. Látható, hogy a 72:54 perces teljes játékidőnek összesen mintegy tíz százalékát fordítják a beszélgetéshez nem kapcsolódó elemekre; az eleje és a vége a közvetítés szükségessége és rövid teljes időtartamuk miatt itt nem kap nagyobb figyelmet. Mint látható, a beszélgetést rendszeres időközönként megszakítják a közjátékok, amelyek átlagosan tízpercenként fordulnak elő. Ily módon strukturálisan beavatkoznak a vitába, mivel nemcsak a résztvevők, hanem az otthoni nézők számára is megszakítják a vitát. Ez a jellegzetesség természetesen a beszélgetés tartalmát tekintve nagyobb mértékben válik nyilvánvalóvá, amint azt a későbbiekben a tartalomelemzés során bemutatjuk. A program tehát beszélgetési epizódok sorozatának formáját ölti, amelyeket időtartamukban és tartalmukban a beszélgetés idegen elemei határoznak meg; minden, a szereplőkből kiinduló potenciális intellektuális cselekvésnek előbb ezekkel a fix pontokkal kellene megállapodnia, ami elkerülhetetlenül engedményekhez vezetne. Ha a fennmaradó beszédidőt elosztjuk a műsor hat vendége között, körönként egy-két perc beszédidő marad mindegyikük számára. Ezek a beszédidők azonban egyenlőtlenül oszlanak el az egyes szegmenseken belül, ami nagyrészt az idő eloszlásának köszönhető.

A moderátor szóhasználata és célzott kérdései ehhez kapcsolódnak.

Az egyes mechanikai részleteket vizsgálva már az első másodperctől kezdve szemet szúr a vágások nagy száma, a kamera perspektívaváltásai. Értelemszerűen négy különböző kameraszöveget kell megkülönböztetni: A távoli felvétel, amelyen a stúdió nagy része, vagy legalábbis a teljes beszélgetőcsoport látható. A portré, amely egy személyt közeli, általában az arcra korlátozódó felvételen ábrázol. Itt különbséget kell tenni a beszélő személy, a beszélgetésben részt vevők, akik nem beszélnek, és a résztvevőhallgatók, jelen esetben a közönség portréja között. Mind a négy formánál megfigyelhető, hogy a kamera teljes leállása csak rövid ideig tart. A hosszú beállítás általában mozgó formában, vagy követéses felvételnként, vagy zoomoló mozgatként jelenik meg. A portréknál a mozgás hasonló, de a távolsági mozgás természetesen kisebb. Természetesen itt különbséget kell tenni a szükséges és a megrendezett mozgás között: Az a mozgás, amely a beszélő fókuszban tartására szolgál, más értékelési kritériumoknak van alávetve, mint az, amely képletesen szólva a beszéd áramlása mellett mozgásáramlást biztosít. A két forma viszonya egyenlőtlen: a megrendezett mozgás egyértelműen dominál, nem utolsósorban azért, mert a szélesvásznú televízió meghonosodása bizonyos mértékig szükségtelenné tette az egyéni portrék fókuszálását, hiszen a szereplők enyhe vízszintes mozgását nem kell a kamera mozgásával kompenzálni.

Megállapítható, hogy a nézőpont állandó nyugtalansága a feszültségkeltés, a dramaturgia vagy a szórakoztató dinamika célja miatt van. Hatása azonban messze túlmutat ezen: egyrészt a tartalomról a vizuális szintre irányítja a néző észlelését, másrészt az érzelmekre való összpontosítás a tartalom megváltozott értékeléséhez vezet a néző részéről. Az érvelő kijelentéshez egyre inkább csatlakoznak olyan értékelési kritériumok, amelyek a szereplő és a befogadó közötti látszólagos érzelmi közösségnek köszönhetőek.

A mozgás ezen hatásait tovább tisztázza a vágások magas száma, amit két példával lehet igazolni: Theo Sommer beszédében, amely 87 másodpercig tart, 22:51 perc és 24:18 perc között, a perspektíva 21 alkalommal változik, ami átlagosan

vágásonként alig több mint négy másodpercet eredményez. Míg Michael Wolffsohn 1:04:27 perctől 1:05:47 percig beszél, a kép 17-szer változik, ami hasonló, alig öt másodperces tartományban van. A fókusz időtartama a beszédtypustól függően változik: míg a beszélőt az átlagosnál hosszabb ideig mutatja, a kamera csak rövid ideig marad a többi résztvevőn, amikor a róluk készült portrékra vált. A hosszú beállítás ezzel szemben általában átlagos időtartamú, mivel az esetek többségében a beszélőre újból fókuszáló, követő beállításként használják. A kiválasztott példák azonban a rendezett beszélgetés ideális esetére vonatkoznak, hiszen itt a színpadi mozgás kerül előtérbe. Ha a beszélgetőpartnerek meglehetősen összevissza beszélnek, a kamera alkalmazkodik ehhez, és mindig arra próbál fókuszálni, aki látszólag a szót veszi át. Ennek az a természetes célja, hogy a néző a képi világon keresztül tisztán lássa, ki beszél; a kameraugrás a néző viselkedését szimulálja, mintha személyesen tenné. Példaként szolgál a 32:36 perc és 33:08 perc közötti 32 másodperc, amelyben a műsorvezető megpróbálja megállítani Scholl-Latour közbeszólásait Reichelt beszédében. A kamera 18-szor ugrik a rendetlenség e rövid szakaszában, ami vágásonként átlagosan majdnem két másodpercet jelent.

Eltekintve az ilyen kaotikus szekvenciáktól, amelyekben a kamera gyakran a szereplők egy részét helyezi a képbe, a vizuális jelenlét tekintetében a körök valamennyi résztvevője bizonyos fokú egyenlőséget mutat. Bár a műsor szerkezete természetesen befolyásolja a műsoron belüli megjelenésük időtartamát, mint például az "érintettek kanapéján" történő bemutatkozás, úgy tűnik, hogy egyik vendég sem kerül szándékosan a középpontból. Mivel a műsor zsűrije médiában jártas *bónusz ügyfelekből áll*, a moderátor is igyekszik nagyjából egyensúlyt teremteni a felszólalási idők tekintetében, de ez nem mindig sikerül neki, nem utolsósorban egyes vendégei jellege miatt. Ez a kísérlet a stúdióvendég és a műsorvezető közötti kölcsönös kapcsolatnak köszönhető: Ha egyrészt a potenciális stúdióvendégek kénytelenek a lehető legjobban alkalmazkodni a műsorstruktúrához annak érdekében, hogy továbbra is meghívást kapjanak a műsorokba, és így továbbra is jelen legyenek a médiában, akkor a szerkesztőségnek, amelyet a műsorvezető képvisel, és mindkettő együttesen a műsorstruktúra végrehajtója, ugyanígy alkalmazkodnia és működnie kell.

színészek, hogy ne veszélyeztessék a műsor szórakoztató értékét a célcsoport számára, és ezáltal a nézettséget.

A *helyszínnel kapcsolatban* itt kell megemlíteni, hogy a vendégek csoporton belüli elhelyezkedése a szokásosnál tisztázatlanabb, ami a téma összetettségéből adódhat. Mivel, mint látni fogjuk, a vita résztvevői gyakran még a vita legalapvetőbb elveiben sem értenek egyet, nehéz őket érvelési stratégiáik szerint elhelyezni. A megközelítésük sokszínűsége azonban a politikai véleménykülönbség nagy részét lefedi, ami ebben az összefüggésben a program javára írható.

A konkrét beszélgetési folyamat elemzése:

A beszélgetés egyes szakaszainak intellektuális potenciálját vizsgálva a könnyebb áttekinthetőség kedvéért viszonylag kronologikusan haladunk előre. A műsor legeleje különlegességnek számít a beszélgetés során, mivel az első vendég, Christian Springer bemutatkozó videófelvételen keresztül ismerteti a Szíriában végzett humanitárius segélyezési munkáját. Ezt követi egy második különleges elem, a moderátor és Springer közötti párbeszéd az "érintettek kanapéján", miközben a többi vendég a tényleges vitakörben várakozik. Itt válik nyilvánvalóvá ennek a színpadi elemnek a sokoldalúsága: ha általában arra használják, hogy a kevés vagy semmilyen médiatapasztalattal nem rendelkező, de a program szempontjából releváns egyéni vendégeknek teret biztosítsanak a beszélgetéshez anélkül, hogy ki lennének téve a vitakör mechanizmusainak, itt az a cél, hogy a Springer riporttartalmának külön helyet biztosítson. Ha megnézzük az elhangzottak tartalmát, kiderül ennek oka. A műsor címével analóg módon, amely a nézőre érzelmi hatást kíván gyakorolni, a Springer által a konfliktusövezetből közvetített szenvedésről és borzalomról szóló beszámolók is működnek. Ehhez illeszkedik Springer hangja, amely szomorúan tudósít anélkül, hogy mesterkéltnek tűnne. Beszámol arról, hogy a Nyugat által ígért segélyek hogyan szívárognak be a helyi struktúrákba:

[5:26] "[...] összegyűjtik egymás között az összes kis segélyszervezetet, és amit mi csinálunk, hogy kettesével megyünk valahova, az tulajdonképpen nem megengedett, de szükséges. Mert amikor ott voltam az emberekkel, és azt kérdeztem, hogy "mi történt", például a német segélyek tekintetében, mert Németország is azt mondta, hogy vannak

ötmillió eurós segélyt a szíriai menekülteknek, "mit kaptál?". "Hogy érted ezt?" "Nos, miből élsz? Mi van ott...?"

"Igen... a jordániaiak, vagy Libanonban a libanoniak?" ...Nem, semmi. Magánügynök. Magán segítség néhány iszlám szervezettől, egy kicsit Katarból, egy kicsit innen. Jordánia északi részén a pri- vátusok házakkal, pincelakásokkal látják el az embereket, láttunk már mindent, Libanonban pedig a szíriai határon, az emberek az aknák területén alszanak".

Az érzelmi szintre is hatással vannak a megfogalmazásai, amelyeket ő maga választott meg jó lelkiismerettel, de a szerkesztők és a műsorvezető szándékosan így helyezték el a műsorban. A színész maga is kötve van tehát a műsor struktúrájához; más gondolatok bemutatása nem lehetséges a műsorvezető általi irányítás és az előkészített közjátékok miatt. Ahhoz, hogy egy ilyen koncepció működjön, a műsort megelőzően előzetes megbeszéléseket kell tartani, hogy a vendég mondanivalója illeszkedjen az előre meghatározott sémába, ahol az intellektualitást a stúdióműsorról szóló részben leírt mechanizmusok segítségével akadályozzák meg. Itt is példaértékű a szíriai érintettek reakcióinak leírása a műsorvezető azon kérdésére, hogy miről számolnak be a menekültek:

[6:41] *"Ó, Mrs Will, ez nagyon megható. Nem mondanak semmit. Jövünk... képzeld el, hogy hirtelen egy vadidegen kopogtat az ajtódon, és hoz neked valamit. És mi történik a menekültekkel? Teát kínálnak nekünk az egyetlen megmaradt pohárból [...]. "*

Springer személyes tudósításain keresztül a hazai tévénezők számára is kézzelfoghatóvá válik a helyzet, ahogyan az érzelmekről beszél. Kritikai szempontból természetesen a munkáját valódi jótékonyági cselekedetnek kell tekinteni, ami szintén kritikán aluli, de a műsorban való megjelenésének funkciója, az általa játszott szerep nyilvánvaló. Lényegtelen, hogy Springer kapta-e ezt a szerepet, vagy ő maga játssza, végső soron egy olyan produkció része, amelyet itt kell feltárni. Ez már a program makroszerkezetéből is bizonyítható.

A Christian Springer és Anne Will műsorvezető közötti párbeszédet egy másik videoklip követi, amely a jelenlegi helyzetet mutatja be a be-

A film a fegyveres konfliktusra összpontosít a program szempontjából meghatározó esemény, az al-hulai mészárlás alapján. Az elkészítés módja ismét világossá teszi, hogy a műsor és a néző közötti érzelmi kapcsolat egyértelműen előtérbe kerül. Ez a normakövető reprezentáció szintjén keresztül működik: Azzal, hogy a videó elemei megfelelnek a társadalom egészének látszólagos értékkonvencióit tükröző kollektív konnotációknak, kísérletet tesznek arra, hogy a nézőt érzelmek útján kössék a programhoz. Ez nem jelent mást, mint azt, hogy a szórakoztató célú úgynevezett "közhelyek" segítségével a nézők egymás közötti és a mutatott dolgok közösségiesítése elfogadott közvéleményként épül fel. A valóságról alkotott kép kihagyja a vitákat, hogy a nézők ne ijedjenek meg, mielőtt a vitán belüli vélemények sokfélesége lehetővé tenné, hogy állást foglaljanak. Ugyanakkor ez már előre meghatározza az események értékelésének keretét, amelynek felépítését részletesen meg kell vizsgálni. Az adást megelőző hét eseményei rendkívül drámai módon kerülnek bemutatásra az adott lejátszóban. A néző szeme számára a vizuális szinten a Merz-Benz által diagnosztizált médiumon keresztül a valóság konstitúciójának megfelelően egy jelentéskörnyezet jön létre. A lejátszó első részében az utcai harcokról készült elmosódott mobiltelefonos felvételeket Asszad szíriai elnökről készült állóképekhez csatolják, amelyeket aztán nyilvánvaló civil áldozatokról készült amatőr felvételek követnek. Ezeket a jeleneteket zene és egy *off-screen hang* kíséri, ami a nem érintett nézőt arra készíti, hogy értelmet adjon a vizuális szintnek. A produkciót az érzelmekre és a drámaiságra tervezték: A horrorfilmekhez hasonló hangok a felvételek részben létező eredeti hangzására helyeződnek rá, olyan gomolygó hangfestésként, amely alapvető feszültségérzetet kelt. Ehhez társul egy narrátor hangja, amely rövid, hangsúlyos mondatokban mutatja be a szerkesztőség álláspontját az eseményekről:

[8:22] "15 hónapja erőszak Szíriában. Egy despota a saját népe ellen. "

Ahogy a kamera a mozdulat vége felé a szíriai elnök portréképére mozdul, a háttérzene felcsendül egy

hangulatos, felemelő hang, amelyet filmekben gyakran használnak a "gonosz" jelenlétének hangsúlyozására. És tovább:

[8:33] "*Az ENSZ több mint 10.000 halottról beszél. A világ pedig hozzászokik a bizonytalan, bizonytalan internetes videókhöz, nézi, tárgyal, várakozik.*"

A kijelentés utolsó részét a beszélő ismét kijózanító, szinte szemrehányó módon mondja el. A megfogalmazás és a beszédmód már előrevetíti azt, ami a szerkesztők szerint az erkölcsileg helyes reakció kell, hogy legyen, nevezetesen a katonai beavatkozás, ahogyan azt már a műsor címe is jelzi. A felszólaló ezután az Al-Hula mészárlásról beszél:

[8:48] "*Al-Hula, a múlt héten. Vértürdő. Több mint 100 halott, köztük sok gyermek.*"

Ezt követi egy felvétel, amelyen egy férfi, aki néhány gyermek holtteste fölé hajolva a következő szavakkal fordít:

[9:02] "*Kegyetlen büntett. Ezért kizárólag az Aszad-rezsim a felelős. Mit csináltak a gyerekek?*"

A hangszóró folytatja:

[9:08] "*Az Al-Hula mészárlás, megfordítja a helyzetet? A képek ereje képes felrázni a dolgokat, ahogyan 1969-ben is tette.*"

A My Lai-i mészárlásról készült felvételek következnek, majd egy újabb összehasonlítás a srebrenicai mészárlással, ahol az előadó rámutat, hogy mindkét esetben a médiamegjelenések vezettek a közvélemény megváltozásához, és az utóbbi esetben a nemzetközi csapatok beavatkozásához. Mindkét esetben nemcsak az áldozatok, hanem az elkövetők is megjelennek, az első esetben egy amerikai katona, a második esetben a szerb Mladić tábornok. Ezután a játékos visszatér Assad személyéhez, aki a

ily módon egy sorba kerül az elkövetőkkel, amelyben már szerepel a bűncselekményért való elítélés.

[9:40] *"És Al-Hula? A szíriai elnök elhárít minden felelősséget, terroristákat hibáztat, hagyja magát ünnepelni. "*

Az utolsó részt olyan képek támasztják alá, amelyeken Aszad a parlamentben integet, miközben a képviselők éljenzik őt. A valóság megteremtése ezen a ponton nyilvánvaló: úgy tűnik, mintha Aszadot ünnepelnék a parlamentben a saját polgári lakossága elleni tetteiért. A nézőnek el kell fogadnia ezt a jelentéskörnyezetet, még akkor is, ha a képek teljesen más kontextusban készültek. Ezen a ponton nem az a kérdés, hogy a viszonylag zavaros konfliktusban végül is melyik csoport felelős a civilek megöléséért, mint az a beszélgetés során kiderül, hanem a jelentés indukciójának, a valóság megteremtésének a mechanikája, amelyet a nézőnek a médium egyoldalú, passzív közlésén keresztül kell igaznak vennie. A helyzet ilyen, a néző számára a személyes távolság miatt idegen, a műsor struktúráját döntően meghatározó nézőpont-meghatározása alapján a műsor egyes szereplői számára nagyon nehézé válik a műsorból való kivonulás vagy az ellene való felszólalás, ahogyan azt a Scholl-Latour példáján is látni fogjuk. A közjáték további részében a nemzetközi és a német politika és az erőszak megszüntetésére irányuló stratégiáik kerülnek megvitatásra, bár az értékelések intenzitása nem csökken. Például Aszad diplomáciai kapcsolataival kapcsolatban azt írja:

[9:49] *"De nemzetközileg elszigetelt, kivéve néhány szövetségest, mint Kína és Oroszország. "*

Arról nem esik szó, hogy fontos szövetségesei vannak a térségben, például Irán vagy a viszonylag demokratikusan megválasztott líbiai Hezbollah. Emellett Oroszország és Kína az ENSZ Biztonsági Tanácsában betöltött befolyásuk révén erős partnerek, és az Aszadnak nyújtott támogatásuk, amely saját érdekeikből fakad, további viták tárgyát képezi majd. A konfliktussal kapcsolatos amerikai, német és francia álláspontok rövid ismertetése után a narrátor hangja az itt bemutatott bizonyítékokat közel-

a retorikai kérdés, hogy a nemzetközi közösségnek be kell-e avatkoznia a konfliktusba.

[10:18] *"Szükség van-e a nemzetközi közösség beavatkozására Szíriában?"*

Emellett az ENSZ szíriai konfliktusért közvetlenül felelős személyei is megjelennek, Kofi Annan mint közvetlen közvetítő és Robert Mood norvég tábornok, az ENSZ megfigyelő missziójának vezetője. A film egy olyan rendezői trükkkel zárul, amely a kérdésre adott választ előrevetíti, és a következő beszélgetéskörbe vezet át azzal, hogy a stúdióvendég Julian Reichelt véleményét idézi a "Szíria" interjúban tett nyilatkozataiban.

A "BILD" újság bemutatásra kerül:

[10:24] *"Vendégünk, Julian Reichelt követeli: "Az ENSZ-nek meg kell állítania Assadot. Itt az ideje, hogy minden erőnkkel fellépjünk a szíriai rezsím gyilkos csapatai ellen.""*

Ez a kijelentés nyitja meg a beszélgetés körét, miközben a kamera a hosszú beállításból a körre mozdul, amely most már az előző egyéni Springer vendéget is tartalmazza. A megfigyelték alapján látható, hogy a vitakör tényleges megnyitása már számos szerkezeti és tartalmi előfeltételezésnek van alávetve, amelyeket a továbbiakban a további megszakítások tovább erősítenek. Egy értékkel kapcsolatos probléma érvekkel alátámasztott bemutatása egy-egy szereplő részéről tehát csak az itt már meghatározott szempontok keretein belül lehetséges, mivel az itt felvetett közhelyektől eltérő előadásoknak már nincs helye, nem utolsósorban a korlátozott felszólalási idő miatt. Ez alátámasztja tézisünket, miszerint a struktúra elsőbbsége túlnyomórészt szemben áll az intellektuális cselekvéssel. A program további részében a videós betétek mellett most a többi szerkezeti szintet is megvizsgáljuk. A nem sokkal később következő Scholl-Latour-beszéd is erre ad lehetőséget, hiszen nemcsak az értékalapú kritika elfojtását mutatja be, ami intellektuális aktusra utalhat, hanem kifejezetten a moderátor szerepét is. Kérdése már tartalmaz egy további értékkel kapcsolatos

Az eredmény egy új valóság, amely a média által teremtett valóság *köznapi értelméből* merít:

[Scholl-Latour úr, miért nem ért egyet velem, és miért nem mondja azt, hogy katonai lépéseket kell tenni Aszad ellen, még akkor is, ha a Nyugat őt tartja felelősnek a bűncselekményekért? "

Lehet, hogy a nyugati politikusok korábban bemutatott nyilatkozataira utal, de nem szabad elfelejteni, hogy ők maguk is gyakran a médiából tájékozódnak, és hogy ez egy rövid válogatás a szerkesztők által készített nyilatkozatokból. Az interjúalany Scholl-Latour nem válaszol közvetlenül a kérdésre, hanem először megemlíti az eredetileg meghívott vendéget, Jürgen Todenhöfert, aki nem akart részt venni a beszélgetésen, mert a program címe túl vaskos volt. Ezzel megtöri a műsor tervezett mechanikáját, amelyre a műsorvezető által végrehajtott reakció következik:

[11:39] "Először is szeretném megemlíteni, hogy Todenhöfer úr, akit meghívtak ide, a műsor ostoba címe miatt... jó, hogy végre valaki foglalkozik Szíriával, és nem csak a Stuttgart 21-gyel, de ennek a műsornak a címe persze megelőlegezés, elítélés és rosszindulatú megfogalmazás. "

Ezen a ponton a moderátor félbeszakítja, aki felhívja a figyelmét, hogy ez a vita egy későbbi szakaszának témája lesz. A nő azonban nem ragadja el tőle a szót, hanem észrevéve a tervezett szerkezetnek tett engedményét, mosolyogva néz el mellette, és hagyja, hogy folytassa. Megjegyzendő, hogy a beszélgetés további folyamán nem tér vissza a szó a potenciális vendég Todenhöferre, illetve a műsor címére, hanem ezt egy előkészített videolejátszó váltja fel. A műsorvezető megjegyzése inkább szerkezeti korrekció, amelynek célja feleslegessé teszi a megvalósítását. A legtöbb néző, aki otthon nézi az interjút, valószínűleg úgysem fog emlékezni rá. Ezt követően Scholl-Latour folytatja:

[12:03] *"Nem tagadom, hogy mézárások történnek, de a tanúvallomások nagyon egyoldalúak, és nézzék meg, mivé vált Líbia, nem igaz, ahol... teljes a káosz jelenleg, nem igaz. Az emberek egymást mézárólják, a tegnapi szabadságharcosok ugyanolyan rosszul viselkednek, mint Kadhafi csapatai, és Kadhafi nem csak egy golyót kapott a fejébe, amit alapvetően mindannyian szeretünk volna, amit már sokkal korábban is megkaphatott volna, de akkor még a Nyugat felkarolta, hanem megkínózták és megdöntötték. Ezek a szabadságharcosok módszerei. Nem kellene ilyen szörnyen egyoldalúan fekete-fehérről beszélni, és nem szabadna elfelejteni, hogy a libanoni polgárháború 15 évig tartott; és az amerikaiak nem fognak beavatkozni, már Líbiában is nagyon visszafogottak voltak, és [ott] a franciák és az angolok viselték a fő terhet, ami jól működött, csak a végén elfogyott a lőszer, és az amerikaiak nélkül rosszul sülték volna el a dolgok. "*

Ebből is látszik, hogy Scholl-Latour nagyon jól tudta a műsorvezető kérdésének irányát, de válaszában nem zárkózik el attól, hogy ismét kitérjen a cím egyoldalúságára, és a 2011-es líbiai puccs során történt nyugati beavatkozás tapasztalataiból vett erőteljes érvekkel támasztja alá állításait. Ily módon egyrészt a műsor szerkezete ellen lázad, amikor először is megzavarja a tervezett menetet, és nem enged az egyoldalú szerkesztői véleménynek, másrészt pedig vendégként elég profi ahhoz, hogy felismerje a műsorvezető rejtett fenyegetését, hogy elvágja őt, és így visszakerüljön a vita keretébe. Ezen a ponton válik világossá, hogy a műsor szerkezete milyen módon hat antintellektuálisan: ha egy vendég mondanivalója kilóg a beszélgetés előre megtervezett menetéből, akkor szankcionálják, ami egy olyan argumentatív szabadsághiányba taszítja, ami végső soron a műsor szórakoztató jellegű irányultságából fakad. A következő példákból kiderül, hogy különösen Scholl-Latourt gyakran megakadályozzák az ilyen szankciók abban, hogy a vitát a szerkesztői véleménytől eltérő perspektívába helyezze. Amikor például Christian Reichelt később a fiatal, technikailag képzett emberek és az olyan internetes platformok állítólagos fontosságáról beszél, mint a "Facebook", Scholl-Latour közbeszól:

[13:25] *"Egyáltalán nem számít, a Facebook. "*

Reichelt ezután megpróbálja még jobban kifejtetni, hogy az ilyen kommunikációs eszközökhöz való hozzáférés lehetősége a társadalmi felszabadulás mutatójaként értékelendő.

[13:27] *"Igen, szerintem ez is szerepet játszik. Látom, hogy ezeknek az embereknek új szabadságérzete van, hogy ezek az emberek ..."*

Ezen a ponton Scholl-Latour szakítja félbe, aki nyilvánvalóan értelmetlennek tartja ezt a kijelentést, és későbbi nyilatkozatában is tud érveket felsorakoztatni mellette:

[13:34] *"Az iszlám erők... az új erős ember ott Abdel Hakim Balhaj, és ezek nem azok a srácok, akik a Facebookon játszanak, ahogy Kairóban is megmutatkozott, ők egyáltalán nem játszanak szerepet, ők dilettánsok. Nem igaz, hogy a forradalomhoz gengszterek és gengszterek kellenek, és nem akármilyen fiatalok, idealisták, akik, hogy is mondjam, barátokat szereznek egymásnak a Facebookon keresztül? "*

Világossá válik, hogy a vita tervezett menete nem konfliktusmentes. Különbséget kell azonban tenni a beszélgetőpartnerek közötti konfliktusok, valamint a vendég és a beszélgetés menete közötti konfliktusok között. Míg az előbbieket, ahogyan az elméletben szerepel³⁰⁰, a nézők szórakoztatása érdekében tűrik, az utóbbiakat azért akadályozzák meg, hogy ne veszélyeztessék éppen ezt a szórakoztatást. Ez mutatja a műsorvezető ügyességét, aki az arckifejezésével egyfajta szimpatikus hitelességet teremt azáltal, hogy barátságos mosollyal támasztja alá a vendégek megrovását. ~~Ez~~ karizmatikusan öltözteti magára a műsorstruktúra végrehajtó szerepét, amelyet már a moderátor, moderáló és rendező kifejezések, valamint a *talkmaster* angol szinonimája is tartalmaz. A kritika célja nem az, hogy megkérdőjelezze a moderátori szerep szükségességét a működő beszélgetés menetéért való felelősségében, hanem az, hogy megmutassa, milyen módon lehet a moderátori szerep struktúrája, amely önmagában is ellentétes az intellektuális cselekvéssel, a beszélgetés alapjául használni.

³⁰⁰ Lásd például Wolfgang Herle kijelentéseit a televíziós gyártás értelmiségellenes zárómechanizmusairól szóló fejezetben, 262. lábjegyzet.

program végrehajtása. Szerepének szükségességét és kényszerűségét egyaránt jól példázza az a részlet, amelyben Will megszakít egy kuszasággá fajult szóváltást, hogy egyúttal átvezessen egy videós közjátékba, amely cezúraként és a beszélgetés átirányításaként szolgál. Scholl-Latour a konfliktus vallási dimenziójával foglalkozó beszéde végén először közbeszól:

[17:50] *"Tehát a kérdés továbbra is az, Scholl-Latour úr, hogy ki mellé áll? Szeretnék itt közbeszólni, és az ön által említett címet venném elő, nevezetesen: "Aszad hagyja, hogy gyerekeket öljenek meg". Valójában azt kell mondanunk, hogy ritkán váltott ki ilyen élénk vitát egy-egy címünk. Jürgen Todenhöfer, akit meghívtunk, aztán megírta nekünk, egyébként egy nagyon kedves e-mailben, hogy ő nem... [Scholl-Latour hallatszik a háttérben] hogy ő nem fogja ezt... [Springer beszélni kezd] Springer úr, befejezhetem egy pillanatra, különben nem jutunk el a lényegre, tulajdonképpen. Szóval: Todenhöfer úr egyébként azt mondta, hogy nem érzi jól magát a címben, de szívesen visszajönne máskor is... [Scholl-Latour beszélni kezd] Nem probléma. De a címünk elkötelezett vitát váltott ki itt a blogon. "*

Scholl-Latour még mindig beszél a háttérben, de a következő közjáték megszakítja. Ez a műsor internetes fórumáról származó idézeteket mutat be, amelyek különböző véleményeket képviselnek Aszad szerepéről és az eseményekről, és amelyeket egy képernyőn kívüli *hang* olvas fel. Míg egyesek eléggé kritikusak a műsor címével kapcsolatban, és Scholl-Latourhoz hasonlóan rámutatnak, hogy nincs bizonyíték arra, hogy Aszad közvetlenül felelős az al-Hulában történt mészárlásért, mások inkább a Nyugat felelősségét célozzák meg az erőszak megállításában. A szerkesztők nem véletlenszerűen, a meghívottak által a panelben képviselt álláspontok alapján választanak. Úgy tűnik, hogy a szerkesztők stratégiája az, hogy a vitát a műsor relevanciája mellett szóló érvként használják fel, hogy előnyre tegyenek szert a többi beszélgetési formátummal folytatott versenyben. Erről árulkodik a program internetes felületén álnéven közzétett, olykor igen polemikus hangvétellű laikus vélemények kiválasztása és bemutatása is. Egy másik trükk aztán minden további kritikát feleslegessé tesz azzal, hogy a cím legitimitását ahhoz a kérdéshez kapcsolja, hogy a szíriai elnök most már "ember"-e.

felelős lehet-e az eseményekért vagy sem. Ez a vita két szintjét, egyrészt a szíriai eseményeket, másrészt a címben szereplő spekulatív bulvárstílust egyetlen helyzeti kérdéssé redukálja. Ez egyben legitimálja a moderátor beavatkozását Scholl-Latour fentebb idézett első felszólalásába, amely a program címével foglalkozott, azzal, hogy a továbbiakban a vitát Aszad felelősségének kérdése felé tereli. A műsor címében foglalt álláspont alátámasztására Michael Wolffsohnt idézi "szakértőként", aki most állítólag Aszad szerepét értékeli a közönség számára. Meg kell jegyezni, hogy bár a kérdését semlegesen teszi fel, bizonyos mértékig már előre tudja a következő kijelentést.

[19:37] *"Wolffsohn úr, mi most Assad? Aszad a despota, aki brutális háborút folytat népe ellen, vagy egy elnök, aki megvédi népét?"*

Erre az utóbbi válaszol:

[19:47] *"Szóval erről nem igazán lehet vitatkozni, Aszad nem engedi, hogy több mint egy év óta először mérsárolják le a népét [...]."*

Wolffsohn szempontjából ez tulajdonképpen a program címének legitimációját adja. További megjegyzései az ál-értelmiség első jelenségét is felfedik, amelyet az a fajta "ex-perzek" testesít meg, akinek Wolffsohn itt megfelelően bemutatkozik. A külső hatalmak szíriai beavatkozásának kérdésében az emberiség alapvető értékére hivatkozik, amelynek konnotációja azonban, ahogyan az várható volt, egy katonai doktrínából ered.

[20:21] *"[...] röviden: Aszad, és ezt nem kell, hogy a bloggerek vagy bárki más elmondja nekünk, egy diktátor, aki kegyetlenül a saját népe ellen cselekszik. És akkor nem csak az a kérdés, hogy kinek a pártjára állunk, mert ez a szavakról szól, hanem a gyakorolt vagy csak megfogalmazott emberség kérdése. Ha tehát a frázisokon túli emberiségre gondolok, akkor a talk show-kon túl is tennünk kell valamit. Hogy ez az ENSZ-e, az vitatható; a németek többségével ellentétben én nem tartom az ENSZ-t erkölcsi intézménynek, és az olyan de facto igazságtalan államok, mint Oroszország vagy az Egyesült Államok zöld utat adnak, nem erkölcsi intézmény."*

Kína ott sem adna erkölcsöt, de elvileg: az emberiség felajánlja, hogy beavatkozik, és egy dologban nem értek egyet Önnel, kedves Scholl-Latour úr, természetesen a pestis és a kolera között kell választani. Amit Egyiptomban tapasztalunk, oké, Mubarak elment, de legalább Mubarak hosszú békés időszakot élt meg. [Kadhafi. A pestis és a kolera között. De akkor megint az a kérdés, hogy az emberség nem vonatkozik-e az iszlám radikális követőire is? Tudatos, gyakorló zsidóként, aki Izraelben született, azt mondom, hogy az emberség természetesen az iszlámistákra is vonatkozik, és remélem, naivan, valószínűleg naivan, hogy ha segítünk, és nem ENSZ-erőt javasolnék, hanem egy Törökország által vezetett kontingenst, arab csapatokkal kiegészítve, hogy akkor talán, talán a szíriai kétségbeesett, iszlamizmusra hajlamos polgárok körében is felmerülne a lehetőség, hogy bennünket, azaz a nyugati világot ne csak frázispuffogatóknak tekintsék, hanem olyanoknak, akik a szavakat tettekre is váltják."

Wolffsohn ál-intellektualitása itt több szinten is megmutatkozik, ezért példamutató érvelését a kiindulóponttól a kon- szekvenciáig nyomon követjük. Az értelmiség itt szorgalmazott koncepciójának megfelelően először is néhány kongruens elem jelenik meg, mindenekelőtt a válság, amelyre utal: Aszadnak a polgári lakossággal szembeni erőszakos fellépése, amely szerinte túrhetetlen. Ezt követően a beavatkozás kérdését a német társadalom egy közösen osztott alapértékével, az emberség eszméjével kapcsolja össze, amely a maga jelentésében a felebaráti szeretet keresztény alapértékéből ered. A "gyakorlott emberség" melletti alapvető érték döntés alapján most levezeti a cselekvés előfeltételét, amelynek megvalósításához egy argumentatíván meggyőző stratégiai megközelítést is bemutat. Ugyanakkor rámutat az alapérték egyetemességére, különös hangsúlyt fektetve saját háttérére, amely történelmileg összefonódott a konfliktus aspektusaival. Érvelése vége felé eljut arra, hogy a felvetett irányvonal egy lehetséges kimeneteléről beszéljen, ami viszont a nyugati politika kollektívnek tekintett integritásának eszményére mutat rá. Mindez egy nagy horderejű adás keretében történik, amelyet más médiumok is befogadnak.

Közelebbről megvizsgálva azonban feltárul ennek a látszólag intellektuális megközelítésnek néhány alapvető gyengesége, amelyek az érvelés különböző szintjeire is vonatkoznak. Először is, az ar-

Bár az érvelés alapja, Aszadnak a polgári lakossággal szembeni erőszakos fellépése, a beszélgetés menetéből ítélve korántsem olyan egyértelmű, mint ahogyan azt bemutatja, hiszen nyilvánvalóan sokkal inkább egy polgárháborúról van szó, amelyben számos érdekcsoport vesz részt. Aszad szerepét félretéve, egy másik probléma is fennmarad: a legitimitáció alapjaként felhozott "gyakorolt emberség" közelebbről megvizsgálva kiderül, hogy valami egészen más, mint az univerzalizisztikusan konnotált szókészlet, mint amire itt használják. Bizonyos értelemben abszurd, hogy egy erőszakos konfliktus végét az ellenségeskedések tömeges fokozásával úgy érzük el, hogy a szemben álló feleket megakadályozzuk abban, hogy a konfliktust a túlerő révén fenntartsák. Erre nemcsak a tárgyalások többi résztvevője mutat rá a diplomáciai megoldás mellett, illetve a líbiai, iraki és afganisztáni háborúk tanulságaiból, hanem ennek az irányvonalnak az elméleti alapja is, amelyet Wolffsohn másutt a legkülönbébb kritikák tárgyává tesz.³⁰¹ Az "emberség gyakorlása", a humanitárius és katonai eszközök kombinációja nyilvánvalóan a Bundeswehr jelenlegi doktrínájából ered, amelynek intervenciós hadsereggé alakítási folyamatában ez az érv legitimitációs alapként szolgálhat.³⁰² Az általa a konfliktus megoldására javasolt stratégiai megközelítések is ennek a doktrínának köszönhetőek, még akkor is, ha Németországot nem látja beavatkozó szerepben. Megközelítése a katonai megvalósíthatóság eszméjén alapul, amelyet az egyetemesség látszatával kombinál.

³⁰¹ Wolffsohn itt Clausewitz hagyományát követi, aki *Vom Kriege (A háborúról)* című fő művében a katonailag sikeres cselekvés alapjait tárgyalja. A mű értékelésében Fuller arra a következtetésre jut, hogy a legnagyobb hiányossága abban rejlik, hogy a háború alapvető céljaként a győzelmet és nem a békét értelmezi. Vö: Fuller, J.F.C.: *A hadviselés degenerált művészete*, 82. o.

³⁰² E doktrínára utalnak a Bundeswehr Parancsnoki és Törzskari Főiskolájának "Vision" című, a Bundeswehr honlapján közzétett iránymutatásai. Ott az áll:

"A globális társadalmi és biztonsági kihívásokhoz és változásokhoz igazodva a fegyveres erők parancsnoki állományát átfogó, multinacionális műveleti spektrumra képezzük ki. Kiképzésünk a szabadságban a béke védelmét szolgálja, különös tekintettel a misszió követelményeire. Innovatív, előremutató, nemzetközi, és lehetővé teszi a fegyveres erők számára, hogy szervezeteken és minisztériumokon átívelően, közösen és szövetségben hajtsanak végre feladatokat." Lásd még: A

Vezetői Akadémia weboldala:
[//www.fueakbw.de/index.php/de/download/finish/9/14,](http://www.fueakbw.de/index.php/de/download/finish/9/14)

elérés: 2012. június 26.

eladó, humanitárius értékű döntéseket, azt a posztulátumot állítva, hogy embersége az iszlamistaokra is vonatkozik. Ezért nem meglepő, hogy nem foglalkozik sem a politikai következmények szintjével, sem a katonai következményekkel a polgári áldozatok formájában. A beszélgetés során részletesen kifejti, hogy szerinte hogyan nézhetne ki egy beavatkozás, amelynek során nyilvánvalóvá válik, hogy a humán fogalma csupán politikai-katonai érdekű frázis. A moderátor azon kérdésére, hogy a líbiai konfliktusba való nyugati beavatkozás mintájára elegendő lenne-e a légicsapás, Wolffsohn a katonai beavatkozás lehetőségeire és megközelítéseire utal:

[56:21] *"Tehát ez egy lehetőség lenne, de nem csak a légierővel, hadd emlékeztessen önöket, hogy 2007. szeptember 7-én néhány izraeli repülőgép megsemmisítette Szíria nukleáris létesítményeit, és ez a nagy erős hadsereg 400.000 emberrel és sok repülővel figyelte, és lényegében nem vette észre. Első pont. Második pont: mindannyian túl sokat gondolkodunk hagyományos háborúban. Julian Reichelt nagyon helyesen utalt például a drónokra. Aztán ott vannak a cirkálórakéták³⁰³, aztán ott vannak természetesen a kommandós taktikák, amelyeket egyenruha nélkül is lehet alkalmazni, aztán ott vannak a szíriai alcsoportok többségei, akik, mint azt újra és újra hallottuk, elégedetlenek a rezsimmel, akiket mozgósítani lehetne, tehát aki csak tankokban és repülőgépekben vagy gyalogsági kategóriákban gondolkodik, az soha nem lesz képes egy modern, intelligens háborúra, amelyben a saját harcosai számára alacsonyak az áldozatok; de igen, Will asszony, ezzel a kombinációval meg lehet dönteni az Aszad-rezsimet, és nem utolsósorban azzal, hogy tudjuk, támogatni kell a szíriai polgári pártokat, akik hajlandóak, mert nyakig benne vannak a vízben, az életüket is kockáztatni."*

E megjegyzések fényében a gyakorolt humanitás fogalma mégis távolinak tűnik az intellektuális állásponttól, hiszen nemcsak az ellenség katonai legyőzését foglalja magában, hanem - mint különösen rámutat - az "intelligens" háború stratégiáit is, amelyek nemcsak a nemzetközi jog szempontjából tűnnek rendkívül kétesnek, hanem az értékalapú döntések szempontjából is aligha minősülnek. Mert amit Wolffsohn itt jól átgondolt szavakkal megfogalmaz, az nem jelent mást, mint a kon-

³⁰³ Cirkálórakéták.

A szíriai kormány úgy döntött, hogy a szíriai konfliktust kívülről polgárháborúvá terjeszti ki, nyílt és burkolt nyugati részvétellel, például légi távcsapásokkal, titkos egységek által végrehajtott célzott gyilkosságokkal, azaz merényletekkel. Ez megbuktathatja az Aszad-rezsimet, de a katonai győzelem és a béke között fentebb említett különbséget itt sem veszik figyelembe, és a katonai habitusnak megfelelően a "járulékos károk" dimenziójával sem foglalkoznak.³⁰⁴ Ezen észrevételek fényében Wolffsohn kijelentései nem képezhetik szellemi cselekvés alapját, eltekintve a fentiekben kidolgozott strukturális akadályoktól. Egyrészt csak látszólag hivatkozik a közösen vallott alapvető értékekre, másrészt érveléséből hiányzik a meggyőző következtetés, mivel a katonai beavatkozás semmiképpen sem hozná meg az általa feltételezett eredményeket. Wolffsohn most egy ál-értelmiségi, aki "szakértőként" a tényleges értelmiség egy elfajzott formáját képviseli. Típusa leginkább szakmabeli médiaszereplőként írható le, hiszen a Bundeswehr Egyetem professzoraként szakterületi háttérrel rendelkezik, de a német talkshow-k *bon-klienseként* kifejezett médiakompetenciával, azaz strukturális affinitással is rendelkezik. Hasonló jellemzők a többi stúdióvendégnél is megfigyelhetők. Ehhez a szellemi szempontból legígéretesebb példát, a Voss-Wittig-féle érvelést fogjuk használni. Huberta von Voss-Wittig meghívása a szenátusra a szíriai elnök feleségéhez, Aszma al-Aszadhoz intézett korábbi videofelhívásán alapul, hogy gyakoroljon politikai befolyást férjére az erőszak megszüntetése érdekében. Ezzel látszólag teljesíti az értelmiségi itt képviselt koncepciójának néhány alapvetését: a nemzetközi média eszközeit felhasználva egy nyílt levéllel - ebben az esetben a videóüzenet technikai formájába átváltoztatva - felhívja a világ figyelmét a szíriai válságra, ugyanakkor értékalapú érvekkel, Wolffsohn érvelésével ellentétben, a konfliktus politikai megoldását is elő kívánja mozdítani. A német ENSZ-nagykövet feleségeként betöltött pozíciója révén, feleségével együttműködve

³⁰⁴ Amint azt a NATO 1999-es koszovói és 2011-es líbiai beavatkozásai megmutatták, a gyakran "sebészi beavatkozásnak" nevezett légitámadások nagyszámú civil áldozatot követelnek, amelyeket a felelős hadviselő felek természetesen számszerűsítenek és érdekeiknek megfelelően eltérően értékelnek.

Voss-Wittig ellenpárja, a brit nagykövet felesége elegendő szimbolikus tőkével rendelkezik ahhoz, hogy a média figyelmét magára vonja, és az újságírói szakma mechanizmusain keresztül elterjedjen. Annak érdekében, hogy a műsor nézői közvetlen alapot kapjanak Voss-Wittig kijelentéseinek értékeléséhez, a műsor közjátékaként a videóüzenetből készült montázs látható, amely egyben tematikus bevezetesként is szolgál Voss-Wittig kijelentéseihez. A jobb megértés érdekében az eredeti angol hangot német szinkronhang egészíti ki. Közvetlenül ezután a műsorvezető megkérdezi Voss-Wittiget akciójának céljáról, amiből máris következtethetünk potenciális értelmiségének alapjaira.

[41:57] "*Von Voss-Wittig asszony, mit várt a videótól?*"

Erre az utóbbi válaszol:

[42:02] "*Asma mindig is több volt, mint Bassár el-Aszad felesége, szerepet keresett az országában, és ezt be is töltötte. Kiállt a nők jogaiért, a gyermekek helyzetének javításán dolgozott, és sokan nagy reményeket fűztek hozzá. Az ő szava számít valamit. Természetesen tudjuk, hogy egy ilyen akció, és hogy még Asma esetleges nyilvános szava sem fogja elhallgattatni a fegyvereket, de ennek ellenére nőként, erős nemzetközi kapcsolatokkal próbáltuk ezt az üzenetet eljuttatni hozzá a civil társadalom részéről. Egy hónapon belül 85 000 ember támogatta ezt a kezdeményezést:³⁰⁵, több mint 170 országból, és ez megmutatta, hogy talán nem is olyan rossz az üzenet.*"

Ezzel a kijelentéssel Voss-Wittig bizonyos értelemben megmagyarázza tettének motivációját és jelentőségét, amelyek egyrészt az erőszakmentességen mint értékalapú életcélon, másrészt a szíriai elnök feleségének nem teljesen befolyásolhatatlan szerepén alapulnak. Ugyanakkor elismeri egy ilyen felhívás lehetőségét, de éppen így mutat rá a diplomácia alternatíváinak hiányára a béke elérése érdekében. Így megőrzi értékeinek és cselekedeteinek egyetemességét, míg Wolffsohn egy katonai-politikai doktrína ügynökévé válik. A szint

³⁰⁵ Voss-Wittig itt a videóüzenet közzétételéhez kapcsolódó *online petíció* aláíróinak számára utal.

nek egyik szempontja itt a civil társadalom bevonása, szemben a katonai megvalósíthatósággal. Will kérdésére, miszerint Aszma al-Aszad reagált-e a videoüzenetre, azt válaszolta:

[42:52] *"Nem reagált személyesen, erre nem számítottunk, az apja két héttel a petíció megjelenése után nyilvánosan elhatárolódott a vejétől, és felszólította, hogy reformáljon, mielőtt túl késő lenne. Ez mindenképpen tekinthető jelnek, de számunkra kevésbé volt fontos a nagy nyilvánosságot jelentő nyilvános szereplés. Persze, ezt szerettük volna, csodálatos lett volna, tényleg sokat számított volna, de neki is lehetősége van arra, hogy a színpalak mögött beavatkozzon. Egyelőre nem úgy tűnik, Bashar továbbra is nagyon keményen bánik a saját népével, sőt azt mondják, hogy a bátyja, aki valójában erőszakosabb, megpróbálja megfékezni őt. Tudjuk, hogy Asma már nem jelenik meg a nyilvánosság előtt, ami értelmezhető annak jeleként, hogy nyilvánosan megvonja a támogatását a férjétől, de reményünk továbbra is az, hogy meg kell próbálnunk hatni az alavitákra, hiszen az alaviták többen vannak, mint csak a Bashar család..."*

Ezen a ponton a moderátor közbeszól:

[43:54:] *"De ez csak a lakosság tíz százaléka. "*

Voss Wittig ismét felszólal:

[43:55] *"Ez csak tíz százalék, de ők persze..."*

Scholl-Latour közbeveti, hogy ő maga nem tartozik a síita alavitákhoz:

[43:58] *"Ő szunnita. "*

Voss-Wittig ellentmond:

[44:00] *"Igen, de természetesen a Bashar klánhoz tartozik. "*

Scholl-Latour ezután szót kap, hogy rámutasson Voss-Wittig rendszerrel kapcsolatos észrevételeinek érvelési gyengeségére.

Az ezen a ponton lezajló szóváltás azért jelentős, mert mutatja megközelítésük szokatlanságát és az ebből fakadó szankciót. Az ezen a ponton folytatott szóváltás azért jelentős, mert mutatja megközelítésük szokatlan jellegét és az ebből fakadó szankciót: A kör többi véleményétől eltérően a cselekvésre való felhívásuk egy egyetemes célon alapul, amely úgyszólván autonómiát képez a politika katonai megfontolásaitól: Az a céljuk, hogy fellépésükkel a cselekvés egy másik szintjére, a civil társadalom szintjére mutassanak rá, anélkül, hogy a katonai konfliktus megoldására szabadalmas gyógymodot kínálnának. De ahelyett, hogy ezt felismerné vagy megvitatná, a moderátor átadja a szót Scholl-Latournak, majd Springerhez fordul egy új kérdéssel. Voss-Wittig megközelítése így kerül bemutatásra, de aztán elveszik a cselekvéseméleti megközelítésből szemlélt ne- tényszerűségről szóló szóváltásban, majd feláldozódik a struktúra elsőbbségének, amely szerint a beszédidő a tervezett kérdések szerint oszlik meg.

A beszélgetés többi résztvevőjének megjegyzései azt mutatják, hogy a program irányultsága - már csak a vendégek kiválasztása miatt is - inkább a politikai, mint az intellektuális cselekvés szintjén nyugszik. A nézők azon tendenciájával analóg módon, hogy érzelmileg azonosulnak a műsor egy vagy több szereplőjével, a tartalomnak is bizonyos módon alkalmazkodnia kell, ezért az értékalapú döntésekből kiinduló cselekvési megközelítéseként inkább az előre megfogalmazott, prekonstruálható, megoldások formájában megjelenő véleményekre van kereslet. Ebben a "diszciplínában" a többi vitázó egyértelműen jártasabb, mint a nyilvánvalóan gyakorlatlan Voss-Wittig, ami nem utolsósorban abban nyilvánul meg, hogy alaposan megfogalmazott hozzászólásai mindig a többi vitázó ellenkezésébe ütköznek. Hasonlóképpen, ritkán avatkozik bele aktívan a többi vendég beszédébe. Például több mint 26 perc után szólal meg először, amikor a moderátor az első kérdést közvetlenül hozzá intézi. Válaszainak többségét aztán a forduló többi résztvevője is megszakítja, a másik két esetben egy videolejátszó követi a hozzászólásait. A tapasztaltabb szereplők dominanciáját a moderátornak célzott beavatkozással kell megakadályoznia, amit néhány példával szemléltethetünk. Első felszólalását például a következő szavakkal jelenti be a moderátor, miközben megszakítja a Sommer, Scholl-Latour és Wolffsohn közötti vitát:

[26:34] "*Huberta von Voss-Wittig asszony is itt van...*"

Egy későbbi ponton Wolffsohn és Scholl-Latour egyszerre szakítja félbe a beszédét, és a moderátor a következő szavakkal szól közbe:

[38:33] "*Lehetne még egy...[zűrzavar] befejezhetné von Voss-Wittig asszony a mondandóját, különben végigmegyünk egymáson.*"

Ez a pont azonban nem arról árulkodik, hogy a moderátornak elsődleges érdeke lenne, hogy a beszélgetés minden résztvevője egyenlő mértékben szót kapjon, hanem inkább arról, hogy igyekszik fenntartani a beszélgetés tervezett menetét. Voss-Wittig némileg alárendelt pozícióját a beszélgetésben csak annyiban erősíti, hogy a program során az egységesség megmarad.

E példák alapján találtunk némi bizonyítékot arra a tézisre, hogy az úgynevezett talk show szerkezete rendkívül alkalmatlan az intellektuális tevékenységre. Különös figyelmet fordítottak a szerkesztői línie mint a műsorstruktúra alaperetének, a moderátornak mint végrehajtó szerkezeti elemnek és a beszélgetés mechanikájának szerepére. Bár túlzás lenne a Bourdieu-i értelemben vett valódi hamis vitáról beszélni, a beszélgetés tervezett menetének tudatosságára utaló jelek érzékelhetők a szereplők egy részénél, akik kétségtelenül nagyon jól felkészültek a hozzájuk intézett kérdésekre.

A második esettanulmányban egy másik programtípus hasonló elemzését kívánjuk elvégezni, hogy megmutassuk, hogy még kedvezőbb strukturális kiindulási helyzet mellett is aligha lehetséges a szellemi cselekvés.

II. esettanulmány: "scobel extra"

Beszélgetés Margarete Mitscherlichgel, 2012.06.13., 22.25, 3sat, 29:55 perc, felvétel 2011.04.02.

A program kiválasztása több tényezőn alapult, amelyek egyrészt közvetlenül kapcsolódnak az értelmiségről alkotott elképzelésünkhöz, másrészt a program mechanikájában gyökereznek. A műsor készítésének módját tekintve mindenekelőtt a másik esettanulmánytól való eltérés volt a meghatározó: egyrészt az egyszemélyes interjú formája összehasonlíthatatlanul kedvezőbb feltételeket kínál bizonyos tartalmak célzott kezeléséhez, másrészt a "szakcsatornán" való adáshely lehetővé teszi a szereplők számára, hogy bizonyos fokú szabadságot gyakoroljanak a műsor formája és felépítése felett, viszonylag függetlenül a kvótakényszertől. Ezt nem utolsósorban a helyszín, jelen esetben egy művészeti galéria tükrözi.³⁰⁶

Tartalmilag azért választottuk a programot, mert nemcsak a beszélgetés témája, hanem maga Margarete Mitscherlich személye is közvetlenül kapcsolódik az értelmiségről alkotott fogalmunkhoz. Ráadásul Mitscherlichet a tudomány fontos személyiségeként betöltött státusza beszélgetőpartnerként is alkalmassá teszi arra, hogy karizmájával mintegy áthidalja az újságírói ellenőrzés alatt álló nyilvánossághoz való hozzáférés akadályait. Bizonyára ki lehet majd mutatni, hogy a televíziózás fentebb tárgyalt strukturális korlátai ebben az esetben is megakadályozzák (volna) az értelmiségi cselekvést, de ebben az összefüggésben sokkal fontosabbnak tűnik számunkra, hogy az értelmiségi típusunkat a beszélgetőpartner testesíti meg, és hogy a konkrét mechanikát elemezzük, amely a politikai talkshow-val ellentétben nem csak azonos, hanem azonos is.

"Anne Will". A beszélgetés konkrét menetének elemzése megmutatja, hogy a beszélgetésnek erre a formájára ugyanazok a szerkezeti jellemzők és hatásmechanizmusok érvényesek, mint a talk show-ra, miközben intenzitása és láthatósága változik.

³⁰⁶ A "scobel" részben egy közönséges televíziós stúdióból kerül adásba, de a különleges műsorokat vagy egyes epizódokat alternatív helyszíneken is forgatják.

Műsor típusa és sugárzási ideje:

A Margarete Mitscherlichgel készített interjú egyetlen eseményt képvisel a "A terjedelem, az adás helye és ideje eltér a szokásos stúdióközvetítéstől. A beszélgetést 2011 áprilisában rögzítették, és 2012 júniusában sugározták az elhunyt emlékére. A program honlapja szerint:

"A 3sat a "scobel extra - beszélgetés Margarete Mitscherlichgel" című műsort sugározza a 2012. június 12-én Frankfurt am Mainban elhunyt jelentős pszichoanalitikus emlékére.""³⁰⁷

A műsor tehát mediálisan aktuális kontextusban helyezkedik el, de ez elválik a tartalomtól: a beszélgetés tényleges menetétől függetlenül az adás gyászjelentésként zajlik, a felvételt tehát bizonyos mértékig archiválási okokból választották. Ettől a látszatakiktól függetlenül úgy véljük, hogy a program alkalmas esettanulmánynak, mert széleskörű lehetőségeket kínál a fentebb felállított hipotézisek ellenőrzésére.

A formátumra jellemző módon a "scobel" *főműsoridő* után, általában 21:00 órakor kerül adásba. Mivel ez egy különleges műsor, a nézettség szempontjából kevésbé kritikus időpontban, 22:25-kor kerül be a műsorba, és 30 perccel késlelteti a később este következő krimisorozatot.³⁰⁸ A műsoridő tehát az aktualitás és a műsoridő közötti feszültségből adódik, ami természetesen az anyag terjedelmére és stílusára is hatással van.

Általános vendégválasztás:

Általában a moderátor három-négy vendéggel beszélget, akik a tárgyalt téma különböző aspektusait tárgyalják. A hangsúly egyértelműen a tudományos területen van, ami természetesen hatással van a beszélgetések jellegére és tartalmára. Mivel esettanulmányunk egyetlen műsorszámként különálló helyet foglal el, a főműsorral való közvetlen összehasonlítás hiábavaló; ebben az esetben a műsorvezető ugyan hasonló módon jár el kérdezőként, de - mint majd kiderül - a kérdések sokféleségét teszi fel.

³⁰⁷ Lásd: <http://www.3sat.de/programm/?viewlong=viewlong&d=20120613>, lekérdezve: 2012.06.18.

³⁰⁸ Lásd *ibid.*

Ez azt jelenti, hogy a fent említett cenzori mechanizmusok közül sok elmarad, hiszen a párbeszéd nemcsak teljesen más strukturális feltételekhez van kötve, mint a vitakör, hanem Mitscherlich személye is bizonyos sajátosságot képvisel, ami a moderátor és a vendég közötti viszonyban válik nyilvánvalóvá.

A program általános mechanikája:

A vendégek kiválasztásához hasonlóan a főprogram differenciált elemzése sem tűnik túl relevánsnak. A főműsor stúdiófelépítése legfeljebb annyiban jelentős, hogy a talkshow-val ellentétben a főműsor interjúalanyai mind egy helyen vannak.

Az "Anne Will" nem egy nyitott ülőhelyen, hanem egy asztalnál ülnek, hasonlóan egy zártkörű társadalmi összejövetelhez vagy egy szakmai szemináriumhoz. Ezáltal a néző érzelmileg és vizuálisan is kevésbé "szilárd" benyomást kap a díszletről, és az elhelyezés szerkezeti integritása a beszélgetés mechanikájára is hatással van. Ezeket a háttérinformációkat itt arra kell felhasználni, hogy a programról alapvetően képet adjanak, hogy az egyedi program értékelésén belül intuitív következtetéseket lehessen levonni.

Általános témaválasztás:

A főprogram témáit tekintve az esettanulmány nem jelent jelentős eltérést. A vitakörök, amelyek leginkább a vitakörök kategóriájába sorolhatók, általában szélesebb körű témákkal foglalkoznak, amelyekhez a vendégek sajátos szakértelmükkel járulnak hozzá. Ezért az interjú mint esettanulmány tematikusan a szokásos program két szereplőre való redukciójának tekinthető; a pszichoanalízis fő témáját ebben az esetben is különböző oldalról közelítik meg. A program alapvető jellegének megfelelően társadalmi témáról van szó, amelyet a téma tudományos nézőpontjának bemutatásával tárgyalnak.

Az adott program témaválasztása:

Ami ebben az esettanulmányban a pszichoanalízis témájának sajátossága a többi programtémához képest, az a beszélgetőpartner személyes és történelmi kötődése: nemcsak a saját életútja, hanem a tudományág története is utat talál az alfejezetbe néhány ponton.

ding. A moderátor kérdései általában a pszichoanalízis általános elképzeléseire vonatkoznak, de a személyes kapcsolat az interjúalanyhoz mindig nyilvánvaló marad.

Az egyedi program vendége:

Margarete Mitscherlich intellektuális szerepe ezen a ponton mindenképpen előtérbe kerül, hiszen életkora bizonyos mértékig feleslegessé teszi a szakmai törekvéseket, és egyetlen beszélgetőpartnerként nem merülnek fel az adásprodukción belüli előnyös vagy hátrányos szerepkiosztásra vonatkozó megfontolások. A számos díjjal kitüntetett pszichoanalitikus munkásságában archetipikus volt az itt képviselt értelmiség fogalma: Az 1960-as években férjével, Alexander Mitscherlichsel közösen megjelent, a második világháború végét követő németek elnyomó tendenciáival pszichoanalitikusan foglalkozó, nagy társadalmi visszhangot kiváltó publikációitól kezdve a hetvenes évek nőmozgalmában való politikai elkötelezettségén át, valamint későbbi nagy hatású publikációiig a szellemi cselekvés alapvető mintázata tárul fel nála. Nemcsak intellektuális és érvelési éleslátásának köszönhetően tudott elismert, bár élesen kritizált tudományos területen érvényesülni, hanem karizmatikus követői körének kiépítésével sikerült befolyásolnia a közbeszédet is, nem utolsósorban a feminista mozgalom során.

A konkrét küldetés mechanikája:

Mint már említettük, a Gert Scobel és Margarete Mitscherlich közötti beszélgetést 2011 áprilisában rögzítették a frankfurti Kunsthalle Schirnben. A műsor a beszélgetés három részéből és négy előkészített felvételtől áll (beleértve az elejét és a végét), amelyek Margarete Mitscherlich személyével és a beszélgetés tartalmával foglalkoznak.

Ez a következő osztályozást eredményezi, amelynek tisztázása érdekében a megfelelő időbélyegeket megadjuk.

[0:00-1:50] Bevezetés a pszichoanalízis témájába, a helyszínbe és a beszélgetőpartnerbe.

[1:51-6:38] Egy első, rövidebb beszélgetésrészlet a pszichoanalitikus gyakorlatról. [6:39-11:24] Egy első, hosszabb intermezzo, amelyben az élet és a munka a Mar-

garete Mischerlichs narratíván mutatják be a nézőnek. [11:25-22:05] Egy második, hosszabb beszélgetés a vallási és ge-

A pszichoanalízis társadalmi kapcsolatai.

[22:06-22:56] Egy rövid, szürreális stílusú, szavak nélküli intermezzo, amely a beszélgetés szünetét ábrázolja.

[22:57-28:49] A beszélgetés harmadik és egyben utolsó része, amelyben alapvető nemi és filozófiai kérdések merülnek fel.

[28:50-29:55] A főcím, amelyben a moderátor *off-hangon* összefoglalja a beszélgetés eredményeit, miközben a társműsorvezetők nevei és a kiállítás további felvételei láthatóak.

Ez azt mutatja, hogy nem klasszikus értelemben vett élő előadásról van szó: Mivel a videós bevezetőnek készült végkicsengés közvetlenül a beszélgetés tartalmára utal, ezért azt utólag kellett elkészíteni. A programon belüli intellektuális lehetőségekre azonban nincs hatással, mert sem a beszélgetés menetén belül nem volt cezúra, sem a beszélgetés egyes részeit nem manipulálták utólag, ami a kijelentések tartalmának konzisztenciájára utal. A technikai lehetőségek miatt természetesen nem lehet ezt bizonyítani, ezért közvetett bizonyítékok alapján kell eljárunk.

A durva felosztás alapján néhány további következtetést lehet levonni a szereplők intellektuális lehetőségeire vonatkozóan, amelyek a beszélgetés konkrét menetének elemzése során még világosabbá válnak. Az időbeosztás tűnik ki a legvilágosabban: a közel 30 percből körülbelül 21 percet a tiszta beszédre fordítanak, tehát a műsor közel egyharmadát már a beszélgetéshez nem kapcsolódó elemek emésztik fel. Természetesen ezen a ponton el kell választani a szükségesség és az értelmesség két szféráját: Egy olyan műsor, amelyben a néző felkészületlenül szemtanúja lehet egy párbeszédnek, értelmetlen és nehezen érthető lenne. Annak érdekében, hogy megkülönböztessük a műsort a következő adástól, elkerülhetetlenek a kreditek, amelyek ebben az esetben, valamivel több mint egy perces időtartamukkal, a szokásos keretek között maradnak, és további információkat is nyújtanak, ebben az esetben a műsorvezető hangjának magyarázatai formájában. Előre felvett és rögzített előadás

a beszélgetőtársnak ezen a ponton bizonyára nem szükséges, de a célja nyilvánvaló. A vizuális és a nyelvi komponensek kölcsönhatása létrehozza a személy portréját, amely háttérismeretként lehetővé teszi a személyt nem ismerő néző számára a beszélgetés tartalmának osztályozását. Az intellektuális cselekvés szempontjából az ilyen elemek értékelése ambivalens, hiszen egyrészt a több információ révén tágabb horizontot teremt a néző számára, ugyanakkor az alternatívák hiánya miatt ezeket az információkat természetesnek kell venni. Ezért a játékos hatóköre és tartalma az alapvető értékelési kritérium: Ahelyett, hogy a műsor közel egyhatodát az interjúalanyok személyes múltjának párbeszédes megvitatására fordítanánk, az előkészített anyagok alternatívája minden bizonnyal időhatékonyabb, mivel ez egy fix elem, amely megakadályozza, hogy a műsor a tényleges téma rovására elszabaduljon. Az előnyök és hátrányok nyilvánvalóak, így a döntő tényező a forma. Mivel ez nagyjából egy életrajzi összefoglaló, intellektuális szempontból figyelmen kívül lehetne hagyni, mivel az ilyen jellegű közjátékok mindig egy személy pozitív aspektusait hangsúlyozzák, azon egyszerű oknál fogva, hogy ne torpedózzák meg a következő beszélgetést. Mivel ez a közvetítési komponens nem avatkozik be tematikusan a beszélgetésbe, azaz nem működik jelzőként vagy átmenetként, legfeljebb a beszélgetés folyását megzavaró elemnek tekinthető. Az általános *beállítás*, a díszlet magában foglalja a két beszélgetőpartnert, ülle, és a technikai felszerelés és a személyzet beköltözött a kiállítótérbe. Nincs közönség vagy más, közömbös nézők. Az első esettanulmányban megkülönböztetett kameraperspektívákat itt is használjuk, de más formában. A kamera veszi a tőle szokatlan szabadságot, és a hosszú beállításokban az egész jelenetet, beleértve a passzív személyzetet is, megmutatja. Akár szándékos, akár nem, ez a megközelítés a néző számára az áttekintés érzetét kelti, ami csökkenti a megrendezés lehetőségét azáltal, hogy a közvetítőteremben zajló eseményeket szándékosan elrejtí az otthoni közönség számára.³⁰⁹ Így a távoli felvételek mellett többnyire mozgóképek is vannak.

³⁰⁹ Ez például a közönség viselkedését befolyásoló aktív, de nem mutatott személyekre vagy a háttérben lévő műsorvezetőre vonatkozik, ami itt kimarad.

A kamera természetesen egy kicsit tovább időzik a beszélő személyen, mint a másikon. Természetesen a kamera kicsit tovább időzik a beszélő személyen, mint a másiknál, de a vágások itt sem egyenletesen oszlanak el: a közvetlen portréfilmek hosszabb szakaszait rövidebb epizódok követik, gyorsabban vágott, eltérő kameraperspektívákkal. Két különlegesség azonosítható: Egyrészt a kamera sokkal kevesebb mozgással boldogul a portréfelvételeken, mint az "Anne Will"-ben, másrészt a két interjúalany időről időre másodlagos perspektívából, például oldalról is látható. A szükséges és a lépcsőzetes vágások aránya hasonlóan oszlik meg, mint az "Anne Will" esetében.

"Anne Will", de intenzitásuk csökkentett minőségű. Ráadásul a különböző kameraszögek csak a két beszélgetőpartner között ugrálnak, ami érezhetően csökkenti a kép nyugtalanságát. A nyugodt kameramunka mellett lényegesen kevesebb a vágások száma, amelyek közül néhány több mint tíz másodpercig tart, ami lehetővé teszi a beszélő arckifejezésének tanulmányozását, és így a megértés szempontjából fontos jelzések szélesebb spektrumának rögzítését. Mitscherlich első beszédében 2:13 perctől 2:59 percig hatszor változik a kamera szöge, ami átlagosan alig nyolc másodpercet jelent. Ez az érték az egész műsor alatt megmarad; a 23:23 perc és 24:43 perc közötti szakaszon a kamera nyolcszor változik, ami átlagosan tíz másodpercet jelent. Természetesen a kamera bizonyos mértékig követi a szót, így minden beszéd elején átvált a beszélőre, ami a néhány szóváltásnál korlátozott számú gyorsabb vágást eredményez, aminek azonban nincs különösebb jelentősége, hiszen szükséges, nem pedig színpadi okokból. A két beszélgetőpartner vizuális jelenlétének egyenlőtlen eloszlása nem érzékelhető, és az "Anne Will" beszélgetéskörrel ellentétben alig vannak olyan közbeszólások vagy gyors szóváltások is, amelyek a beszélgetés izgalmát vagy felgyorsulását eredményeznék.

A beszélgetés konkrét menetének elemzése:

A beszélgetés tartalmát két szinten érdemes vizsgálni: Egyrészt a tartalom általános szerkezeti hatásainak szintjén, másrészt a lehetséges intellektuális megközelítések szintjén. Ennek érdekében először is megnézzünk néhány példát a

az azonosított szerkezeti jellemzőket megtaláljuk, hogy aztán beszéljünk két konkrét szöveghelyről, amelyekkel a beszélgetésformával való kontrasztot mutathatjuk be.

A kerekasztal és az interjú közötti legfontosabb tartalmi különbség az, hogy a moderátorok szerepe és tevékenysége követi a meghatározó elemeket: Ha a kerekasztal-beszélgetés célja, mint már említettük, hogy a résztvevők egy adott témáról egy bizonyos kereten belül mondjanak valamit, akkor az interjú sokkal inkább a megkérdezetthez igazodik tartalmilag. Mivel a nézőnek itt nem a különböző vélemények sokasága kerül bemutatásra, hanem egy bizonyos nézet megértésének lehetőségét kell megadni, a moderátor kérdései és beavatkozásai inkább a személy kijelentéseihez, mint a műsor előre meghatározott struktúrájához igazodnak. Így - legalábbis szerkezetileg - nagyobb a valószínűsége annak, hogy a tartalomról beszélgetés alakul ki. Meg kell jegyezni, hogy a moderátor fentebb leírt, láthatatlan cenzori esetekként leírt cselekvési lehetőségei semmilyen módon nem változnak, de alkalmazásuk gyengülhet azon oknál fogva, hogy az interjúalany az ilyen beavatkozásokat lekezelőnek vagy ellene irányulóknak érezheti. A konstruktív beszélgetés kommunikációs szabályainak megsértése feszült vagy ingerült légkörhöz vezethet, ami egyrészt a szórakoztató értéket, másrészt a moderátor kvótaértékként való megítélését csökkenti. A konfliktusorientált megközelítés tehát nem hasznos a politikai vitával szemben, amely a televízióban látható módon nyilvánvalóan csak a vulgáris formában folytatható.

Ebben az esetben tehát a beszélgetés irányítása a beszélgetés fenntartásának szükségességén alapul, és csak diszkréten van megrendezve. Ez látható annak a tizenegy fő kérdésnek a formájában és irányában, amelyet a moderátor a beszélgetés során Mitscherlichnek tesz fel. Két részlet szolgál majd példaként. Az első kérdés, amely a bevezető után megnyitja a beszélgetést, bizonyos gondosságot és pontosságot mutat a megfogalmazásában, de teljesen nyitott:

[01:51] *"Itt vagyunk egy kiállításon, szürreális dolgokkal körülvéve, ami a kiállítás címe is. A szürrealisták alapvetően a pszichoanalízis álmának gondolatát vitték be a tömegkultúrába. Amikor ránéznek a munkájukra*

a művészet valóban szerepet játszik ott, a művészetnek van valami köze a pszichoanalízishez?"

Szemben Anne Will vendégeihez intézett kérdéseivel, amelyek általában már tartalmaztak egy finom vagy nyilvánvaló előítéletet, itt a moderátor egy, az adott pillanatban sajátjának tűnő nézetet (még ha az re-diktált is) közvetlenül a tézisre való közvetlen hivatkozás kérésével bocsátja diszpozícióra. Fontos megjegyezni, hogy ez nem egy másodkézből származó vélemény vagy egy adaptált nézőpont, hanem a beszélgetőpartner személyes élettapasztalatából levont következtetés.

Második példaként a moderátor hetedik és nyolcadik kérdése a beszélgetés menetének szerves fejlődését mutathatja be:

[19:36] *"Gondolod, hogy el tudsz érni olyan tisztánlátást, hogy annyira jól ismered magad, hogy tényleg tudod, hogyan reagálsz, és nézed, ahogy a féltékenység vagy az irigység érzése kialakul benned, de nem cselekszel?"*

Mitscherlich erre reagál, bevezetve az érdeklődés fogalmát. Ezt a moderátor referenciális módon veszi át, ami csak kétféleképpen lehetséges: vagy saját kapacitása, vagy a szóhoz való hozzászólások és azok tartalmának előzetes pontos egyeztetése alapján. Ez utóbbi azonban nagyon valószínűtlennek tűnik a téma összetettsége és a kifejezés pontossága miatt, amelyre később egyéb közvetett bizonyítékok is felbukkannak. Folytatja:

[20:21: *"Most lefordítom az érdeklődés szót, bár én magam is csak most használtam. A buddhizmusban ezt úgy fordítanák, hogy vágy. [...]"*

A példákból látható, hogy az interjúalanyhoz intézett kérdések alapvetően egy diskurzusra irányulnak, amely abban különbözik a talk-showban zajló vitától, hogy az konstruktívan zajlik. Ami a program keretében a szellemi lehetőségeket illeti, ez viszonylag pozitívan hat, mert a

Egyrészt a vendégnek bizonyos szabadságot biztosítanak a válaszadás irányában, másrészt azonban a kifejtett vélemény nem marad megkérdőjelezhetetlen, ahogy azt különösen a talk show-kat gyakran vádolják.³¹⁰ Ily módon a programon belüli strukturális akadályok gyengülnek, de a műsoridő, a műsormechanika és a tartalom fent leírt egyedi eseteinek külső tényezői nem befolyásolják.

A második szinten, amelyről már szó volt, a beszélgetés lehetséges potenciális intellektuális tartalmait vesszük most részletesen szemügyre, hogy a rövidített érvelési tartomány korlátait itt is megmutassuk.

Az első példa tematikusan a konfliktus fogalmára utal. Miután Mitscherlich egy korábbi felszólalásában a konfliktus pszichoanalitikus fogalmát elhatárolta a vallási vagy történelmi fogalmi dimenzióval szemben, a moderátor a hozzá intézett ötödik kérdésében a konfliktus önismeret általi megoldásának mindennapi problémájára utal.

[16:11] *"Azt mondták, hogy a pszichoanalízis képes megérteni a konfliktusokat teljes komplexitásukban, és gondolom, erre gondoltak [Mitscherlich: "Abszolút."] szerkeszteni és képviselni is kell. De ez nyilvánvalóan olyasmi, amit mi, emberek nem tudunk jól kezelni."*

A kérdés szándékolt iránya az első kérdéshez hasonlóan a moderátor véleménye, amelyre most választ vár beszélgetőpartnerétől. A dimenzió itt az intuitív felismerés dimenziója, amely bizonyos értelemben Mitscherlich tudományos megközelítésének sablonjaként működik, amelyet a közönség is megoszthat. Ha egy viszonylag mélyreható beszélgetésen kívüli egyéni kérdésről lenne szó, mint ebben az esetben, akkor ideális lenne egy rövid "szakértői vélemény", amely a közösen osztott jelszavakra épülne. Mitscherlich válasza természetesen a beszélgetés során korábban kidolgozott konfliktus fogalmához kapcsolódik:

³¹⁰ Az irodalmi publicisztikánál polemikusabb nem szépirodalmi irodalomból Walter van Rossumot, a tudományos életből pedig a fent említett, a LobbyControl megbízásából készült tanulmányt idézzük példaként. Lásd: van Rossum, Walter: *Meine Sonntage mit "Sabine Christiansen"*, 9. o. vagy Müller, Ulrich/Klein, Heidi: *Schaubühne der Einflussreichen und Meinungsmacher*, 16. o. 16f.

[Nem, de ezt meg kell tanulniuk, akár akarják, akár nem. Mert állandóan új konfliktusokkal szembesülünk, és ha végignézzük az évszázadokat, ha megnézzük az én 90 évemet, milyen új dolgokat kellett megtanulnom. Nacionalista neveletésben részesültem, aztán meg kellett tanulnom valami olyasmit, mint a demokrácia, és meg kellett tanulnom a különböző nyelveket, a különböző nézőpontokat. Szóval nagyon nehéz volt, és meg kellett tanulnom, hogy a konfliktusok leegyszerűsítései nem Hitlerhez hasonló dolgokhoz vezetnek. Tehát: Az ipari korszak az élet új formáit hozta magával, és velük együtt a konfliktusok új formáit. Amikor azt mondtam, hogy a konfliktus... vagy nem (nevet), Freud és sokan mások azt mondták, hogy a konfliktus minden dolog atyja, akkor a konfliktusok primitív megoldása nem a jövő. Hitler primitív megoldásokkal próbálkozott. Csak Volk... Führer, Volk és Vaterland..., mi vagyunk a fő faj, az árják jók, a zsidók gonoszak, mindez az egyszerűsítés és a konfliktusok átütése nyilvánvalóan felszabadítóan hatott az emberekre. "

Ezt követi a moderátor kérdése, amely megragadja az előző válasz politikai dimenzióját, és így legalább egy intellektuális érvelés alapjait megteremtheti:

[17:46] "Egyáltalán nem akarom összehasonlítani, vagyis ívet húzni a nemzetiszocializmusról a maira, mert szerintem tényleg nagy különbségek vannak, de a komplexitás szempontjából a politika, egyébként a valláshoz hasonlóan, tulajdonképpen mindig egy olyan rendszer, amely arra törekszik, hogy a dolgokat a lehető legegyszerűbben mutassa be, és a lehető legegyszerűbb megoldásokat kínálja."

Ezzel nem-polemikus módon támogatja a társadalmi struktúrák kritikai megkérdőjelezését a konfliktus fogalma alapján, amelyre Mitscherlich a náci politikával való összehasonlításában utal, utalva korábbi beszédének tartalmára. Ezen a ponton a moderátor nem szabályozza, hanem inkább elősegíti az érvelést. Itt is nyilvánvalóvá válik a belső és a külső cenzúra mechanizmusai közötti eltérés. Mitscherlich úgy reagál erre a megfigyelésre, hogy tágabb kontextusban veszi fel azt, és szembeállítja a mai viszonyokkal:

[18:07] "Igen, de kérem, a demokrácia azért olyan bonyolult, mert minden párt új megoldást kínál. Nem, így minden fél látja a felmerülő konfliktusokat."

Ebben az időben és tíz év múlva..., a számítógép segítségével már teljesen új konfliktusaink vannak, és ha már most... a demokrácia legalább rákényszeríti az embereket, hogy lássák a konfliktusokat, mert az egyik így látja a konfliktusokat, a másik meg úgy, és így megint új megoldási formákat kínál. "

Ez a megközelítés, amelyet intellektuálisan könnyen lehetne különböző irányokba folytatni, most kifulladás, mivel a moderátor következő kérdése egy másik fogalomra, a bölcsességre utal, és így a beszélgetés visszatér a narratív szintre. A belső szabadságot tehát ismét a külső szerkezeti korlátok korlátozzák. Egy második, hasonlóan kezdetleges intellektuális szakasz a beszélgetés utolsó harmadában következik, amikor Mitscherlich kommentálja a moderátor értékelését, miszerint a pszichoanalízis egy kliséen női tevékenység, mivel magában foglal néhány olyan tevékenységet és tulajdonságot, amelyeket nőiesnek kongtetnek. A moderátor kilencedik kérdése az egyperces videós intermezzo után következik, amely bizonyos értelemben cezúraként, lélegzetvételnymi szünetként funkcionál.

[22:57] *"Visszatérek a pszichoanalízishez és a hozzá kapcsolódó klisékhez, a női - férfi viszonyhoz. Alapvetően azt kell mondanunk, hogy a pszichoanalízis, ha a női és férfi kliséket vesszük, előlről hátrafelé, valójában női tevékenység. Az intuíciónról, a megértésről, a nyelvről, az érzések nyelvi kifejezéséről, az együttérzésről és az empátiáról szól, ezek mind "női" konnotációk..."*

Mitscherlich ezután átveszi a szót:

[23:22] *"Igen, ezek... olyan érzések, amelyeket évszázadokon keresztül nőiesnek tekintettek. Ezt a nőknek tulajdonították. Azt, hogy a férfiaknak is megvannak ezek a lehetőségeik, sajnos már fiatal koruktól kezdve elvették tőlük. Nem volt szabad nagyon korán sírnia, meg kellett erősödnie. Ha ma nézem... az egész iszlám konfliktus az iskolákban van. Van egy tanárom a kezelésen, aki elmondja, hogy milyen a helyzet kilencven százalékban arabokkal. A lányokkal általában tudsz valamit kezdeni, de a fiúkkal... Egy tanárnő úgysem ér semmit, mert a nők a második... [gesztikulál], nem. A fiúk csak akkor érzik magukat igazi fiúknak, ha agresszívek, ha férfiként érvényesülnek.*

vagy amikor az iskolában macsó viselkedésüket mutatják. Ez nagyon nehéz egy tanárnőnek, és mint ismeretes, családügyi miniszterünk sajnálatát fejezte ki a fiúk miatt, akiket női tanárok képeznek, és nem férfi tanárok, de akkor a tanári szakmát, hogy most már politizáljunk, jobban kellene jutalmazni, azaz jobban meg kellene fizetni, akkor több nő is bekerülne a korábban női szakmákba. "

Ezen a ponton egy, maga Mitscherlich által bejelentett politikai nyilatkozat keveredik a tényleges beszélgetés tartalmával, amelynek sarkalatos pontja a jellemvonások sztereotipikus elfoglalása volt. Ebben az esetben a politikai követelés egy olyan példa konklúziója, amely az első mondatban megfogalmazott tézis feloldásaként funkcionál, nevezetesen, hogy a közhelyes tulajdonságokat a nőknek tulajdonították, nem utolsósorban a társadalom foglalkoztatási struktúrája révén. A tanári hivatás jobb díjazásának követelése nem képezi számára központi tézisének, hanem csupán a példából adódó mellékes megjegyzés. Ez önmagában aligha tekinthető intellektuális megközelítésnek, a moderátor mégis ezen a tématerületen marad a következő kérdésével:

[24:43: "De hogyan kezeljem ezt a fajta problémát, ami még mindig nehézségeket okoz nekünk egy olyan társadalomban, amely, mondhatnám, némileg felvilágosult, amelyben legalább harminc éve hallunk a feminizmusról és a férfiakban lévő női elemekről és a nőkben lévő férfi elemekről, ez még mindig problematikus. Hogyan csak egy olyan kultúrában, amely még nem ment át ezen a folyamaton ebben a formában? "

A kérdés nyilvánvalóan a nemi szerepek társadalmi dimenziójának elmélyítését és egy lehetséges megoldás megtalálását célozza. Meg kell jegyezni, hogy a kérdés értékelő tartalmat tartalmaz, ebben az esetben az iszlámról. Ezek azonban közvetlenül Mitscherlich kijelentéseihez kapcsolódnak, és nem a moderátor értelmezi bele a beszédébe, amit a hallgatóság torzítana. A nyílt, nem ítélező kérdés formája saját bevallása szerint abból fakad, hogy a

A moderátor alapvető meggyőződése, célja a beszélgetés minőségének növelése.³¹¹ Mitscherlich erre építi a mondanivalóját:

[25:08] *"Nos, ez világos. De láttuk, hogy a közösülés civilizált formái csak akkor jönnek létre, ha a férfiak és a nők együtt dolgoznak. Szóval... nem is tudom... ha visszagondolok Huizingára, a középkor őszére és így tovább, akkor valami olyasmi, mint a lovagiasság, amikor a nők nagyon fontosak voltak a várakban vagy a palotákban, ahol egyre több és több nő jött be, ott kialakult valami jó modor és civilizált viselkedés. És a férfinak nem kell mindig törzsasztalos típusnak lennie, aki úgymond kiengedi a malacát, de a nőekkel ez sokkal civilizáltabbá vált. Ez is nagy gazdagodás a férfiak számára. És ha megtanulja az empátiát és az együttérzést, akkor a gyermekeivel való bánásmódban is sokkal jobban boldogul. Több örömet leli benne, a gyerekek is több örömet lelik az apával való kapcsolatban, ha olyan tulajdonságokat is fejleszt, amelyeket korábban nőiesnek tartottak, lehetősége van rá."*

Látható, hogy Mitscherlich nagyon ügyel arra, hogy érvelésének lényegénél maradjon, és nem használja tovább páciense példáját. Ehelyett most egyfajta narratív érvelés bontakozik ki, amikor arról beszél, hogy a klisés szerepmodellektől való pszichológiai eltávolodás miként hat az emberek közvetlen együttélésére. Az előzőleg tett kijelentésekre és fogalmakra való visszautalások egy olyan kontinuumot alkotnak, amely teljesen ellentétes az "Anne Will"-ről szóló vélemények és előítéletes tézisek kezelésével. Érvelése nemcsak a szakmai szintet érinti, hanem a közvetlen interperszonális és családi interakciót is, amely egy társadalmi egyetemet jelent, és így minden nézőt személyesen is érint. Ez egy

³¹¹ A "vocer" médiakritikus internetes portálon megjelent cikkében Scobel a televíziózás jövőjével kapcsolatban megjegyzi, hogy a minőség fogja végső soron eldönteni a médium sorsát, és ezzel összefüggésben a kvóta mint minőségi jellemző eltörlése mellett foglal állást, különösen a közszolgálati műsorszolgáltatóknál. Ennek során számba veszi, hogy a televízió egyre több és több résbe való terjeszkedése nem sokszínűséget, hanem egyre több egyformát eredményez, ami szöges ellentétben áll a minőség növekedésével. Lásd erről: Scobel, Gert: Die Kanalisation der Welt, közzétéve: <http://www.vocer.org/de/artikel/do/detail/id/206/die-kanalisation-der-welt.html>, lekérdezve: 2012.07.02.

Ez megteremti az intellektuális cselekvés alapfeltételét, de közelebbről megvizsgálva gyorsan kiderül a kiábrándultság.

Az itt bemutatott párbeszéd struktúrájának és tartalmának minden előnye ellenére a valódi szellemi cselekvésnek még mindig vannak leküzdhetetlen akadályai mind a konkrét beszélgetés mikroszintjén, mind pedig a műsor mint a médiaüzletág részének makroszintjén. Mint látható, még a téma rendkívül előnyös kiindulópontja, a program felépítése, a moderátor hozzáállása és a beszélgetés formája ellenére is a program középpontjában továbbra is a narratív szint áll. Itt még a beszélgetés ügyes manipulálása is szinte értelmetlen lenne a vendég részéről az intellektuális cselekmény javára, mert a fölötte lévő makroszerkezet ellenállása sokkal erősebbnek bizonyul. Ugyanis minden látszólag kedvező tényező ellenére a párbeszéd egyetlen műsorszám, amely eseményjellegéből adódóan nem kapcsolódik tovább a műsor többi epizódjához, sőt más műsorszámokhoz sem. Egyedisége azt kell, hogy jelentse, hogy még ha figyelmesen követjük is, a következő epizód témája, amely teljesen más hivatkozási pontokkal rendelkezik, kiszorítja. A konkrét program csak úgy értelmezhető, mint egy olyan programsorozat különleges eseménye, amelynek célja, hogy betekintést nyújtson a különböző témakörökbe és azok alapjaiba. Ezért ebben az esetben nem is lehet közvetlen kapcsolatot teremteni a többi epizóddal, amelyek - mint klasszikus stúdióműsor videós betétekkel - alapvetően más szerkezetűek is, így az előnyös szerkezeti jellemzők itt egyértelműen relativizálódnak. Ismét megmutatkozik egy dilemma: az interjú mint különleges műsorszám nem állhat vitorba a többi epizóddal; egyedül marad, mint egyedi esemény, amely nem talál visszhangra a felgyorsult és fogyasztásra optimalizált médiaüzletben. Végezetül nem szabad elfelejteni, hogy a műsor egy késő esti műsor egy speciális érdekeltségű csatornán, amelynek közvetlen elérhetősége viszonylag korlátozott.

III. rész: Következtetés

A modernitáson túli szellemi fogalmak és tükröződésük a médiában

Most, hogy az esettanulmányok alapján bemutattuk azokat a strukturális ellenérzéseket, amelyekkel koncepciónk értelmiségi cselekvése találkozik, befejezésül közelebbről megvizsgáljuk az értelmiség e koncepciójának lehetséges bomlási formáit. Ebből a célból, mint a munka elején, először a koncepcionális szintet vesszük figyelembe. Fogalomtörténeti szempontból Bering az értelmiség különböző típusainak sokaságát dolgozza ki, amelyek többsége, mint várható volt, a polgári nyilvánosság klasszikus értelmiségének többé-kevésbé előrehaladott bomlási formáit képviseli.³¹² Mint már láttuk, a szakértő típusa központi szerepet játszik a mai tömegkommunikációs információátadás korában, ezért ebben az összefüggésben is erre a gyakran homályos fogalomra kell összpontosítani. A fogalom történetében az 1950-es évektől kezdve áll szemben az értelmiséggel. A kétféle értelmiség alapvetően megkülönböztető jellemzője a következőnek tűnik.

- ahogyan Lyotard példája itt is megmutatta - az egyetemes eszméje és állítása, amely a cselekvések és gondolkodásmódok alapjául szolgál.³¹³ Az univerzális megkülönböztető jegye tovább követhető a médiakozmoszhoz, azaz az újságírói mezőhöz való különböző hozzáférési módokban. A szakértő típusa két különböző formában jelenik meg, az egyiket már részletesen megismertük az esettanulmányokban: A "névtelen tudós" és a hivatásos médiaszereplő, aki szakirányú háttérrel rendelkezik. Mint fentebb már megfigyeltük, az utóbbi dominál, mivel ez felel meg leginkább a stúdióműsor követelményeinek, míg az előbbi néhány másodpercnyi *nyilatkozat* erejéig jelenik meg, különösen olyan egyszeri eseményeken, mint például egy tanulmány bemutatása.

³¹² Vö. Bering, Dietz: Die Epoche der Intellektuellen, pp. 534-537.

³¹³ Ibid., 528. o.

A szakértő tárgyiasítása

Ha most az úgynevezett szakértő nyomába eredünk a médiában, gyorsan észrevesszük, hogy elsősorban a televízió és a rádió jelensége, ahol ekként mutatják be. A legtöbb esetben csak szakértőként említik, de néhány esetben, különösen az aktuális esetekben, itt-ott hivatkoznak egy-egy publikációra. Ennek célja, hogy a hallgató vagy néző számára a téma kezdetleges osztályozását adja, ami azonban ritkán vezet további pontosításhoz. A szórakoztatásra való összpontosítás ugyanis a mediális információátadás egy további hatását váltja ki: a személy elkerülhetetlen tárgyiasítását. A gondolatmenet röviden felvázolható: a tömegmédiában közvetítésében az egyén a bemutatott tárgyak kezelhetetlen áradatával szembesül, ezért a műsor korlátozott terjedelmében elkerülhetetlenül bekövetkezik a tárgyiasítás. A bemutatott személyt néhány jellemző vonás alapján egy elsősorban érzelmi rendszerben helyezik el, amely elsősorban (már megélt) tapasztalatokból és közvetített sérelmekből vagy idealizációkból származik. A nevet leszámítva csak kevés információ marad meg a memóriában, ami a programok céljának nem árt. A bemutatott embereket tehát nem teljes egyénekként, hanem funkcionalitásokként, alszemélyekként érzékelik és osztályozzák. Ezt a természetes folyamatot hatástalanítja egy személy ismételt megjelenése a médiában, hiszen ekkor már több háttértudás, tapasztalati érték áll rendelkezésre, amelyek mozaikszerűen állnak össze az ismétlődő információkból. Ez a tárgyiasítás hátrányos a karizmával nyilvánosságot teremtő értelmiségi számára, mivel csak az ismételt megjelenések biztosíthatnak számára elegendő szimbolikus tőkét hatalmának kibontakoztatásához. Ha felidézzük a médiaszerkezetnek a műsorok tartalmára gyakorolt hatását, nyilvánvalóvá válik a dilemmája. Ezért helyette a tárgyi formája, a menungsmaker sikeres. Rövidített formában olyan szakértőként jelenik meg, akinek a tárgya másodlagos háttérbe szorul a funkciója mögött. Úgyszólván alkalmazkodik a tömegmédiában kikerülhetetlen tárgyiasítási kényszereihez. A szakértő tehát az egyetemes individuum posztmodern törésének média megfelelője. A maga formájában profi stúdióvendég, mint *bon kliens*, ő is

A "rejtett nagykövet" egy véleményformáló, egy politikai párt, egy szervezet, egy mozgalom vagy egy érdekcsoport szócsöve.³¹⁴ A "rejtett nagykövet" szerepében szakmai és politikai háttere rejtve marad, a színész esetleges lobbizásáról szóló információkat jó okkal elrejtik.³¹⁵ A véleményformáló tehát a mediálisan professzionális szakértő, aki messzemenő érvelés vagy bonyolult értékrendekre való hivatkozás nélkül általában egyszerű megoldásokat kínál a valójában bonyolult problémákra, és így tökéletes szereplője lesz a szórakoztatásra irányuló médiacirkusznak. Nem véletlen, hogy általában a másodvonalbeli politikusok azok, akik a politikai talkshow-kban naponta szópárbajt vívnak.³¹⁶

Ha a szakértőt az újságírói mezőben próbáljuk elhelyezni, akkor bizonyos mértékig a mezőn kívüli szereplőt képvisel, aki egy külső hierarchizálódás közvetítőjeként működik, és a mezőn kívüli érdekeket a mező szereplőinek érdekeivel kombinálja. Így a médiatermelést befolyásoló külső hierarchia képviselőjeként működik. A szakértővel szemben állnak az úgynevezett "médiáértelmiségiek", akik, bár általában tudományos háttérrel rendelkeznek, ugyanúgy a hanyatlás egy formája, mint a "hivatásos véleményformálók". Számukra a televíziós jelenlét inkább öncélú, mint küldetés, mégis hasonlítanak az utóbbira a médiaplatformok korlátaihoz való alkalmazkodásban. Az újságírói szakma által támogatva, azaz a szakma mechanizmusai által elősegítve vagy lehetővé téve³¹⁷, egyes álértelmiségiek így olyan hírnévre tesznek szert, amely nincs összefüggésben tudományos vagy egyéb eredményeikkel: Az újságírói pálya ilyen "médiáértelmiségieket" termel. Ezeknek most már van befolyásuk,

³¹⁴ A LobbyControl szervezet által 2006-ban bemutatott tanulmányban Ulrich Müller és Heidi Klein szerzők "hivatásos véleményformálóról" beszélnek, akiket az érdekcsoportok szándékosan helyeztek el a "Sabine Christiansen" műsorban, hogy a neoliberais reformdiskurzust keresztülvigye. Szinonimaként "rejtett követekről" is beszélnek [az eredetiben idézőjelben]. Lásd erről: Müller, Ulrich/Klein, Heidi: Schaubühne für die Einflussreichen und Meinungsmacher, p. 2.

³¹⁵ Vö. *ibid.*, 11. o.

³¹⁶ "Sabine Christiansen" esetében lásd például: A legtöbb program vendéglistája megtalálható az adott program weboldalán.

³¹⁷ Bourdieu, Pierre: A televízióról, 73. o.

hogy világnézetüket, problémahelyzeteiket vagy optikájukat ráerőltethetik az egész (tévénéző) társadalomra. Bourdieu számára azt a funkciót töltik be, hogy értelmet és legitimitást adjanak az értelmetlenné és lapossá vált tartalmaknak.³¹⁸ Körülöttük, az újságírói mezőnyben, még egy - Bourdieu szerint - áltudomány, "mediológia". Azt állítja, hogy empirikus alap nélkül tesz kijelentéseket a média világának állapotáról. Mivel nem alapul semmilyen anyagon, nem több, mint vélemény.³¹⁹ A szakma javára történő "dezintellektualizáció" tehát teljes. Ha felidézünk a Bourdieu által a vezető médiumok szellemi tevékenységének utolsó kiútjaként leírt *puccsot*, akkor az itt tett megfigyelések alapján ezt a "vélemények cefréjébe"³²⁰ egy "ügynök" általi beszivárgásnak kellene kísérnie.³²¹ A klasszikus értelmiségieknek a nyilvánosság megteremtésének új formáira van szükségük a fennmaradásukhoz, amelyek esetleg az internet médiumában jelennek meg.

³¹⁸ Ibid.

³¹⁹ Ibid., 72f. o.

³²⁰ DER SPIEGEL, 36/2011. szám, 150. o. Christoph Schwennicke cikkének címe a politikai talkshow-k tömegéről a közszolgálati műsorokban.

³²¹ Ez aztán a szakértő számára is anonimnak tűnhet, hiszen a tartalomnak a közbeszédbe való beszivárgása kerül előtérbe. Erre példa a névtelenül kiadott "Der kommende Aufstand" (A közelgő felkelés) című radikális röpirat, amely később a nagy polgári lapokban is kritikát kapott.

Epilógus

Szellemi cselekvési lehetőségek az internetalapú hálózatépítésen keresztül - Egy kutatási perspektíva

Az elmúlt két év nagy politikai felfordulásai, különösen az arab világban, rávilágítottak a modern információs technológiák lehetőségeire a közvéleményt illetően. A médium hatósugara ugyanolyan hatalmas, mint a sebessége, ami azonban sebességet is jelent. Ezen a ponton egy rövid kitekintés célja, hogy bemutassuk a netalapú nyilvánosság szellemi úton történő megteremtésének lehetőségeit.

Mindenekelőtt világossá kell tenni a netes információ és a televíziós tartalom közötti alapvető különbséget. Először is, mindkét médium különböző kommunikációs technikákon alapul, még ha nagyrészt ugyanazokat a szöveg-, hang- és képi dimenziókat használják is. Az internet a legkülönbélebb kommunikációs gyakorlatokat kínálja a formák sokféleségén keresztül: az állandóan lekérdezhető szövegtől, amely a klasszikus újságcikkektől csak a végberendezésen keresztül különbözik a befogadásban, a televízióhoz hasonló, videóval támogatott élő közvetítésig a kommunikációs csatornák teljes skáláját kimeríti. Ez természetesen felveti a domináns forma kérdését, ami azonban részletesebb elemzést igényel. Alapvetően elmondható, hogy a különböző felhasználói csoportok különböző ajánlatokat preferálnak, valamint regionális különbségek is vannak, amelyek főként a nyelvileg adaptált szolgáltatásokon alapulnak. A mi szempontunkból az internet mint a szellemi tartalom hordozója akkor válik érdekessé, amikor a nyilvánosság más formái nem adnak erre lehetőséget, például a vezető médiumok cenzúrája miatt. Ezért a befogadás formája kevésbé fontos, mint a hatás. Az előbbi természetesen a technikai lehetőségektől is függ, mivel a különböző végberendezések különböző formákat kedveznek vagy akadályoznak.

A kutatási perspektíva ezért elkerülhetetlenül magában foglalja a végberendezések, ~~az~~ a hozzáférési pontok elosztása és a tartalom szellemi befolyásolásának lehetőségei közötti kapcsolat kérdését. Bizonyítani kellene, hogy az újságírói szakterületre megállapított feltételek

A témák kölcsönös átvételén keresztül az egységesítésre való törekvés az interneten tovább erősödik, mivel a tartalom másolása gyakori és a legkevesebb esetben szankcionálható. Ezt a mechanizmust meg kell vizsgálni, hogy lehetővé teszi-e Bourdieu *puccsát*, azaz az információ terjedését egy bizonyos vezető közegbe való beszivárgással.

Irodalom

Beck, Hanno: Medienökonomie. Print, Television and Multimedia, harmadik, átdolgozott kiadás, Berlin 2011.

Bering, Dietz: Die Intellektuellen: Geschichte eines Schimpfwortes, Klett-Cotta, Stuttgart, 1978

Bering, Dietz: Die Epoche der Intellektuellen 1898-2001. Geburt - Begriff - Grabmal, Berlin University Press, Berlin 2010.

Bourdieu, Pierre: A politikai mező. Zur Kritik der politischen Vernunft, in: Schultheis, Franz és Pinto, Louis (szerk.): édition discours. Klassische und Zeitgenössische Texte der französischsprachigen Humanwissenschaften, vol. 29, UVK Verlagsgesellschaft, Konstanz, 2001.

Bourdieu, Pierre: On Television, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1998.

Bourdieu, Pierre: Terepmunka a filozófiában, in: ders.: Rede und Antwort, Frankfurt am Main, 1992, pp. 15-48. Először megjelent: Der Kampf um die symbolische Ordnung címmel. Pierre Bourdieu beszélgetésben Axel Honneth-tel, Hermann Kocybával és Bernd Schwibsszel, in: Esztétika és kommunikáció 16, 61/62, 1986.

Bourdieu, Pierre: Az intellektuális mező. Eine Welt für sich, in: ders.: Rede und Antwort, Frankfurt am Main 1992, 155-167. o. Interjú Karl Otto Maueval, Klaus Jarchow-val és H. G. Winterrel a Norddeutscher Rundfunk számára, Hamburg, 1985. december.

Bourdieu, Pierre: A művészet szabályai. Genesis and Structure of the Literary Field, Frankfurt am Main 1999.

Bourdieu, Pierre: Mit den Waffen der Kritik..., in: ders: Satz und Gegensatz. Az értelmiségi felelősségéről, Frankfurt am Main, 1993.

Elias, Norbert: A civilizáció folyamatáról. Szociogenetikai és pszichogenetikai vizsgálatok, Basel, 1939.

Foucault, Michel: Dispositive der Macht. Michel Foucault a

szex

ualitásról, atudásról és az igazságról, Berlin 1978.

Fuller, J.F.C: A hadviselés degenerált művészete. 1789-1961, Köln, 1964.

Hartmann, Michael: Elitesozologie. Eine Einführung, Frankfurt am Main, 2008.

Jurt, Joseph: Das literarische Feld. Pierre Bourdieu koncepciója az elméletben és a Praxis, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1995.

- Kondylis, Panajotis*: Der Niedergang der bürgerlichen Denk- und Lebensform. Liberális modernitás és tömegdemokratikus posztmodernitás, Weinheim, 1991.
- Lepsius, M. Rainer*: Kritik als Beruf. Zur Soziologie der Intellektuellen, in: Friedrichs, Jürgen/Mayer, Karl Ulrich/Schluchter, Wolfgang: Soziologische Theorie und Empirie, Opladen, 1997, pp. 503-519.
- Maletzke, Gerhard*: Grundlagen und Grundbegriffe, in ders.: Psychologie der Massenkommunikation. Theorie und Systematik, Hamburg 1963.
- Matzker, Reiner*: Ästhetik der Medialität. Zur Vermittlung von künstlerischen Welten und ästhetischen Theorien, Reinbek bei Hamburg, 2008.
- Mauerer, Marcus és Reinemann, Karsten*: Medieninhalte. Eine Einführung, Wiesbaden 2006.
- Merz-Benz, Peter-Ulrich*: Die Hyperrealität der Medien das Ende der Öffentlichkeit und die Wiederkunft der Religion, tartott 2011.09.29-én, MS 1-7. (Neuer Strukturwandel der Öffentlichkeit. A DGS, ÖGS és SGS harmadik közös szociológiai kongresszusa, 2011. 09. 29. - 2011. 10. 1., Innsbruck).
- Müller, Ulrich és Klein, Heidi*: Schaubühne für die Einflussreichen und Meinungsmacher. Der neoliberal geprägte Reformdiskurs bei "Sabine Christiansen", 2006.
- Oevermann, Ulrich*: Der Intellektuelle. A nyilvánosság komplementer szférájának alapvető szociológiai meghatározásai, in: Franzmann, Andreas (szerk.): Die Macht des Geistes. Soziologische esetelemzések az értelmiség strukturális típusáról, Frankfurt am Main, 2001, pp. 13-75.
- Polanyi, Karl*: A nagy átalakulás. Társadalmak és gazdasági rendszerek politikai és gazdasági eredete, Bécs, 1978.
- Renner, Rolf Günter*: A posztmodern konstelláció. Elmélet, szöveg és művészet a modernizmus végén, Freiburg, 1988.
- Richter, Hans Peter* (szerk.): Almanach der Gruppe 47. 1947-1962, Reinbek, 1962.
- Rossum, Walther van*: Meine Sonntage mit Sabine Christiansen. Wie uns das Palaver regiert, Köln, 2004.
- Schwennike, Christoph*: Ein Mrei der Meinungen, in: DER SPIEGEL, 36/2011. szám, 151-152. oldal.
- Schumpeter, Joseph A.*: Kapitalizmus, szocializmus és demokrácia, Bern, 1946.
- Láthatatlan bizottság*: Az eljövendő felkelés, Schulenburg, 2010.

Online források

Kiadványok:

Scobel, Gert: Die Kanalisation der Welt, közzétéve:

<http://www.vocer.org/de/artikel/do/detail/id/206/die-kanalisation-der-welt.html>, lekérdezve: 2012.07.10.

Általános információk:

ARD/ZDF Online Study: <http://www.ard-zdf-onlinestudie.de/>, lekérdezve 2012.07.10-én.

Digital Fernsehen, cikk a műsorszórásról és a kvótaadatokról:

<http://www.digitalfernsehen.de>, lekérdezve 2012.07.12-én.

A Médiakoncentrációs Bizottság információs honlapja: www.kek-online.de, lekérdezve 2012.04.13-án.

Az ARD médiahasználati jogokról szóló információs bejegyzés:

<http://www.ardmediathek.de/hilfe>, lekérdezve 2012.07.10-én.

ARD médiabázis adatai: <http://www.ard.de/intern/medienbasisdaten>, lekérdezve 2012.07.10-én.

MedienDatenSüdwest: <http://www.medien Daten.de/>, lekérdezve: 2012.07.10.

A 3sat csatorna műsorainak áttekintése: <http://www.3sat.de/programm/>, lekérdezve 2012.07.10-én.

A Bundeswehr Command and Staff College weboldala:

<http://www.fueakbw.de>, lekérdezve 2012.07.10-én.

A "change.org" petíciós portál honlapja: <http://www.change.org>, hozzáférés: 2012.07.10.

Az "Anne Will" című műsor internetes oldala:

<http://daserste.ndr.de/annewill/>, lekérdezve 2012.07.10-én.

A "scobel" program weboldala: <http://www.3sat.de/scobel/>, lekérdezve 2012.07.10-én.

I. függelék: Az internetalapú programfogadás technikai és jogi feltételei

A tanulmányban szereplő esettanulmányok a kiválasztott televíziós műsorok digitális felvételein alapulnak, amelyeket az adott műsorszolgáltató tett elérhetővé a honlapján. Az egyes műsorszolgáltatók, szerkesztőségek és produkciós cégek eltérő politikája és összefonódása miatt azonban nem lehet szó egységes helyzetképről. Nemcsak a valós feldolgozási lehetőségek, hanem a technikai követelmények is eltérőek, ezért itt egy kis felsorolás következik.

Alapvető műszaki követelmények

Az online tartalmak megtekintéséhez az aktuális webböngésző, például a Microsoft Internet Explorer, a Google Chrome, a Mozilla Firefox vagy az Opera mellett általában a megfelelő videós plug-in is szükséges. A leggyakoribb videóformátumok a .wmv (Windows Media Video), .avi (Audio Video Interleave), .mov (QuickTime) vagy .mp4 (MPEG-4). Mivel a várhatóan eltérő felhasználói platformok miatt elkerülendő az inkompatibilitás, a szolgáltatói platformokon gyakran rendelkezésre áll egy választási lehetőség.

Jogalap

A technikai adatokhoz hasonlóan a szolgáltatott adatok felhasználására vonatkozó jogi rendelkezések és követelmények is eltérőek. Elvileg azonban elmondható, hogy a honlapok technikai feltételei keretet adnak a digitális felhasználásra vonatkozó jogi rendelkezéseknek, például a letöltési funkciók visszatartásával vagy engedélyezésével. Minden tartalomban közös, hogy általában csak magáncélú felhasználásra adják ki. A kutatási és oktatási célú vetítéseket másképp kezelik, bár a műsorszolgáltatók nem feltétlenül fogalmaztak meg rendelkezéseket a rendelkezésre bocsátó platformokra vonatkozóan.

formák. A szerzői joggal foglalkozó munkacsoport a³²² címen online nyújt tájékoztatást erről, amelyben korlátozott oktatási célú másolási jogok merülnek fel a kutatásban és az oktatásban való felhasználás céljából. Mivel esetünkben a jogalap, nevezetesen a másolt teljes adás továbbadása, több mint kétséges, a digitális adathordozókon lévő fájlok általános függetlenségét mellőzzük. A munkában a programokra való hivatkozás tehát az adott időpontban érvényes lehívási címekre vonatkozik. Mivel azonban ezek változhatnak, és az adások azóta tárolódnak, hogy a

Mivel a 2009. június 1-jén hatályba lépett, az államközi műsorszolgáltatási szerződés (Rundfunkänderungsstaatsvertrag) 12. módosítása értelmében az esetek túlnyomó többségében már nem lehet korlátlanul hozzáférhetővé tenni, ezért ezen a ponton szeretnénk utalni a műsorszolgáltatók speciális ajánlataira, miszerint díj ellenében és tudományos célú felhasználás céljából másolatokat biztosítanak a szabványos adathordozókon. Az ARD például egy kapcsolatfelvételi űrlapot kínál erre a célra a weboldalán.³²³

II. függelék: A lehetséges esettanulmányok kiválasztása

Az esettanulmányokat az itt felsorolt programok közül választottuk ki, formátum szerint rendezve. A programok rövid leírása segíthet a programok pontosabb besorolásában.

Témaműsorok:

Arte: Filozófia, vasárnaponként 12:30, Arte.

A moderátor Raphaël Enthoven a filozófia területéről fogad egy-egy vendéget, aki egy-egy témakört vitat meg.

Témák és kiválasztott programok:

<http://www.arte.tv/de/2235124.html>

scobel, csütörtökönként, 21.00, 3szombatonként.

³²² Lásd: <http://www.urheberrecht.uamr.de/urechtgesetz/lehre.html>. Letöltve: 2012.05.22.

³²³ Lásd: <http://www.ard.de/ard-mediathek-kontakt/-/id=792186/nid=792186/did=792226/1ja0omu/index.html>. Letöltve 22.05.2012

A műsorvezető Gert Scobel általában hetente 2-3 vendéget fogad, hogy egy kiválasztott témáról beszélgessen velük.

Témák és további információk: http://www.3sat.de/scobel/scobel_titel.html

3satbuchzeit, szabálytalan, 3sat.

Rendhagyó időközönként váltakozó műsorvezetők egy-egy irodalmár vendéggel készítenek interjút egy-egy aktuális alkalomról a különleges műsorokban.

Váltakozó is irodalmi magazin.

Információk és az aktuális programok a következő címen érhetők el: <http://www.3sat.de/buchzeit/>

Sternstunde Philosophie, vasárnaponként 9:15, 3 szombatonként.

A "Sternstunde Philosophie" című SF-sorozatban a műsorvezetők váltakozva fogadnak egy-egy vendéget egy-egy beszélgetésre, amelyet a 3sat-on megismételnek.

További információk és az SF videoportál linkje a következő címen:

[http://www.sendungen.sf.tv/sternstunden/Sendungen/Sternstunden Magazine:](http://www.sendungen.sf.tv/sternstunden/Sendungen/SternstundenMagazine)

Report Mainz/Report München/FAKT, keddenként, 21:45, ARD.

Háromhetes ciklusban megjelenő magazinok aktuális politikai témákról, néha vendégekkel.

Részlet az ARD Mediathekben: <http://www.ardmediathek.de/ard>

Monitor/Kontraste/Panorama, csütörtökönként 21:45, ARD.

Háromhetes ciklusban megjelenő magazinok aktuális politikai témákról, néha vendégekkel.

Teljes műsorok vagy részletek az ARD Mediathekben a következő címen:

<http://www.ardmediathek.de/ard/>

Az említett hat ARD-magazin a műsorszolgáltató honlapján "politikai magazinokként" szerepel. A programok közös oldala:

<http://www.daserste.de/politikmagazine/>

Beszélgetések:

3nach9, havonta egyszer péntekenként, 22:00, RB TV és NDR/RB
Ismétlés havonta egyszer hétfőnként 10:15, 3sat.

Jelenleg két moderátor vitatja meg a változó témákat néhány vendéggel,
korábban változó moderátorokkal. További információ:

http://www.radiobremen.de/fernsehen/3_nach_9/index.html

3satXtra, szabálytalan, 22:25, 3sat.

Aktuális témákról szóló, klipekből és beszélgetési elemekből álló talkshow.

Információ: <http://www.3sat.de/page/?source=/3satextra/142848/index.html>

Anne Will, szerdánként, 21:45, ARD.

A névadó moderátor minden héten öt-hat vendéget fogad, akik a napi
politikai és aktuális társadalmi témákról beszélgetnek.

További információ: <http://daserste.ndr.de/annewill/> A teljes
műsor az ARD Mediathekben a következő címen:

<http://www.ardmediathek.de/>.

Beckmann, csütörtökönként, 22:45, ARD.

A klasszikus beszélgetéssorozatban a műsorvezető Reinhold Beckmann
általában heti négy vendéget fogad túlnyomórészt aktuális politikai,
egyébként társadalmi témákban.

További információ:

<http://www.daserste.de/unterhaltung/talk/beckmann/>

A teljes műsor az ARD Mediathekben a következő
címen: <http://www.ardmediathek.de/>.

Günther Jauch, vasárnaponként 21:45, ARD.

Általában öt vendégből álló beszélgetőcsoport aktuális politikai és
társadalmi témákról.

További információ:

<http://daserste.ndr.de/guentherjauch/index.html>

Teljes műsor az ARD Mediathekben a következő címen: <http://www.ardmediathek.de/ard/>

Hart aber Fair, hétfőnként 21:00, ARD.

A műsorvezető Frank Plasberg általában minden héten hat politikai vendéget fogad, akik aktuális politikai és társadalmi témákról beszélgetnek.

További információ: <http://www.wdr.de/tv/hartaberfair> A teljes műsor az ARD Mediathekben a következő címen:

[http://www.ardmediathek.de/.](http://www.ardmediathek.de/)

Menschen bei Maischberger, keddenként, 22:45, ARD.

A műsorvezető Sandra Maischberger általában heti hat vendéget fogad, és a beszélgetések középpontjában inkább a társadalmi, mint a napi politikai témák állnak.

További információ:

<http://www.daserste.de/unterhaltung/talk/menschen-bei-maischberger>

A teljes műsor az ARD Mediathekben a következő címen:

[http://www.ardmediathek.de/.](http://www.ardmediathek.de/)

Phoenix Runde, kedden, szerdán, csütörtökön, 22:15, phoenix. Alexander Kähler és Pinar Atalay az aktuális nemzeti és nemzetközi politikai témákról beszélgetnek rotációs rendszerben, általában négy-öt vendéggel.

További információk és a teljes program a következő

címen: <http://www.phoenix.de/content/444097>

Unter den Linden, hétfőnként, 22:15, phoenix.

Christoph Minhoff és Michael Hirz felváltva fogad két vendéget egy politikai vitára.

További információk és a teljes program a következő

címen: <http://www.phoenix.de/content/117438>

Az Ön kiadványa: ingyenes - gyors - megbízható

Az AVM - Akademische Verlagsgemeinschaft München - minden tudományág tudományos szövegeinek publikációs platformja.

Az AVM-ben gyorsan publikálhat, a finanszírozás keresése nélkül. Mert az AVM-ben való megjelenés a szerzők számára ingyenes - garantáltan!

Ennek érdekében az AVM, ahol csak lehet, költségmegtakarítást hajt végre. Tehát nem csak a legújabb technikákat használják a könyvkészítéshez. Minden folyamatot és eljárást úgy terveztek meg, hogy a lehető leghatékonyabb legyen. Ezért a gyakran szokásos nyomdaköltség-támogatások elmaradnak.

Az AVM segítségével az Ön munkája könyvvé válik, amely világszerte bármely könyvesboltban megvásárolható, így a potenciális érdeklődők számára elérhetővé válnak az Ön munkájának eredményei.

Az AVM-nél nincsenek rejtett költségek vagy díjak: Minden egyes eladott példány után a nettó eladási ár 10%-át kapja. Sok szerző is jogosult a könyvéért járó VG-WORT díjra.

Érdekel?

Tudjon meg többet a www.avm-verlag.de weboldalunkon, vagy lépjen kapcsolatba velünk közvetlenül a info@avm-verlag.de címen.

AVM